

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**363 NUMARALI (H.974 - M.1567 TARİHLİ)
TAHRİR DEFTERİNE GÖRE SAKIZ ADASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Murat KEKEÇ**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN**

Ankara – 2009

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**363 NUMARALI (H.974 - M.1567 TARİHLİ)
TAHRİR DEFTERİNE GÖRE SAKIZ ADASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Murat KEKEÇ**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN**

Ankara – 2009

ONAY

Murat KEKEÇ tarafından hazırlanan “363 Numaralı (H.974-M.1567 Tarihli) Tahrir Defterine Göre Sakız Adası” başlıklı bu çalışma,/...../ 2009 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği / oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

(imza)

.....
Akademik Unvan, Adı Soyadı (Başkan)
.....

(imza)

.....
Akademik Unvan, Adı Soyadı
.....

(imza)

.....
Akademik Unvan, Adı Soyadı
.....

ÖNSÖZ

Türk tarihinin önemli araştırma alanlarından birisi olan Osmanlı Devleti'nin Ege Adaları Hâkimiyeti meselesi tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de önemini korumaktadır. Tarihte birçok devletin bu coğrafi bölgede bir şekilde söz sahibi olmak istemesi şüphesiz bölgenin jeopolitik konumundan kaynaklanmıştır. Osmanlı Devleti de bu coğrafyada fetihlerin ardından müstakil bir idari yapılanmaya gitmiş ve Ege Denizi adaları ile birlikte kıyı bölgelerinin bir kısmını Cezayir-i Bahr-i Sefid adıyla müstakil bir eyalet olarak birleştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu şekilde bir eyalet oluşumuna gitmesi bu coğrafyaya verdiği önemin sonuçlarından birisi olmuştur. Yükselme dönemiyle birlikte bölgede tesis edilmeye çalışılan idari mekanizmanın şekillenmesi çeşitli değişikliklerle birlikte yaklaşık ikiyüz yılı bulmuştur.

Çalışma, Osmanlı literatüründe “Adalar Denizi” olarak da bilinen Ege Denizi'nin büyük adalarından birisi ve Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin bir sancağı olan Sakız Adası'nın 1567 yılına ait 363 numaralı tahrir defterinin incelenmesini ve bu incelemelede elde edilen veriler doğrultusunda defterin değerlendirmesini esas almaktadır. Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının son yılı olan 1566 yılında fethedilmiş olan adanın fethini müteakip 1566 (H.973) yılında ilk tahriri yapılmıştır. Kanuni'nin 1566 yılında vefatı üzerine yerine oğlu II. Selim geçmiş ve 1567 (H.974) yılında adanın tekrar tahriri yapılmıştır. Ada'nın Hristiyan nüfus tarafından yerleşilmiş bir bölge olması dolayısıyla yapılan tahrirlerin cizye kayıtları olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Adanın günümüzden yaklaşık 450 yıl öncesine ışık tutması amaçlanan bu çalışmanın gelecekte Türk tarihinin adalar tarihi konusunda ciddi kazanımlar getirebileceğini rahatlıkla dile getirebiliriz. Çalışma emsallerinden çok farklı görünmese de Ege Adaları izdüşümünden

bakıldığında Sakız Adası'nın müstesna konumu anlaşılmış olur. Öte yandan çalışmanın tavsiyeler doğrultusunda tekâmülü mümkündür.

Bu çalışmada işlerinin yoğunluğu içerisinde desteğini hiçbir zaman eksik etmeyen, olumlu eleştiri ve tavsiyeleriyle çalışmalarında yardımcı olan kıymetli hocam Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN'a, ayrıca çalışmanın çeşitli aşamalarında tavsiyelerinden yararlandığım Ahmet CEBECİ, Levent ve Ayşe KAYAPINAR hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Ocak – 2009

Murat KEKEÇ

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR CETVELİ.....	v
TABLolar CETVELİ.....	vi
Giriş	
KONU, YÖNTEM ve KAYNAKLAR	
I. Konu.....	1
II. Yöntem.....	1
III. Kaynaklar.....	2
Birinci Bölüm	
SAKIZ ADASI’NIN COĞRAFI, TARİHİ ve İDARİ DURUMU	
I. Ege Denizi ve Sakız Adası’nın Coğrafi Durumu.....	6
II. Sakız Adası’nın Tarihi Durumu.....	10
A. Osmanlı Fethinden Önce Sakız.....	10
B. Osmanlı İdaresinde Sakız Adası.....	14
C. Sakız Adası’nın Osmanlı Hâkimiyetinden Çıkması.....	19
III. Osmanlı İdari Yapısında Sakız Adası.....	21
A. Osmanlı İdari Yapısı.....	21
1. Eyalet.....	22
2. Sancak.....	26
3. Kaza.....	29
4. Nahiye.....	30
B. Osmanlı İdari Yapısında Cezayir-i Bahr-i Sefid (Kaptanpaşa) Eyaleti.....	31
C. Osmanlı İdari Yapısında Sakız Sancağı.....	39

İkinci Bölüm

363 NUMARALI TAHRİR (CİZYE) DEFTERİNE GÖRE SAKIZ ADASI

I. Yerleşim Yerleri.....	43
II. Nüfus.....	48
III. Halkın Etnik Yapısı ve Şahıs İsimleri.....	67
IV. Meslekler, Özel Durumlar, Muafiyetler.....	69
V. Halkın Medeni Yapısı.....	70
VI. Adaya Başka Yerlerden Gelen Şahıslar.....	71
VII. Vergiler.....	72
A. Haraç.....	73
B. Cizye.....	73
C. Baştına Arazisi ve Haracı.....	87
SONUÇ	92
BİBLİYOGRAFYA	94
EKLER	98
ÖZET	116
ABSTRACT	118

KISALTMALAR CETVELİ

a.g.ç.	: Adı geçen çalışma
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
a.g.t.	: Adı geçen tez
bknz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
E.A.E.D.T	: Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi
H.	: Hicri
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
M.	: Miladi
T.H.E.A.Y.	: Türk Hâkimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan sayfaya
S.	: Sayı
SAEMK	: Stratejik Araştırmalar ve Etüdler Milli Komitesi
yay. haz.	: Yayına hazırlayan
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurumu

TABLOLAR CETVELİ

Tablo 1	Nefs-i Kal'a-i Sakız'ın Yerleşim Yerleri
Tablo 2	Nefs-i Varoş-ı Sakız Yerleşim Yerleri
Tablo 3	Nahiye-i Kalamasiye Yerleşim Yerleri
Tablo 4	Nahiye-i Kalamoti Yerleşim Yerleri
Tablo 5	Nahiye-i Nenita Yerleşim Yerleri
Tablo 6	Nahiye-i Meto Yerleşim Yerleri
Tablo 7	Nahiye-i Perima Yerleşim Yerleri
Tablo 8	Nahiye-i Mesta Yerleşim Yerleri
Tablo 9	Nahiye-i Ayo Yorgi Yerleşim Yerleri
Tablo 10	Nahiye-i Anavata Yerleşim Yerleri
Tablo 11	Sakız Adası Yerleşim Yerlerinin Sayısal Dağılımı
Tablo 12	Nefs-i Kal'a-i Sakız'ın Nüfusu
Tablo 13	Nefs-i Varoş-ı Sakız'ın Nüfusu
Tablo 14	Nahiye-i Kalamasiye'nin Nüfusu
Tablo 15	Nahiye-i Kalamoti'nin Nüfusu
Tablo 16	Nahiye-i Nenita'nın Nüfusu
Tablo 17	Nahiye-i Meto'nun Nüfusu
Tablo 18	Nahiye-i Perima'nın Nüfusu
Tablo 19	Nahiye-i Mesta'nın Nüfusu
Tablo 20	Nahiye-i Ayo Yorgi'nin Nüfusu
Tablo 21	Nahiye-i Anavata'nın Nüfusu
Tablo 22	Sakız Adası'nın Yerleşim Yerlerine Medeni Duruma Göre Nüfusun Dağılımı
Tablo 23	Sakız Adası'nın Etnik Yapıya Göre Nüfus Dağılımı
Tablo 24	Sakız Adası'nın Fethinden Günümüze Değişen Nüfusu
Tablo 25	Nefs-i Kal'a-i Sakız'ın Vergi ve Vergi Yükümlülerinin Dökümü
Tablo 26	Nefs-i Varoş-ı Sakız'ın Vergi ve Vergi Yükümlülerinin Dökümü
Tablo 27	Nahiye-i Kalamasiye'nin Vergi ve Vergi Yükümlülerinin Dökümü

Tablo 28	Nahiye-i Kalamoti'nin Vergi ve Vergi Yükümlülerinin Dökümü
Tablo 29	Nahiye-i Nenita'nın Vergi ve Vergi Yükümlülerinin Dökümü
Tablo 30	Nahiye-i Meto'nun Vergi ve Vergi Yükümlülerinin Dökümü
Tablo 31	Nahiye-i Perima'nın Vergi ve Vergi Yükümlülerinin Dökümü
Tablo 32	Nahiye-i Mesta'nın Vergi ve Vergi Yükümlülerinin Dökümü
Tablo 33	Nahiye-i Ayo Yorgi'nin Vergi ve Vergi Yükümlülerinin Dökümü
Tablo 34	Nahiye-i Anavata'nın Vergi ve Vergi Yükümlülerinin Dökümü
Tablo 35	Defterin Kâtibinin Hesabına Göre Yekûn
Tablo 36	Defterde Yapılan İncelemeler Sonucu Elde Edilen Yekûn
Tablo 37	Nefs-i Kal'a-i Sakız'ın Listeye Yazılan Toplam Nüfusu
Tablo 38	Nefs-i Varoş-ı Sakız'ın Listeye Yazılan Toplam Nüfusu
Tablo 39	Nahiye-i Kalamasiye'nin Listeye Yazılan Toplam Nüfusu
Tablo 40	Nahiye-i Kalamoti'nin Listeye Yazılan Toplam Nüfusu
Tablo 41	Nahiye-i Nenita'nın Listeye Yazılan Toplam Nüfusu
Tablo 42	Nahiye-i Meto'nun Listeye Yazılan Toplam Nüfusu
Tablo 43	Nahiye-i Perima'nın Listeye Yazılan Toplam Nüfusu
Tablo 44	Nahiye-i Mesta'nın Listeye Yazılan Toplam Nüfusu
Tablo 45	Nahiye-i Ayo Yorgi'nin Listeye Yazılan Toplam Nüfusu
Tablo 46	Nahiye-i Anavata'nın Listeye Yazılan Toplam Nüfusu
Tablo 47	Sakız Adası'nın Yerleşim Yerlerine Muafların ve Listeye Yazılmış Bulunan Toplam Nüfusun Dağılımı
Tablo 48	Sakız Adası'nda Etnik Yapının Dağılımı
Tablo 49	Defterde Bazı Şahıslar İçin Belirtilen Mesleklerin ve Özel Durumluların Dağılımı
Tablo 50	Sakız Adası Yerleşim Yerlerine Medeni Durumun Dağılımı
Tablo 51	Sakız Adası'na Ada Dışından ve Adanın Başka Bir Yerleşim Yerinden Gelenlerin Geldikleri Yerlere Göre Dağılımı
Tablo 52	Etnik Yapıya Göre Cizye Gelirlerinin Dağılımı
Tablo 53	Cizye Vergisinin Yerleşim Yerlerine ve Halkın Medeni Durumuna Göre Dağılımı
Tablo 54	Baştina Vergisinin ve Baştina Sahiplerinin Medeni Durumuna Göre Yerleşim Yerlerine Dağılımı

Giriş

KONU, YÖNTEM ve KAYNAKLAR

I. Konu:

Çalışma ile tezin adından da anlaşılacağı gibi 1567 tarihli tahrir e göre Sakız Adası sosyal ve ekonomik yönleri ile tetkik edilmiştir. 363 numaralı defter 1567 yılında hazırlanmış olup Sakız Adası'na ait cizye kayıtlarını havidir.

Adalar Denizi ve içindeki adalar, stratejik konumları sebebiyle önemini tarih boyunca hep korumuştur. Kanuni Sultan Süleyman'ın dış siyasetinin önemlilerinden birisi olduğu gibi oğlu II. Selim dönemi için de bir o kadar önemli olan Ege Adaları'nda hâkimiyetin kurulması, Akdeniz ve Karadeniz ticaret yollarının ve Anadolu'nun güvenliği için hayati öneme sahipti. Bu bağlamda Sakız Adası, Ege Denizi'ndeki büyük adalardan birisi olması noktasından bu hayati değerin kavşak noktalarından birisini oluşturmaktaydı. Türk kıyılarına çok yakın bulunan bu adanın Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde Kaptanıderya Piyale Paşa tarafından Cenevizlilerden alınması, Türk denizciliğine yeni bir ivme kazandırmıştır.

II. Yöntem:

16. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetindeki Sakız Adası'nın iskân, nüfus ve vergi durumuyla ilgili önemli bilgiler veren, adada yaşayan halkın içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal durumun ortaya çıkarılmasına ve devletin ada

zerindeki hâkimiyet sürecinin anlaşılmasında Osmanlı arşiv kaynaklarının önemli bir kısmını teşkil eden tahrir defterlerinin incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Adanın sakinlerinin ilk dönem için Hıristiyan olması kayıtların mahiyetini 16. yüzyıl klasik tahrir defterlerinin bu uzantısı olan cizye kayıtları şeklinde ortaya koymuştur. Ada ile ilgili bu kayıtlar, araştırmacılara Osmanlı hâkimiyetinin mahiyeti ve adanın sosyal ve ekonomik durumu hakkında çok önemli bilgiler sunmaktadır. Adanın tarihsel öneminin anlaşılmasında bu kayıtların incelenmesi ve bu çalışmalardan yola çıkılarak değerlendirilmelerde bulunulması büyük önem taşımaktadır.

Kavramların, konu ilgili çeşitli değişkenlerin tanımlanmasına yardım ettikleri ve bu gerçekler arasındaki karşılıklı ilişkileri belirledikleri bilinmektedir. Bundan dolayı çalışmada doğru kavramların doğru yerde isabetli bir şekilde kullanılmasına çalışılmıştır.

III. Kaynaklar:

Bu tez çalışmasında öncelikle Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunan Sakız Adası'na ait elektronik ortama aktarılmış 363 numaralı tahrir defteri temin edilerek incelenmiş, defterde mevcut veriler konularına göre tasnif edilmiş ve çalışmanın ana kaynağı olarak kullanılmıştır. Adaya ait bu 363 numaralı, M.1567 (H.974) tarihli cizye defteri Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı'nda, DFE. TD. koduyla bulunmaktadır. Sıra numarası 363 olan defter ciltli ve ebrusuzdur. Ebatları 43,5 x 16 boyutlarındadır. Sayfa usulü numaralandırılmıştır. Defter 291 numaralı sayfadan meydana gelmektedir. Defter içerisinde 29–31, 116–119, 186, 187, 214–223, 238, 239, 254–256, 263 numaralı boş sayfalar bulunmaktadır. Defterin 2 sayfa başında 3 sayfa sonunda numaralı olmayan boş sayfalar bulunmaktadır.

Sakız Adası Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının son yılı olan 1566 yılında Osmanlı topraklarına katılmış ve adanın fethini müteakip aynı yıl adanın ilk tahriri yapılmıştır. Adaya ait ilk tahrir defteri H.973 M.1566 yılına ait tahrir defteridir. Bu defter adanın gayrimenkulünün tahririni içine almaktadır. Bu deftere göre adada 5305 hane vardır. 31 mahalle ve 8 nahiye bulunmaktadır.¹ Adaya ait bu ilk defter BAO, TD. Nr. 366'da yer almaktadır.² 1567 tarihli cizye defteri, Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümüyle birlikte yerine geçen oğlu II. Selim döneminde düzenlenmiştir. Adanın bu dönemde tekrar tahriri yapılmış ve adada yaşayan nüfus ve adada yaşayan nüfusun vereceği cizye ve baştina vergisi tespit ve tahsil edilmiştir. 363 numaralı Sakız Adası'na ait tahrir defterinin ilk sayfasında defterin kaydının tutulduğu dönemi belirtmek amacıyla dönemin padişahı II. Selim'in tuğrası çekilmiştir. Defterin ilk sayfasında yer alan şu cümle defterin mahiyeti, tarihi ve kaydını yapanlar hakkında bilgi vermektedir: “Defter-i cizye-i kefare-i Sakız ve baştina-yı gebran-ı vilayet-i Sakız ki haliya ber mucib-i hükm-i hümayun tahrir şod bi-marifeti Mevlana Hüsam kadı-ı Mekri ve katib Hüsrevan zümre-i silahdaran. Fi sene erbaa ve seb'in ve tis'a mie.” Bu bilgilerden defterin Sakız Adası'na ait cizye kayıtları olduğu, askeri maiyetiyle birlikte kadı tarafından gerçekleştirildiği ve H. 974 (M. 1567) yılına ait olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca adanın fethinin üzerinden henüz 1 yıl geçtiği ve adada yaşayan halkın ödeyeceği vergi miktarlarının tespit edildiği anlaşılmaktadır.

Defterde yer alan yer ve şahıs isimleri Rum (Ortodoks), Latin (Katolik), Yahudi (Musevi) kökenli olduğundan defterin yazı dilinin anlaşılmasının güçleştiğini ve bundan eksiksiz bir değerlendirme yapabilmenin oldukça güç olduğunu belirtmek gerekir. Defter Osmanlı Türkçesi'nin yazı stilleri içerisinde şifreli yazı olarak da bilinen “siyakat” yazısıyla kaleme alınmıştır. Hareke ve harflerin noktalarının kullanılmadığı bu yazıyla kaydedilen tahrir defterlerinin okunması bir hayli güç olmaktadır. Özellikle tahrir defterlerinde rastlanan

¹ Kadir Adamaz, *Fetihname-i Cezire-i Sakız*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir-1998, s.11

² Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Döneminde Ege Adaları'nın Mali Yapısı ve Vergi Sistemi*, (Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı), Edt. İdris Bostan, SAEMK, Ankara-2003, s.60

siyakat rakamlarının varlığı defterin incelenmesinde karşılaşılan güçlüklerden birisidir. 363 numaralı defterin ilk 18 sayfasında siyakat rakamları kullanılmıştır. Defterin ileriki bölümlerinde bu rakamlara rastlanmamaktadır.

Adalar içerisinde önemli bir yere sahip Sakız Adası'nın Osmanlı hâkimiyeti altındaki ilk dönemleri üzerine mevcut bir arşiv kaynağına dayalı çalışmaların az olması bu alanda böyle bir çalışma ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Bu noktadan hareketle adaya ait 363 numaralı tahrir defteri incelemeye tabi tutulmuş, elde edilen veriler mahiyetlerine göre tasnif edilmeye çalışılmıştır. Yapılan değerlendirmelerde ulaşılabilen her türlü kaynaktan yararlanılmıştır.

Çalışmanın şekillenmesinde YÖK kütüphanesinde bulunan Ege Adaları ve Sakız Adası'yla ilgili tez çalışmaları temin edilerek yararlanılmıştır. Bu konuda Kadir ADAMAZ'ın "Fetihname-i Cezire-i Sakız"³, Filiz YAŞAR'ın "Yunanistan Kuruluşu Sürecinde Sakız Adası (1821–1829)"⁴ ve Sabri Can SANNAV'ın "Yakın Dönem Tarihimizde Sakız Adası (1821–1923)"⁵ çalışmaları temin edilerek özellikle yararlanılmıştır.⁶ Ayrıca Şengül AYOĞUZ "Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti"⁷, Zafer KOYLU'nun "Ege Adaları"⁸, Yusuf İYİ'nin "Niğde Sancağı 1259 (M.1843) Senesi Cizye Defteri"⁹, Şengül

³ Kadir Adamaz, *Fetihname-i Cezire-i Sakız*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir–1998

⁴ Filiz Yaşar, *Yunanistan'ın Kuruluşu Sürecinde Sakız Adası (1821–1829)*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin–2004

⁵ Sabri Can Sannav, *Yakın Dönem Tarihimizde Sakız Adası (1821–1923)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul–1995

⁶ Sakız Adası'yla ilgili bu üç müstakil çalışmadan başka yapılan araştırmalar neticesinde adaya münhasır müstakil bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

⁷ Şengül Ayoğuz, *Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir–1989

⁸ Zafer Koylu, *Ege Adaları*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir–1991

⁹ Yusuf İyi, *Niğde Sancağı 1259 (M.1843) Senesi Cizye Defteri*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde–1999

METE'nin "XX. Yüzyılın Başlarında Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti"¹⁰ tez çalışmalarından yararlanılmıştır.

¹⁰ Şengül Mete, *XX. Yüzyılın Başlarında Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir-1996

Birinci Bölüm

SAKIZ ADASI'NIN COĞRAFI, TARİHİ ve İDARİ DURUMU

I. EGE DENİZİ ve SAKIZ ADASI'NIN COĞRAFI DURUMU:

Türkiye ile Yunanistan ana kıtaları ile Mora Yarımadası'ndan güneybatı Anadolu'ya uzanan Çuha, Küçük Çuha, Girit, Kaşot, Kerpe ve Rodos adalarının güneyden çevrelediği Ege Denizi; kabaca 35 – 41 derece kuzey enlemleri ile 23 – 28 derece doğu boylamları arasında yer alan bir kıyı denizidir.¹¹ Deniz bu coğrafi bölgenin çeşitli bölümlerini birleştirmekte büyük rol oynamaktadır.¹² Adını bir Yunan efsanesinden alan Ege Denizi'ne Türkçe'de "Adalar Denizi" denir. Bu deniz Anadolu yarımadası ile Yunanistan yarımadası arasında birçoğu irili ufaklı ada/adacıktan meydana gelmektedir.¹³ Ege kıyılarının çok girintili çıkıntılı olması, iyi korunmuş sayısız liman ve koylara sahip bulunması, bir çöküntünün kalıntıları olan çeşitli büyüklükte birçok adanın bulunması, böylece Ege Denizi'nde kara görmeyen hemen hemen hiçbir nokta bulunmaması deniz ulaşımını, dolayısıyla Asya ile Avrupa arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkileri kolaylaştırmakta başlıca etken olmuştur.¹⁴

Ege Denizi'ndeki adaları; genel coğrafi konumları, egemenlik devirlerini tarihsel boyutları, Ege Denizi'nin statüsünü tayin eden uluslar arası antlaşmaların düzenleniş biçimleri, jeopolitik ve stratejik önemleri dikkate

¹¹ Ali Kurumahmut, "*Ege Adaları'nın Genel Coğrafi Konumu*", *Haritalar ve Coğrafya Eserlerine Göre Ege Denizi ve Ege Adaları*, Edt. İdris Bostan, Ali Kurumahmut, SAEMK, Ankara-2003, s.1

¹² Arif Müfit Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK, Ankara-1984, s.1

¹³ Zafer Koşlu, *Ege Adaları*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir-1991, s.1

¹⁴ Mansel, *a.g.e.*, s.1

alındığında 5 grupta incelemek mümkündür. Bunlar Boğazönü Adaları, Saruhan Adaları, Menteşe Adaları, Kuzey Sporat Adaları, Kiklat Adalarıdır.¹⁵

Doğru Sporat Adaları olarak da bilinen bu adalar topluluğunda Sakız Adası'ndan başka, Midilli, Koyun Adaları, İpsara, Antiipsara, Sisam, Ahikerya, Hurşit ve Fornoz Adaları yer almaktadır. Bu adalar, coğrafya eserlerinde “Doğu Ege Adaları” olarak da zikredilir. Saruhan Adaları Anadolu'nun Ege kıyılarının büyük bir bölümünü çevrelemekte olup Anadolu'ya girişi istikametlerinin karşısında yer almaktadırlar. Anadolu'nun savunmasında “ileri karakol” durumundadırlar. Anadolu'ya yapılacak taarruzda ise, sıçrama tahtası rolünü oynarlar.¹⁶

Doğu Ege Adaları'ndan olan Sakız Adası; Ege Denizi'nde Sakız (Hios), Psara ve İnussai (Oinoussai) adalarından oluşan Yunanistan'a ait Sakız vilayetinin bir adasıdır. İzmir yarımadasının tabii bir uzantısı durumunda olan Sakız Adası Karaburun Yarımadası'ndan kuzeyde 16,2 km, güneyde 3,4 km ve Çeşme Kasabası'ndan 12 km, Midilli Kasabası'ndan 52,7 km, Pire'den 269 km ve Valos'tan 279 km uzaklıktadır.¹⁷

Sakız; Adalar Denizinde, Anadolu kıyısına yakın bir adanın ismidir.¹⁸ Sakız Adası İlkçağlarda, her biri, onun ayrı coğrafi hususiyetlerin dile getiren değişik isimlerle anılmaktaydı. Yaz mevsiminin çok geçtiğini ifade etmek üzere verilmiş ve “kor” anlamına gelen “oethalia”; fazla miktarda yılanın yaşadığını ifade etmek için “ophinissa”; çamlar adası demek olan “pityusa”; uzun ada karşılığında “macris”; Finikece sakız manasına gelen “khios” sıfatları bunlar arasında sayılabilir.¹⁹

¹⁵ Küçük, *a.g.e.*, s.2

¹⁶ Küçük, *a.g.e.*, s.4

¹⁷ Atilla Ateş, *Ege Denizi ve Ege Adaları*, Harp Akademileri Yay., İstanbul-1995, s.17

¹⁸ J.H. Mordtmann, “*Sakız*”, *İA*, c.X İstanbul-1967 s.94

¹⁹ Sırrı Erinç-Talip Yücel, *Ege Denizi, Türkiye ile Komşu Ege Adaları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara-1978, s.84

“Sakız “²⁰ aynı zamanda en iyi cinsi bu adada elde edilen bir maddenin adıdır. Adanın Yunanca ismi Chios’tur. Sakız kelime şeklinin eskiliği, bunun cins ismi olarak eski Türkçede bulunması ile sabit olmaktadır. Süryani metinlerde mastikaya yetiştigi yerin (chios) adı verilmek sureti ile kiya deniliyordu. Bu durumun aksine olarak Araplar adaya Cazirat al-maştiki diyorlardı. Abu’l-Fida ve Dimaşki gibi burayı ilk zikreden Arap coğrafyacılarında yalnız bu isme rastlanır.²¹

Sakız Adası’nın yüzölçümü 904 km², kıyılarının uzunluğu 213 km’dir.²² Sakız eski bir temele oturan kıvrımlı ve kütleli II. Zaman kalkerlerinden; doğuda bu kalkerlere yamanmış III. Zaman’a ait killi kireç ve killerden yapılmış bir adadır. Sakız topografyasının hâkim çizgisi, kuzeydoğuya doğru uzanan ve doruğu 1297 metreye varan Pelinen Dağı’dır. Her iki dağ, yekdiğerinden kuzey-güney doğrultusunda, erozyona dayanıksız kumtaşı ve eski killilerle işgal edilmiş Volissos Tulani Ovası’yla ayrılır. Öte yüzdeki Kardamila Ovası’nda da durum hemen hemen aynıdır.²³

Genellikle dağlık bir karakter arz etmektedir. Sakız-Vessa yolu güneyi bölgesinde 200–400 m rakımlı tepeler ve bu tepeler arasında yayvan vadilerle ayrılan mahdut genişlikte düzlükler mevcutsa da, arazi güneyden kuzeye doğru gittikçe sertleşen ve batıdan itibaren Kolumbat, Dafnonas sırtları, Pigantias Dağı, Aypos Tepeleri’nin oluşturduğu sarp ve dik yamaçlı kabartıları takiben adanın kuzeyine doğru yükselerek Pelinen Dağı’nda

²⁰ “Sakızağacı; İkiçenekliler sınıfının, Antepfıstığıgiller familyasından, Kanarya adalarından başlayarak bütün Akdeniz kıyılarında yayılmış olan, en fazla 3-4 m’ye kadar boylanabilen, sık dallı, çalı görünüşünde, kışın yaprak dökmeyen, iki evcikli bir ağaçtır. Gövdesi dik, sağlam ve silindirik biçimindedir. Kabukları esmer renkli olup reçine kanalları taşır. Koyu kırmızı renkli küçük çiçekler kısa sürgünlerin üzerinde yer alan salkım durumunda kurullar oluştururlar. Meyva ufak, yuvarlak, sivri uçlu, başlangıçta kırmızı, sonra siyah renk alan bir drupadır. Dal ve gövdesinden elde edilen sakız (mastix) bir uçucu yağ, mastisik asit, mastisin ve acı madde taşır. Uçucu yağ içerisinde özellikle dapinem vardır. Bazen midevi olarak dâhilen kullanılırsa da daha çok haricen kullanılan bir yapıştırıcıdır. Fakat asıl pratikte, yani ticaret âleminde görülen sakız, bu ağacın Sakız Adası’nda yetişen bir varyetesinde elde edilir. Çiğnenmek suretiyle midevi olarak tesir eder. Sakızağacı Türkiye’de Batı ve Güney Anadolu’da, Hatay kıyılarındaki makiler içerisinde çok görülür.” Pars Tuğlacı, *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, Pars Yay., C.V, İstanbul–1972, s.2468

²¹ Mordtmann, *a.g.md.*, s. 94

²² Ateş, *a.g.e.*, s.17

²³ Erinc - Yücel, *a.g.e.*, s.86

düğümlemektedir. Adanın kuzey ve kuzeybatı çıkıntısı diğer bölgelere nazaran daha kayalık ve sarpıtır. Sakız Adası'nın kuzeydoğusundaki Delfini Deresi hariç diğer dereler yaz aylarında kururlar. Ada, bitki örtüsü bakımından oldukça zengindir. Denize bakan yamaçlarda, sahile inildikçe bitki örtüsü zenginleşir.²⁴

Türklerin "İlyas" adını verdikleri Pelinen Dağı, güneye doğru yükseltisi ile birlikte dağ görünüşünü de kaybeder. Üzeri, masa kadar düz olan bu kısma Epos Platosu denir. Epos Platosu, güneye tatlı eğimli basamaklarla iner. Doğunun III. Zaman depolarında, yükselti önemsizdir. Kalamoti ovası, bu depolar üzerinde gelişmiştir. Akarsular kaynaklarını İlyas (Peline) dağından alır. Bunlar arasında en önemlisi, yazın ekseriya kuruyan ve Sakız şehri güneyini dolaşan Potamos Irmağı'dır. Potamos Irmağı'nın alüvyonlarıyla örtülü saha, Yunanlıların "Kambos" adını verdikleri bölüme tekabül eder.²⁵

En çok yetişen bitkiler zeytin, incir, sakız, çam ve makilerden meydana gelmektedir. Sakız şehri merkez olmak üzere; güney, kuzey ve batı istikametinde uzanan yeterli yol şebekesi mevcuttur. Ada, Sakız ve Paşa Limanları olmak üzere iki adet limana ve Sakız (Kondari) hava alanına sahiptir. Sakız Adası, Doğu adalarının genel görünüşüne bağlı olarak doğal kaynaklar ve yeraltı zenginlikleri yönünden fakir bir durumdadır. Sanayinin gelişmemesinin bir nedeni olan bu duruma paralel olarak Sakız vilayeti halkı da, denize ve toprağa bağlı faaliyetler içerisinde. Tarım en önemli işgücü bölümünü oluşturmaktadır. Ancak arazini küçüklüğü, ulaşım sınırlamaları ve pazarlama güçlükleri nedenleriyle tarım üretimi dar bir çerçeve içerisinde kalmıştır.²⁶

²⁴ Ateş, *a.g.e.*, s.17

²⁵ Erinç – Yücel, *a.g.e.*, s.87

²⁶ Ateş, *a.g.e.*, s.18

Ada merkezinde Türklerin ve Yahudilerin yaşadığı eski mahalleler önceden hendekle ayrılan kale içinde yer almaktaydı. Burada hamamlar, cami (Bayraklı Camii), mescit ve çeşmeler bulunmaktadır. Bununla birlikte kale dışında da yeni camiler ve çeşmeler de mevcuttur. Camiler içinde denize en yakın ve büyük olanı şu anda Bizans Müzesi olan Mecidiye Camiidir ve adaya yaklaşırken minaresi görünmektedir.²⁷

II. SAKIZ ADASI'NIN TARİHİ DURUMU:

A. Osmanlı Fethinden Önce Sakız:

Bulunduğu konumun hassasiyetinden dolayı İlkçağlardan itibaren Sakız Adası birçok denizci devletin ilgisini çekmiş defalarca işgale uğramıştır.

Ada, M.Ö. 1400'lerden başlayarak Yunanistan'a ve Girit'e hâkim olduktan sonra usta gemiciler olmaları sayesinde Batı Anadolu kıyılarına kadar etkinlik alanını genişleten Aka'ların istilasına maruz kaldı. Arkeolojik buluntular da bu bilgiyi doğrulamaktadır. M.Ö. 478-477'de Atina öncülüğünde oluşturulan ve Perslere karşı mücadele etmeyi amaçlayan I. Attika-Delos deniz birliğine katılan ada, aynı yüzyılın son çeyreğinde birlikten koptu. Daha sonra Sakız, ilkinden tam bir yüzyıl sonra, M.Ö. 378-377'de bu sefer Spartalılar'a karşı meydana getirilen II. Attika-Delos deniz birliğine girse de daha sonra M.Ö. 357'de bu birlikten ayrıldı.²⁸

Makedonyalı Büyük İskender'in kurduğu Büyük Helen Devleti döneminde Helen Uygarlığı'nın hâkimiyetinde kalan ada Roma İmparatoru Vespasion (M.S. 69 – 79) döneminde Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetine

²⁷ “Sakız Adası” Erişim tarihi: 15 Haziran 2008, http://tr.wikipedia.org/wiki/Sakız_Adası

²⁸ Yayına hazırladığı kitabında Sakız ile ilgili kaleme aldığı (*Ege Adaları'na Dair Arşiv Belgelerinin Tanıtımı ve Değerlendirilmesi*) bölümü istifademize sunan sayın hocam Prof. Dr. Yasemin Demircan'a ayrıca teşekkür ederim.

girmiştir. Roma döneminden sonra Bizans İmparatorluğuna bağlı kalan ada ticaret yolları üzerinde önemli bir liman ve üs olarak önemini hep korumuştur.²⁹

Ortaçağda Sakız Adası Filistin, Suriye ve Mısır gibi şark memleketlerine doğru hacı ve ticaret yolunun bir uğrak yeri olarak ehemmiyetini devam ettirmiştir.³⁰

Türklerin denizle tanışmaları genel olarak Malazgirt Savaşı sonrası Anadolu'ya yerleşen Türk Beylikleri döneminde olmuştur. Savaş sonrası Anadolu'nun birçok bölgesine akınlar düzenleyen Türk beyleri batı bölgelerine kadar ilerlemişler ve buralara yerleşerek ilk defa denizcilik faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Anadolu'nun sahil bölgelerini ele geçiren Türk beyliklerinin denize karşı olan ilgileri her geçen gün artmıştır.

Bu bağlamda Sakız Adası Bizans İmparatorluğunun gerileme devrinde ortaçağın ikinci yarısında Anadolu Selçuklu sultanı I. Kılıçaslan'ın kayınpederi olan ve İzmir'i elinde bulunduran Çaka Bey tarafından 1089'da bir ara ele geçirildi.³¹ Çaka Bey, İzmir ile havalisinde ilk Türk donanmasını vücuda getirdi. Ege ve Marmara'da üstünlük sağlayarak, Bizans'ı düşürmek gayesini güden Çaka Bey, kırk parçadan oluşan filosu ile fetihlere girişerek Ege'nin sahil şehirleri ile bir kısım önemli adaları zaptetti. Bu dönemde Ege Adaları'nın sistemli bir şekilde fethine çalışılmıştır. Adalara yerleşen Türkler, buralarda deniz akınları için gemi inşa etmekteydiler. Çaka Bey'in ölümü Türklerin Ege Denizi'nde yaymaya başladıkları hâkimiyetlerini uzun bir süre için sona erdirdi.³²

²⁹ Erinç - Yücel, *a.g.e.*, s.84

³⁰ Mordtmann, *a.g.md.*, s.94

³¹ Mordtmann, *a.g.md.*, s.94

³² *Türk Hâkimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi*, Edt. Cevdet Küçük, SAEMK, s.7

Sakız, 1204'ten 1247 yılına kadar Latinlerin elinde kalmıştır.³³ Anadolu Selçukluları'nın yardımı ile Latinlerin İstanbul'dan çıkarılması sonrası kurulan ikinci Bizans İmparatorluğu eskisinden daha zayıf bir durumda idi. Bu dönemdeki mücadelelerin önemli bir kaynağını da Ege Adaları oluşturmaktaydı. Bizans donanması bir ara Ege'de kısmen hâkimiyet sağlayabilmiş; Midilli, Sakız, Sisam ve Rodos gibi önemli adalar bir müddet daha imparatorluğun sınırlarında kalmıştır. Ancak Bizans, Mora, Arnavutluk ve adalara yerleşmeye başlayan Venediklileri uzaklaştıracak durumda ve güçte değildi. Söz konusu dönemde Venedik'in en büyük rakibi olan Cenevizliler Bizans İmparatorluğu'na yardım etmişlerdir.³⁴ 1261 Nif Antlaşması ile Ceneviz'liler, Venedik'lilere karşı üstünlük sağlamış ve Bizans'tan bazı ayrıcalıklar elde etmişlerdir. Bu ayrıcalıklar ticari olup adada egemenlik sağlayıcı nitelikte değildi. Ancak Cenevizlilerin Sakız'a ayak basmalarının başlangıcını oluşturunuyordu.³⁵ Daha sonra adayı Türk akınlarına karşı koruma vazifesi Bizans İmparatoru tarafından 1303'te Katalonyalı ücretli askerlere bırakıldı, 1304'e doğru Cenevizli Benedetto Zaccaria adayı ele geçirdi.³⁶ Türk denizciliği özellikle Menteşe Beyliği zamanında Anadolu sahillerine yerleşmiş bulunuyordu. İzmir Türk Beyliğinden bu yana Anadolu sahillerinin emniyeti daima gündemde tutulmaktaydı. Hatta 1306 yılında bu amaçla 30 Türk gemisi adaya taarruz etti ise de adayı ele geçiremediler.³⁷ Adada 1314'ten beri Benedetto'nun halefi olan Martino Zaccaria döneminde de Türklere karşı çetin müdafaa savaşı yapmak zorunda kaldı. Bizans İmparatoru III. Andronikos 1329'da bu Cenevizliyi adadan kovdu ise de 1346'da başka bir Cenevizli Simone Vignasi burayı ele geçirdi.³⁸ 1347 yılından itibaren armatörlerden oluşan "Maone" adlı bir şirkete tasarruf hakkı verildi. Buna göre adadaki mali işler Ceneviz Cumhuriyeti'nin bir yıl için tayin edeceği "Podesta" tarafından yürütülecekti. Cumhuriyet armatörlerin masraflarını 20 yıl içinde ödediği takdirde Maone'nin Sakız'daki tasarruf hakkı

³³ Mete, *a.g.t.*, s.6

³⁴ T.H.E.A.Y., s.7-8

³⁵ Mete, *a.g.t.*, s.6

³⁶ Mordtmann, *a.g.md.*, s.94

³⁷ Demircan, *a.g.m.*, s. 364

³⁸ Mordtmann, *a.g.md.*, s.94

sona erecekti. Ceneviz Hükümeti armötörlere olan borcunu ödeyemediği için Maone'nin ada üzerindeki tasarruf hakkı da uzatılmıştır. Böylece ada üzerindeki Ceneviz egemenliği 1346'dan 1566'ya kadar 220 yıl sürmüştür.³⁹

Anadolu Türk Beylikleri döneminde küçük bir beylik olarak Bizans sınırlarında ortaya çıkan Osmanlı Beyliği'nin denizle ilk tanışması Orhan Bey döneminde Karesioğullarının bağlanmasıyla gerçekleşti. Gelibolu ve Rumeli üzerine seferlerin düzenlenmesinde Karesioğullarının deniz gücünden yararlanıldı. Bu gelişme Osmanlı Beyliği'nin denizlere ilgisini doğurmuş ve daha sonraki fetihlerle birlikte sınırların genişlemesiyle deniz gücü de ortaya çıkmaya başlamıştı.

1390'da Gelibolu tersanesinin inşasına başlandığı yıl artık Anadolu'nun batısı, kıyılar ve limanlar da Osmanlı hâkimiyetine girmiş bulunuyordu. Bu dönemde Saruca Paşa kumandasında Sakız Adası'na yapılan harekât Osmanlı Beyliğinin ilk önemli deniz seferi olmuştur.⁴⁰

İstanbul'un fethiyle Fatih Sultan Mehmet, büyümüş olan deniz gücünden ilk defa olarak Ege Denizi'ne egemen olmak üzere faydalandı. Bu tutumunun haklı bir gerekçesi vardı. İstanbul'un yeni sahibi olarak miras almayı beklediği eski Bizans adaları, Venedik ve Ceneviz'in eline geçmişti. Venedikliler 1454 yılının nisan ayında bağlaşıkları Naksos Dükü'nü de içine alan bir antlaşmayla haklarını şimdilik güvenceye almışlardı. Cenevizliler ise Sakız, Sisam ve Foça adalarının oluşturduğu Maone Birliğinin ödediği vergiyi 1453'te arttırarak kendilerini herhangi bir saldırıdan koruyabileceklerini düşündüler. Ancak St. Jean Şövalyeleri'nin 1455'te Oniki adaya karşılık bir ödeme yapmayı reddetmeleri üzerine Hamza Bey komutasındaki bir filo Ege Denizi'ne gönderildi. Midilli'ye yelken açan Hamza Bey Sakız'ı yerle bir etti.⁴¹ Ada 1566'da kati şekilde Osmanlı hâkimiyeti altına girinceye kadar Cenevizli

³⁹ Mete, *a.g.t.*, s.6

⁴⁰ Demircan, *a.g.m.*, s. 364

⁴¹ Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğun Tarihsel Coğrafyası*, (çev. Bahar Tırnakçı) YKY, İstanbul-1999, s.127

Giustiniani'lerin elinde kaldı ki, bunlara Sakız Adası'nın Maone'leri adı verilirdi. Fakat bunlar adada tutunabilmek için Anadolu beylerine ve daha sonra Osmanlı padişahlarına vergi vermek ve gerektiği zaman gemileri ile onlara yardımda bulunmak zorunda idiler.⁴²

B. Osmanlı İdaresinde Sakız Adası:

İzmir'in Timur tarafından zaptı üzerine Maone'ler Midilli hâkimleri gibi galip hükümdara vergi ile bağlandılar. Daha sonra Çelebi Mehmet ve II. Murat asi Cüneyd'e karşı 1415 ve 1421'de Sakız Adası gemilerinden faydalandılar. Sakız Adası'nın vergisi 4000 duka olarak tespit edildi. İstanbul fethedilince, Maone'ler Fatih Sultan Mehmet'e sadakatlerini teyit ettiler ve hükümdar da onlara muhtariyetlerini bağışladı ise de vergileri 6000 dukaya çıkartıldı. Birkaç sene sonra, Sakız Adası Cenevizlileri düşmanlarla işbirliği ettikleri için adaya akın yapıldı. Vergi de 10.000 dukaya yükseltildi.⁴³ Fatih'in son zamanlarında Osmanlı Donanması'nın tehdidi altında kalan Sakız Adası onun ölümü üzerine rahat bir nefes almıştı. Gerçekte II. Mehmet'in oğlu II. Bayezid'in belirli bir adalar politikasının olmayışı, Yavuz Sultan Selim'in Batı işleriyle uğraşmaya imkân bulamayışı, Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde ise Osmanlılar aleyhine ittifaklara girmekten kaçınmaları Sakız'daki Ceneviz ömrünü uzatmıştı.⁴⁴ İşte bu şartlar altında Sakız Adası 110 yıldan fazla bir müddetle bağımsızlığını muhafaza edebildi.⁴⁵

Bununla beraber denizden Mısır'a giden hacıların yolu üzerinde bulunan Sakız Adası Maone'lerin haracgüzar olmalarına rağmen adanın zaman zaman korsan yatağı olması, hatta devlet donanmasının hareketleri hakkında düşmanlara casuslukta bulunulması, bu duruma son verilmesini

⁴² Mordtmann, *a.g.md.*, s.94

⁴³ Mordtmann, *a.g.md.*, s.95

⁴⁴ Mete, *a.g.t.*, s.6

⁴⁵ Mordtmann, *a.g.md.*, s.95

gerektiriyordu. Fakat Sakız Adası'nın fethi Kanuni Sultan Süleyman'ın uzun saltanat devrinin sonuna kadar gecikti.⁴⁶

1566 senesi baharında Kaptanıderya Piyale Paşa 70 kadirga ile Akdeniz'e çıkıp adanın kalesi karşısına düşen Çeşme limanında demirleyince, adanın beyleri telaşa düşüp, ileri gelen adamları ile hediyeler gönderdiler. Piyale Paşa'nın hediyeleri reddetmesi üzerine adalarının elden gideceğinden korkan Ceneviz eşrafı hep birden büyük hediyeler ile paşa gemisine gelince Kapdanıderya hepsini tevkif ederek, İstanbul'a göndermiş, donanma ile Sakız Adası önüne gelerek adaya birden asker çıkartmış ve kaleyi kan dökülmeden, baskınla zaptetmiştir. Buraya muhafızlar koymuş ve büyük kiliseyi de cami haline getirmiştir. Sakız kalesi paskalya yortusuna rastlayan 14 Nisan 1566'da zaptedilmiştir (24 Ramazan 973).⁴⁷ Adanın fethinin ardından Kaptanpaşa (Cezayir) Eyaleti'ne katılmış ve sancak beyliğine Kırşehir Beyi Gazanfer Bey getirilmiştir.⁴⁸ Türklerin adayı ele geçirmesi Katolik Cenevizlilerin tazyikinden şikâyetçi olan Fransa elçisinin ricası ile Katoliklerden isteyenlerin adaya dönmelerine ve kendi kiliselerine sahip olmalarına izin verilmiş, böylece Sakız Adası da diğer komşu adalar gibi Osmanlı hâkimiyetinin sağladığı müsamaha havasından faydalanmıştır.⁴⁹

Evliya Çelebi de adanın fethiyle ilgili şu ifadelere yer vermektedir: *“Cenevizliler görünüşte bizimle dost idi. Ama gizlice, gelip geçen tüccar ve hacı gemilerini zaptedip müslümanları esir ettikleri padişah tarafından bilinmekteydi. Padişah Piyale Paşa'ya adanın fethini emretti. O da her sene mutad gezintilere çıkar gibi 3.000 kadirga ile Akdeniz'e çıkıp Sakız'ın 18 mil güneyinde Çeşme Kalesi limanına demir attı. Sakız'ın ayanı, kralzadeleri, balyozları hediyelerle Piyale Paşa'ya geldiler. Çeşitli diller döktüler. Piyale Paşa onlara: “Bire kefereler, niçin sulh da imiş gibi görünüp gizlice antlaşmayı bozup hacı ve tüccar gemilerini vurup yol kesersiniz. Şimdi*

⁴⁶ Mordtmann, *a.g.md.*, s.95

⁴⁷ Mordtmann, *a.g.md.*, s.95

⁴⁸ Mete, *a.g.t.*, s.7

⁴⁹ Mordtmann, *a.g.md.*, s.95

padişahımın arzusu bu adayı zorla sizden almaktır. Canınız size lazım ise kaleyi bize teslim ediniz. Yoksa hepinizi kılıçtan geçiririm.” Onlar da: “Her parçamızı kulağımız kadar etsen, bu kaleyi vermeyiz” deyip saçlarını yoldular. Piyale Paşa derhal kefereleri yakalatıp bağlattı. Kaleye yanaşarak asker ve mühimmat çıkarmağa başladı. Kaleye bir elçi gönderip: “Hepinizi kılıçtan geçiririm. Bizde esir olan büyüklerinizi katlederim. Kaleyi teslim edip yine burada oturunuz.” dedi. Kale içindekiler karşı koymaya imkân olmadığını görüp kaleyi sulh ile teslim etmeye karar verdiler. Yine kalede oturalım, kale içindeki kiliselerimiz kadar varoшта kilise, bağ, bahçe ve evler yapalım ve adam başına her sene biner altın haraç verelim diye 120 parçalık arzlarını Piyale Paşa’ya verdiler. Ricaları kabul olunarak kan dökülmeden kale alındı. 73 bin kâfir, mallarını alarak kaleden çıkıp varoшта yerleştiler.”⁵⁰

1599 senesi nisanında Bracciano dukası Virginio Orsino 5 Toskana kadırgası ile Sakız kalesine hücum etti ise de büyük bir bozguna uğradı. 1613 senesinde bir Sicilya filosu Sakız Adası veya Sisam civarında donanmadan ayrılmış 10 Türk gemisinden 7’sini zaptetti. 1645 senesinden itibaren Sakız Adası Girit seferine gönderilen donanmaya uğrak oldu. Garp ocakları korsanlarının Fransa kıyılarına ve gemilerine tecavüz etmelerinden bizar olan Kral XIV. Louis’in bunlara karşı vazifelendirdiği denizci Duquesne 1681’de 18 gemi ile Sakız Adası önüne geldi ve limanda tekneleri yağmalamak üzere kıyıya çekilmiş 9 Trablus kalyonunu ve aynı zamanda şehri topa tutarak, büyük tahribata, ayrıca Müslüman ve Hristiyan nüfus arasında can kaybına sebep oldu. 17. yüzyılın son senelerinde Avusturyalıların müttefiki olan Venedikliler 1694 Eylülünde Papalık ve Malta donanmasından da yardım görerek Sakız’a tecavüz ettiler.⁵¹

Sakız Kalesi 21 Eylül 1694’te Antonio Zeno’ya teslim oldu. Müslüman nüfus 3 günde boşaltılıp Anadolu’ya taşındı. Fakat Venedik işgali 5 aydan fazla sürmedi. Sakız Adası’nın düşmesinden çok üzüntü duyan II. Ahmet

⁵⁰ Evliya Çelebi, *Tam Metin Seyahatname*, Üçdal Neşriyat, C.1, İstanbul-1985, s.541

⁵¹ Mordtmann, *a.g.md.*, s.96

adanın hemen geri alınması için ilgililere emir verdi. Anadolu Beylerbeyi Mısırlızaade İbrahim Paşa Sakız serdarlığına seçildi. Kaptanıderya Yusuf Paşa azledilerek yerine Amcazade Hüseyin Paşa tayin edildi. 48 gemiden mürekkep donanma 9 Şubat 1695 günü Anadolu'nun Karaburun Yarımadası ile Sakız arasındaki boğazın kuzey giriş yönündeki Koyun Adaları önünde 60'tan fazla gemiden oluşmuş Venedik donanması ile karşılaştı ve Miri Kalyonlar Kaptanı Mezemorta Hüseyin Paşa'nın maharetli hareketleri ile bu donanmayı çekilmeğe zorladı. İkinci deniz savaşı 18 Şubat günü Koyun Adaları ile Sakız'ın Kololeythie Koyu arasında vukua geldi. Venedik amirali Benedetto Pisani maktül düştü, kurtulan gemiler önce Sakız Adası limanına, sonra İstendil Adası'na kaçtı. Bunun üzerine 22 Şubat 1695'te Türk donanması Sakız Adası'na asker çıkarttı ve kaleyi kolayca zaptetti. Amcazade Hüseyin Paşa Sakız Adası muhafızlığına getirildi. Adanın yerli Rumları Katoliklerin düşmana yardımından şikâyetle bulundular ve bunlarda o güne kadar kalmış olan imtiyazlarını kaybettiler. Kiliseleri ellerinden alınıp Rumlara verildi.⁵²

Kaptanıderyalığa tayin edilmiş olan Mezemorta Hüseyin Paşa aynı yılın son baharında Sakız Adası ile İstanköy'e tecavüz için Ege Denizi'ne giren 96 gemilik Venedik donanmasını Midilli Adası'nın Zeytinburnu karşısında bozguna uğrattı.⁵³

1768 senesinde başlayan Türk-Rus savaşında Akdeniz'e giren Rus donanması ile Türk gemileri arasında çarpışmalar 1770 senesi yazında vukua gelmiş ilk savaşta hiçbir taraf başarıya erişememiş ve Osmanlı donanması Sakız Adası'na doğru çekilmiştir. İkinci savaş 6 Temmuzda Koyun Adaları civarında olmuş, Rus amirallerinden Spiridov'un gemisi ile Hasan Bey'in kalyonu beraber infilak etmiştir.⁵⁴

⁵² Mordtmann, *a.g.md.*, s.96

⁵³ Mordtmann, *a.g.md.*, s.96

⁵⁴ Mordtmann, *a.g.md.*, s.96

19. yüzyılın başlarında Osmanlı belgelerine de yansıyan Rum korsanlarının faaliyetleri diğer pek çok Ege adasında görüldüğü gibi Sakız'ın da Mora Ayaklanması'ndan etkilenmesine sebep oldu. Ada halkı, korsan baskınlarında açıkça Osmanlı idârecilerinin karşısında yer almaktaydı. Ancak Sakızlılar arasında sivrilerek öncülük edecek isyan liderlerinin çıkmaması Sisam'da görülenin aksine Sakız'da isyânın etkili olmasına karşı engel teşkil etti. Sisam'da isyan hareketine katılanlar adaya gelerek halkı isyana teşvik etti. Asilere karşı alınan önlemler isyanın sona ermesine neden olsa da 1822 yılında Sisamlı milisler adaya çıkarak Sakızlı Rumların da yardımıyla kaleye kapanan Türkleri kuşattılar. Müslüman ahali adada mevcut 2000 Türk askeriyle beraber bir buçuk ay süreyle mukavemet göstermişti. Adaya gönderilen Osmanlı Donanması'nın faaliyetleri sonucu, Sisamlı milislere ağır kayıplar verdirilerek ada muhasaradan kurtarıldı.⁵⁵

1821–1832 yılları arasında gerçekleşen Yunan İsyanı Osmanlı Devleti'nin başına içte ve dışta büyük sorunlar doğurmuştur. Bu süre içerisinde devlet, çeşitli iç isyanlarla karşılaşmış, yabancı üç büyük devletin iç işlerine karışmasına tanık olmuş ve bunlarla siyasi ilişkileri kesilmiş, donanması yakılmış ve sonunda savaşa girmiş ve bu savaşı kaybederek uyruğu olan bir topluma bağımsızlık vermek zorunda kalmıştır. Bu da yeni bir devletin kurulmasına yol açmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin parçalanması hızlanmıştır. Bağımsızlık hareketi diğer toplumlara örnek olmuş ve diğer toplumların bağımsızlık mücadelelerine sahne olmuştur. Bunun yanında 1829 yılından itibaren Ege Sorunu Türkiye'nin önemli bir sorunu olarak ortaya çıkmıştır.⁵⁶

Bundan sonraki süreçte Osmanlı Devleti elinde bulundurduğu Sakız Adası ve diğer adaları Balkan Savaşlarına kadar elde tutabilmek için büyük mücadeleler vermek zorunda kalmıştır.

⁵⁵ Demircan, *a.g.ç.*

⁵⁶ Sannav, *a.g.t.*, s.27

C. Sakız Adası'nın Osmanlı Hâkimiyetinden Çıkması:

Osmanlı Devleti 1828'de Ruslarla girdiği savaşı kaybetmiş ve 1829 tarihli Edirne Antlaşması'yla Bağımsız Yunan Krallığı'nın kurulmasını kabûl etmişti. Yunanistan bundan sonra sistemli bir şekilde Osmanlı Devleti aleyhine genişleme politikası izledi. Türklere karşı kurulan her birlikten yararlanma yoluna gitti. 1853–1856 Kırım Savaşı sırasında Rusya yanında yer almak istedi ise de İngiltere ve Fransa'nın tehdidi ile tarafsız kaldı. 1865'ten sonra Girit ve diğer Ege Adalarını ele geçirmek için çalıştı. Yunanistan 1897 yılında Osmanlı Devleti ile tek başına savaşmak hatasını yaptı ve çok büyük bir yenilgi aldı. Fakat bu durumda kendisini yine Avrupa devletleri kurtardı. Girit'e özerklik verildi. Balkan birliğine girerek 1912'de Osmanlı Devleti'ne Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan ile birlikte saldırdı. Balkan savaşında en büyük kazancı Yunanistan elde etti. Girit başta olmak üzere hemen bütün Ege Adalarını (Oniki ada, İmroz, Bozcaada hariç) ele geçirdi. Makedonya'nın büyük bir bölümü Meriç'e kadar Yunanistan'ın oldu.⁵⁷

Tarihte Yunan Devletinin kuruluşunu Navarin'de Osmanlı donanmasının yakılmasına ve bu olaydan sonra Osmanlı Devleti'nin güçlü bir donanmaya sahip olamamasına bağlayanlar vardır. Denizlere açılarak güçlenen Osmanlı Devleti denizlerdeki otoriteyi kaybedince zayıflamaya başlamıştır. Balkan Savaşları öncesinde Osmanlı Devleti İngiltere'den savaş gemisi alma teşebbüsünde bulunmuşsa da İngiltere bu talebi reddetmiş, Yunanistan'a ise gizlice 4 savaş gemisi satmıştır. İşte Yunanistan deniz gücünü geliştirirken Osmanlı Devleti'nin kendisini yenileyememesi Ege Adalarının kaderinde önemli rol oynamıştır. Fırsatı iyi değerlendiren Yunanistan Balkan Savaşının patlaması ile birlikte Limni Adasını işgal etmiştir (21 Ekim 1912). Böylece Çanakkale Boğazı'nın Ege ağzı Yunan kontrolü altına girerken Osmanlı donanması da bir bakıma Marmara

⁵⁷ Sannav, *a.g.t.*, s.49

Denizi'ne kapatılmış oluyordu. Bundan sonra Yunanistan Ege Adalarını teker teker ele geçirmeye başladı. 31 Aralık Taşoz, 10 Ocak Semadirek ve sonra Psara, Nikaria, Midilli ve Sakız. Bu arada İtalya da Rodos ve Oniki adayı işgal etmişti. İşgallerin ardından Osmanlı donanması 16 Ocak 1912'de ilk kez Çanakkale'den çıkma teşebbüsünde bulunmuş ancak Yunan ablukasını yaramadan geri dönmüştür. Her ne kadar Hamidiye savaş gemimiz güçlü ise de savaşın gidişatını ve adaların kaderini değiştirmeye gücü yetmemiştir. Netice savaş kaybedilmiş ve diplomatik savaş başlamıştır.⁵⁸

I. ve II. Londra Konferanslarında adalar meselesi gündeme getirilmiş ancak bu konuda herhangi bir sonuca varılamamıştır. Büyük devletlerin adalar konusundaki tekliflerine asla yanaşmayan Osmanlı Devleti daha sonraki günlerde Ege Adaları sorununu Yunanistan ile ikili antlaşmalar yoluyla çözümüleme çabalarına girişmiş ancak bunlardan da bir sonuç çıkmamış ve mesele Lozan Konferansı'na intikal etmiştir. Türkiye, konferansta adaların bir kısmının kendisine geri verilmesini bir kısmının da özerk olmasını istemişti. Fakat İngiliz ve Yunan heyetlerinin direnmesi karşısında Türk görüşü kabul edilmedi. Sonuçta yalnız İmroz ve Bozcaada Türkiye'ye bırakılırken, Midilli, Limni, Sisam ve Sakız askerlik dışı bir duruma getirilmek şartıyla Yunanistan'a verildi. Türkiye Oniki Ada ve Meis Adası üzerindeki haklarını da İtalya'ya bırakmıştı. Lozan Antlaşmasını izleyen yıllarda Türkiye Oniki Adanın kendisine verilmesi amacıyla hiçbir çaba göstermemiştir. Yunanistan ise her vesile ile Oniki Adayı kendi topraklarına katmak isteğini açıkça göstermiştir.⁵⁹

II. Dünya Savaşında İtalyanların yenilgisi üzerine Almanlar Oniki Adayı işgal ettiler. Ancak Alman işgali 1 Mayıs 1945'te İngilizlerin müdahalesiyle sona erdi. Daha sonra da bu adalar İngilizler tarafından 15 Şubat 1947 tarihli Paris Antlaşmasıyla Yunanistan'a terk edildi.⁶⁰

⁵⁸ Sannav, *a.g.t.*, s.128-129

⁵⁹ Sannav, *a.g.t.*, s.129

⁶⁰ Sannav, *a.g.t.*, s.130

III. OSMANLI İDARİ YAPISINDA SAKIZ ADASI:

A. Osmanlı İdari Yapısı:

Osmanlı ülkesi idari bakımdan “eyaletlere”, eyaletler “sancaklara”, Sancaklar “kazalara”, kazalar da “nahiyelere” ayrılmıştı. Temel idarî birim sancak olup, sancakların birleşmesinden eyalet (vilâyet) veya beylerbeyilik denilen büyük idarî birimler meydana gelmekteydi. Ancak bu idari taksimatta bu sıralama farklı bir yönüyle karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda hazırlanan çalışmaların bazılarının bu sıralamayı eyalet-sancak-nahiye-köy-mezraa şeklinde sıraladığını⁶¹, bazı kaynaklarda bu sıralamanın eyalet-sancak-kaza-nahiye-köy şeklinde olduğunu görmekteyiz.⁶²

Osmanlı İdari yapısı içinde eyaletler belli sınıflara ayrılmıştır. Durumunun hassasiyetine binaen ya da zaruretler dolayısıyla eyaletleri tek bir çatı altında toplamak mümkün olmamıştır. Mesela denizler ve önemli nehirler üzerinde işleyen gemilerin (savaş, nakliye vs.) sevk ve idaresi için teşkilatlanmış kapitanlıklar ile miri rejime dahil olmayan ancak siyasi ve askeri bakımdan Osmanlı Devleti'ne bağlı olan hanlık, voyvodalık, meliklik ve emirlikler de idari taksimat açısından eyaletlere eşdeğerdi. Buraların eyalet olarak anılmamasının sebebi bölgesel isimlerle zikredilmeleri, yarı bağımsız veya imtiyazlı (ayrıcalıklı) statülerinden kaynaklanmaktadır.⁶³

⁶¹ Orhan Kılıç, “XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devletinin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması”, *Osmanlı*, c.VI, İstanbul-1999, s.89

⁶² Ahmet Akgündüz, “İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer’iye Mahkemeleri ve Şer’iye Sicilleri”, *Osmanlı*, c.VI., s.54-68

⁶³ Kılıç, *a.g.m.*, s.90

1. Eyalet:

Osmanlı merkez teşkilâtının dışında, taşrada bulunan ve beylerbeyi tarafından yönetilen en büyük idârî bölgeye verilen isimdir. Eyalet kavramı Arapça “idare etme, icra” anlamındaki “iyale” kelimesinden gelir. Osmanlılarda en büyük idari birim karşılığında bu tabirin resmen kullanılışı 16. yüzyıl sonlarında olmuştur. III. Murat döneminde (1574–1595) Osmanlı Devleti’nin eyalet adıyla idari birimlere ayrıldığı görüşü yanlış olmalıdır. Çünkü bu kelimeye o dönemin belgelerinde rastlanmaz. Bunun yerine daima “beylerbeyilik” ve “vilayet” tabirleri yer almıştır. Ancak vilayet terimi küçük veya büyük herhangi bir idari birim için kullanılmıştır. Beylerbeyilik ise yalnızca bu çeşit idari birimin özel terimi niteliğini taşıırken muhtemelen 1591’de onun bu idari özelliğini yansıtmak üzere eyalet kelimesi benimsenmiş, beylerbeyilik tabirinin de bir beylerbeyinin makamı anlamında kullanılması sürmüştür.⁶⁴

1354’te Gelibolu Yarımadası’na çıkışı takip eden süratli gelişmeler, birbirini izleyen fetihler sonucu ele geçirilen ülkeler buraların idari bir yapıya kavuşturulması gereğini doğurdu. Böylece 1361’den sonra Rumeli Beylerbeyiliği kuruldu. Lala Şahin Paşa da ilk beylerbeyi oldu. Bu Beylerbeyiliğin ilk merkezi Edirne idi. Daha sonra Sofya ve Manastır da bu görevi üstlenmiştir. Yıldırım Bayezid Döneminde (1389–1402) merkezi Kütahya olmak üzere Anadolu Beylerbeyiliği kurulmuş ve Anadolu’daki bütün sancaklar ona bağlanmıştır. Kütahya bir şehzadenin idaresine verildiği durumlarda eyalet merkezi Ankara’ya taşınmıştır. Bu idari birimlere 15. yüzyılda iki beylerbeyilik daha eklenmiştir. 1413’te Rum Beylerbeyiliği, 1481’de Karaman Beylerbeyiliğinin de katılmasıyla beylerbeyiliği sayısı dört olmuştur. Yavuz Sultan Selim zamanında (1512–1520) ise 1515’te Diyar-ı Bekr, 1516’da Halep ve 1517- 1520 arasında Şam ve Mısır Beylerbeyilikleri

⁶⁴ Halil İnalcık, *“Eyalet”*, *DİA*, C.XI, İstanbul–1995, s.548

kurulmuştur. Böylelikle Kanuni Sultan Süleyman hükümdar olduğu dönemde eyalet sayısı 8 olmuştur. Onun 46 yıllık saltanatında bu rakam iki katı olmuştur. II. Selim ve III. Murat devirlerinde (1566–1574, 1574–1595) yeni teşekkül eden beylerbeyiliklerle birlikte bu rakam 34 olmuştur.⁶⁵ Osmanlı Devleti'nin eyalet sayısı itibariyle çeşitli rakamlar telaffuz edilmiştir. Bunlardan Zinkeisen bu sayıyı 36, Evliya Çelebi 39, D'Ohsson 44 eyalet olduğunu söylemiştir.

Bununla birlikte III. Murat'ın saltanatı başlarında Çıldır, Trabzon, Bosna ve Kars eyaletleri teşkil edilmiş, bir süre sonra İran savaşları nedeniyle bu hükümdar zamanında doğuda birçok sun'i eyaletlerin teşkil edildiği ancak bunların kalıcı olmayıp bir süre sonra ya elden çıktığı veya gereksiz olduğu için kaldırıldığı görülmektedir. Bu eyaletlere Şirvan ve Tiflis eyaletlerini verebiliriz. Bu eyaletler (1606–1607) İran savaşlarında elden çıkmıştır. Hâlbuki eyalet oldukları tarihin 1578 olduğu düşünülürse Osmanlı İdaresinde çok kısa bir süre kaldıkları anlaşılabacaktır. Bu durum eyaletlerin sayısının dönem dönem inip çıktığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle Osmanlı İdari yapısı içinde eyaletlerinin sayısının sürekli artış gösterdiğini düşünemeyiz. Osmanlı Devleti Beylerbeyiliği idari sisteminin birçoğunda tımar sistemi uygulanırdı. Mısır, Bağdat, Habeş, Yemen, Lahsa, Tunus, Trablusgarb ve Cezayir-i Garb Salyaneli beylerbeyiliklerdi. 17. yüzyılın ünlü bürokrat ve tarihçisi olan Hezarfen Hüseyin Efendi Cezayir-i Bahr-i Sefid'de 11 sancaktan 3, Bağdad'da 18 sancaktan 11, Şam'da 10 sancaktan 3 tanesinin Salyaneli olduğunu, diğerlerinde zeamet ve tımar bulunduğunu bildirir. Salyaneli Beylerbeyiliklerde sancaklar da Salyaneli idi.⁶⁶ Netice itibariyle eyaletleri idari taksimat itibariyle 3 gruba ayrılmaktadır. Bunlar:

- a) Salyanesiz Eyaletler
- b) Salyaneli Eyaletler
- c) İmtiyazlı (Mümtaz) Eyaletler

⁶⁵ Nejat Göyünç, “*Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a Kadar)*”, *Osmanlı*, c.VI, İstanbul–1999, s.77

⁶⁶ Göyünç, *a.g.m.*, s.78

Eyaletin en büyük amiri olan beylerbeyi için, Osmanlı kaynaklarında mirimiran, emirülümera ve 18. yüzyıldan itibaren de vali denilmiştir.⁶⁷ 19. yüzyılda idari teşkilatta yapılan peş peşe değişiklikler sonunda “vali” kelimesi resmen kabul edilmiştir.⁶⁸ Osmanlı teşkilatında önceleri geniş askeri yetkilere sahip kumandan anlamına kullanılırken, yeni fetihlerden sonra kurulan eyaletlerle birlikte beylerbeyiler idari ve askeri yetkilere sahip oldular. Ayrıca 15. yüzyılda beylerbeyilik özellikle Rumeli Beylerbeyiliği rütbe ve paye olarak kullanılmıştır.⁶⁹ Bu durum imparatorluğun sonuna kadar devam etmiştir.

Osmanlılarda 15. yüzyıldan itibaren seyfiye, ilmiye, kalemiye adıyla meslekler belirli hale gelmiş, beylerbeyiler seyfiye zümresi içinde yer almıştır. Başlangıçta seyfiye mesleğinde genelde Türkler hizmet verirken Fatih Sultan Mehmet’in idari kademelerde yaptığı köklü değişiklikten sonra devşirmeler ön plana çıkmış ve çoğunlukla onlara has bir makam haline gelmiştir. Böylece acemioğlanlar mektebi ve ardından Enderun’da yetişenler saraydan taşraya çıktıklarında çeşitli hizmetlerde bulunuyor ve taşra teşkilatında en yüksek görev olan beylerbeyiliğe kadar yükseliyorlardı. Sarayda kapıağalığından ve yeniçeri ağalığından taşraya beylerbeyi olarak çıkılıyordu. Teşkilatın diğer kademelerinden de beylerbeyiliğine geçmek mümkündü. Beylerbeyilikten sadrazamlığa geçilebiliyordu. Vezaret ve sadaret mevkiinde bulunan yöneticilerin birkaç istisna dışında hepsinin çeşitli yerlerde beylerbeyilik yaptığı görülmektedir. Böylece Osmanlı eyaletlerini tanıyan, halkın temayüllerini, örf ve adetlerini, din ve mezheplerini, hassas oldukları konuları bir dereceye kadar bilen beylerbeyilerin daha sonra devletin en önemli karar organı olan Divan-ı Hümayun’da vezir ve vezirazam olarak hizmet etmesi, devlet için doğru ve isabetli kararlar alınmasında en önemli unsurlardan birisi olmuştur.⁷⁰

⁶⁷ Mehmet İpşirli, “*Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı (Taşra Teşkilatı)*” *Osmanlı Devleti Tarihi*, c.I, Zaman Gazetesi, İstanbul–1999, s.221

⁶⁸ İpşirli, “*Beylerbeyi*” *DİA*, c.V, İstanbul–1992, s.69

⁶⁹ İpşirli, *a.g.m.*, s.222

⁷⁰ İpşirli, *a.g.md.*, s.69–70

Beylerbeylerinin yıllık gelirleri 800.000 ile 1.200.000 akçe tutarında dirlik (has) onlara tahsis olunurdu. Bu gelirlerin bir kısmı beylerbeyilerin yönetimindeki sancaklardan, bir kısmı da bazen başka bir beylerbeyilikteki sancaktan temin edilirdi.⁷¹ Beylerbeyileri daima “Paşa Sancağı” adı verilen merkez sancakta bulunurdu. Beylerbeyilerinin vazifeleri tayin beratlarında özetlenmiştir.⁷²

Beylerbeyiler, sultanın icra gücünün temsilcileri olarak eyaletin bütün işlerinden sorumlu olurlar ve vali sıfatıyla anılırlar, kadıların hükümlerini ve padişahın emirlerini uygulamaya koyarlardı. Ayrıca beylerbeyilik divanında askeri statüdeki şahıslarla ilgili karar verme yetkileri de vardı. Özellikle vezir unvanlı beylerbeyiler daha fazla yetkiye ve büyük güce sahip bulunuyorlardı.⁷³

Bir eyaletteki kadı ve mal defterdarının kararında beylerbeyilerine bağlı olmadığı ve doğrudan merkezi hükümete karşı sorumlu oldukları bilinmesi gereken önemli bir husustur. Ayrıca bazı büyük şehirlerdeki yeniçeri birliklerinin ağaları da beylerbeyine bağlı olmadıkları gibi beylerbeyileri yeniçeri garnizonların bulunduğu kalelere asla giremezdi. Bu şekilde eyalet idaresinde karşılıklı bir denge ve kontrol sistemi kurulmuştu. Bu sınırlamalar ve görev yetkilerinin sık sık değişmesi de şüphesiz beylerbeyilerin fazla güçlenmelerini ve bağımsız hale gelmelerini önleme düşüncesinden ileri gelmekteydi.⁷⁴

⁷¹ Göyünç, *a.g.m.*, s.78

⁷² İnalçık, *a.g.md.*, s.550

⁷³ İnalçık, *a.g.md.*, s.550

⁷⁴ İnalçık, *a.g.md.*, s.550

2. Sancak:

Sancak Osmanlı Devlet Teşkilatının temel idari birimi olmuştur. Devlet sancağın dışında bazı aşiret ve oymakları da idari birim kabul etmişse de bu gibi durumlar etnik, sosyal ve siyasi şartların zorunlu kıldığı durumlarda pratik çözüm olarak kullanılmıştır. Bu yönüyle istisnadır. Hâlbuki ülkenin ve devlet teşkilatının düzenlenmesinde ve taşra ordusunun yetiştirilmesinde muayyen bir coğrafi bölgeyi kaplayan sancaklara ve onların yönetimine özel bir önem verilmiştir. Nitekim devlet idaresini öğrenmeleri için şehzadelerin sancağa çıkmaları ve Divan-ı Hümayun'dan çıkan fermanların esas itibariyle sancak beylerini muhatap alması gibi uygulamalar sancakların temel idari birim kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca tımar düzenini yerleştirmek, reayanın toprak tasarrufunu belirlemek ve vergi gelirlerini tespit etmek gibi gayelerle yapılan tahrirlerde çok defa sancak biriminin esas alındığı görülmektedir. Tahrirler sonucunda tanzim edilen kanunnameler de umumiyetle sancaklara münhasırdır. Sancaklar tımar sisteminin tatbik edildiği yerlerde ortaya çıkmıştır. Tımar sisteminin uygulanmadığı Mısır, Bağdat, Basra ve Habeşistan gibi eyaletlerde sancak teşkilatı yoktur.⁷⁵

İdari teşkilat içinde sancaklar eyaletlere bağlıydılar. Her sancak için padişahın örfi hukuk yapma yetkisine dayanılarak kanunnameler vazedilirdi. Sancak kanunnamelerinde arazi tahrirleri sonucu elde edilen bilgiler yer alırdı. Bu kanunnamelerde toplanacak vergiler, ne oranda ve hangi yollarla toplanacakları, tımar sistemi altındaki topraklarda toprak tasarrufunun, toprakların el değiştirmesinin ve mirasla intikalinin nasıl olacağı, imtiyaz ve muafiyetler, askeri sınıfın statüsünü ilgilendiren kurallar gibi son derece önemli bilgiler bulunurdu.⁷⁶ Osmanlı Sancak İdari yapısı üç ana gövdeye ayrılmıştır. Bunlar:

1- Klasik (Normal) Osmanlı sancakları:

⁷⁵ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta-1997, s.216

⁷⁶ Göyünç, *a.g.m.*, s.80

2- Piyade ve Müsellem Sancakları:

3- a) Hükümet Sancakları:

b) Yurtluk-Ocaklık Sancakları:

Sancakların idari amirine sancakbeyi denmektedir. Şehzadelerin yetişmeleri için bir sancağa tayinleri hariç tutulursa, sancakbeyleri saray görevlileri, ümera çocukları, alaybeyi, zaim, defter kethüdası, timar ve hazine defterdarları gibi taşra yöneticilerinden seçilirdi.⁷⁷

Bilindiği gibi Osman Bey, 1299'da Karacahisar'ı fethettikten sonra oğlu Orhan Bey'i buraya sancak beyi olarak tayin etmiştir. Orhan Bey'in sancakbeyliği mülki-idari bir karakterden ziyade askeri bir özellik taşıyordu. Çünkü Osmanlıların ilk zamanlarından beri mülki-idari işler, kazai-adli teşkilatın başında olan kadı'nın uhdesinde bırakılmıştı. Hatta sancak beyi tabiri bu dönemde, 16. yüzyılda olduğu gibi tek bir idari ve askeri ünitenin yöneticisini ifade etmekten uzaktı.⁷⁸

Osmanlı il idaresinde eyalet sistemi sancaklardan oluşmakta ve bunlar önceleri sancak beyleri vasıtasıyla idare edilmekteydi. 17. yüzyıldan itibaren idarecilerine "Paşa" unvanı da tevcih olunmaya başlanmıştır. Sancakbeyleri idari bakımdan sancağın mutlak amiri olup yalnız adli işlere karışmazlardı. Harp zamanlarında mıntıkalarındaki topraklı süvariler, çeri başılar tarafından toplanıp alay beylerine götürülür, alay beyleri de bunları sancak beylerinin maiyetine sevk eder ve onun tabi olduğu beylerin kumandasında harbe giderlerdi. Sancak beyleri bir tuğ sahibi idiler, terfi ederler ise beylerbeyi olurlardı. Tanzimat'tan sonra sancaklar, vilayetlere bağlı olmak üzere mutasarrıf adlı mülki amirlere tevcih olunmaya ve bunlar tarafından idare

⁷⁷ Göyünç, *a.g.m.*, s.80

⁷⁸ Ünal, *a.g.e.*, s.240

edilmeye başlanmıştır. Mutasarrıfların hiçbir askeri sıfatı bulunmuyordu. Her sancak kazalara, kazalar da nahiyelere ayrılmakta idi.⁷⁹

Sancakbeyleri komuta ettikleri özelliklere göre, “Atlı (müsellem) Sancakbeyi”, “Yaya (piyade) Sancakbeyi ve “Tımarlı Sipahi Sancakbeyi” adlarıyla anılıyordu. Bu üç sınıfın komutanına da “Bey” deniyordu. Öyle anlaşılıyor ki Yaya ve Müsellemelerin Tımarlı Sipahiler karşısında ikinci plana düşüp, zamanla geri hizmet erbabı haline gelmeleri üzerine, Tımarlı Sipahi Sancakbeyleri kaza bölgelerinde en üst askeri amir olarak sivrilmişlerdir. Zamanla Tımarlı Sipahi Sancakbeyleri, idari ve mülki bir yönetici olarak temayüz etmeye başlamış ve bir müddet sonra Yaya ve Müsellem Sancakbeyleri tarihe karışmış ve sadece Sancakbeylerinden bahsedilmeye başlanmıştır. Mülki ve idari yetkilerin sancakbeylerine intikali kadıların yetki alanlarının daralmasına yol açmış ve sadece kazai-adli meselelere inhisar eder hale gelmiştir. Sancakbeyinin bir veya birkaç kazadan oluşan bir askeri ünitenin aynı zamanda mülki-idari amiri durumuna gelmesi 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra meydana gelmiş olabilir. Fakat Osmanlı sancakbeyi klasik dönem boyunca daima askeri yönü ağır basan bir amir olarak kalmıştır. Sancak beyi, sancağındaki Tımarlı Sipahinin ve Zaimlerin tabii komutanıdır.

Sancak beylerinin dereceleri, sahip oldukları has değerine göre belirlenirdi. Bunlara kanunnameye belirtildiği üzere 450.000 akçeye kadar has verilebilmekteydi. Ayrıca toprak vergisi ve evlenme vergisinden de pay alırlardı. Eğer emekli olurlar ve vazifeden ayrılırlarsa 60.000 akçe maaş bağlanırdı. Sancakbeyleri sefere çıkarken, beraberlerinde has gelirlerinin her 5.000 akçesi için bir zırhlı, donanımlı askeri (cebelu) cepheye götürürlerdi.⁸⁰

⁷⁹ Sabri Can Sannav, *Yakın Dönem Tarihimizde Sakız Adası (1821–1923)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul–1995, s. 52

⁸⁰ Göyünç, *a.g.m.*, s.81

3. Kaza:

Kaza ticari ve kültürel üstünlüğü ile çevrenin merkezi olmuş bir kasaba veya şehir ile böyle bir topluluk merkezini çevrelemiş köylerin teşkil ettiği idari bir birliktir. Kaza merkezi olan şehirlerin büyük çoğunluğu, Osmanlı öncesi devirlerde de bulundukları bölgenin siyasi, iktisadi ve kültürel bakımdan merkezi durumunda olan yerlerdir. Osmanlı İmparatorluğu adli teşkilat bakımından birçok kaza bölgelerine ayrılmıştır. Her kaza birimi doğrudan merkeze (Divan-ı Hümayun) bağlıdır. Bundan dolayı eyalet-sancak şeklindeki askeri teşkilattan ayrı olarak tamamen sivil karakterli bir de kaza idaresi mevcuttur.⁸¹

Arapça’da kaza (kada) kökünden ism-i fail olarak insanlar arasında meydana gelen çekişme ve davaları şer’i hükümlere göre çözümlemek için yetkili makamca tayin edilen kişiyi ifade eder. Kadıların tayin, terfi ve azilleriyle ilgili yetkili kimseye “kadılkudat” veya “kadılcemaa” kadı tarafından yargılama yapmak üzere görevlendirilen kişiye de “halife, naib” yahut “vekil” adı verilir.⁸²

Osmanlı Devleti’nde beylik döneminden beri fethedilen yerlere hukuku temsilen bir kadı’nın, idareyi temsilen bir subaşının tayini yerleşmiş bir gelenektir. Osmanlı kadısı İslam devletleri içinde özgün bir yeri olan adliye ve mülkiye görevlisidir. Memuriyeti, kendinden önceki İslami asırlardaki meslektaşlarına göre daha geniş yetkilerle donatılmıştır. Ayrıca tahsili, mesleğe geçişi ve terfi itibarıyla da gelişmiş bir hiyerarşiye ve kurallar bütününe tabidir. İlmiye sınıfına mensup olan Osmanlı kadısı son İslam devletinin geniş ve renkli coğrafyasındaki temsilcisi, bu dünyayı baştan sona en iyi tanıyan memur tipidir ve bu devletin hukukçular sınıfını şahsında temsil eden meslek adamıdır. Mesleğe giriş, terfi, tayin yerlerindeki çeşitlilik

⁸¹ Ünal, *a.g.e.*, s.230

⁸² Fahrettin Atar, “*Kadı*” *DİA*, C.XXIV., İstanbul–2001, s.66

sebebiyle bütün devlet görevlileri içinde kaza silkine girenlerin hem Osmanlı devlet işlerinin mali, idari, askeri kompartımanlarını hem de Anadolu, Rumeli coğrafyasının birçok noktasını tanımaları kaçınılmazdı. Osmanlı kadısının mülki, beledi, mali, askeri ve adli sahaları kapsayan görevleri göz önüne alınırsa onun kadar geniş bir görev alanı bulunan bir başka memur olmadığı gibi memuriyet kompartımanı ve şahsiyeti onun kadar çeşitli olanı da yoktur denebilir. İlmiye sınıfındandır, şer'i hukuk adamıdır, ancak mülki erkân içindedir. Bütün yönetici zümre gibi askeri sınıfın bir üyesidir fakat bir yerde yönettiği Müslüman halkın dahi merkezi devlet karşısında sözcüsü odur. Şer'i hukuku uygulamakla vazifeli olması sebebiyle merkezi hükümet memuru olduğu kadar ahalinin de devlet karşısındaki temsilcisi ve sözcüsü durumundaydı.⁸³

4. Nahiye:

Osmanlı Taşra Teşkilatının temel idari birimini teşkil eden sancaklar bir veya birkaç kazaya ayrılmıştır. Kazalar ise bir alt birim olarak nahiyelerden meydana geliyordu. Nahiye kavramı Osmanlı idari ıstılahı içerisinde çok değişik anlamlarda kullanılmıştır.⁸⁴ İdari taksimat derecelerinin en küçüğü olan nahiye mıntıkası birkaç köyü ihtiva ederdi.⁸⁵ Aynı özelliklere sahip köylerden müteşekkil idari bir bölgeye denildiği gibi cihet, yön, taraf, bölge, vilayet, divan ve cemaat anlamlarında da kullanılmıştır.⁸⁶ Ayrıca tek bir divan veya bölükten oluşan naiplik bölgesine de delalet etmiş olabileceği belirtilmiştir. Nahiyelerinin bazılarının muayyen bir merkezi yoktur. Tanzimat'tan sonra Osmanlı idari yapısında önemli değişiklikler olmuş ve

⁸³ İlber Ortaylı, *“Osmanlı Devleti'nde Kadı” DİA*, C.XXIV., İstanbul-2001, s.69-70

⁸⁴ M.Tayyib Gökbilgin, *“Nahiye”*, İA., C.IX, s.37

⁸⁵ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü “Nahiye”*, MEB. Yayınları. C.II, s.318

⁸⁶ Gökbilgin, *a.g.m.*, s.37

kazalara bağı nahiyelel ortalaa ıkımış ve buralara mülki amir olarak nahiye müdürleri atanmıştır.⁸⁷

B. Osmanlı İdari Yapısında Cezayir-i Bahr-i Sefid (Kaptanpaşa) Eyaleti:

Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetinin ne zaman oluşturulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Eyaletin Kanuni'nin ilk döneminde örgütlendiği iddia edilmekteyse de bu bilgi kesin değildir. Çünkü 1526-27 yılında düzenlendiği anlaşılan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun idari yapısını yansıtan bir defterde Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nden söz edilmemektedir. Sonradan bu eyalete katılan sancak ve adaların o tarihlerde Rumeli Eyaleti'ne bağlı olduğu görülmektedir. Bundan adaların en yakın yönetim birimine bağlandığı anlaşılmaktadır.⁸⁸

Osmanlı yönetim yapısında denizlerle ilgili idari birim olarak Cezayir-i Bahr-i Sefid adıyla tarifi yapılan Kaptanpaşa Eyaleti kurulmuştur. Bu eyalet aynı zamanda bu sahadaki yegâne taşra birimiydi. Temelde Ege Adaları ile sahil sancaklarını sınırlayan Kaptanpaşa Eyaleti, kuruluşundan itibaren devletin denizcilikle ilgili politikalarının yönlendirilmesinde ve uygulanmasında önemli görevler üstlenmiştir. Kademe kademe Osmanlı idaresi altına alınan Ege Adaları, diğer Osmanlı egemenlik alanlarında olduğu gibi zaman içerisinde tekâmül eden ve bazı uygulamaları bu alana özgü olan bir idari teşkilat bünyesi içerisinde teşkilatlandırılmıştı. Osmanlı hâkimiyetinin ilk sağlandığı Çanakale önündeki Limni, Taşoz, Semadirek ve Gökçeada, Osmanlı deniz kuvvetlerinin kumandanı sıfatıyla kaptanıderyanın yönetimini üstlendiği Gelibolu sancağına bağlanmıştı. Böylece Gelibolu deniz ilinin ilk yönetim merkezi sıfatını kazanmış oluyordu. Gelibolu Sancağı'nın idari

⁸⁷ Ünal, *a.g.e.*, s.230

⁸⁸ Mete, *a.g.t.*, s.9

merkez olma durumu 19. yüzyıl ortalarına kadar devam edecektir.⁸⁹ Gelibolu Sancağı, coğrafi şartlar gereği müstakil yapıda ele alınmıştır. Bununla beraber ilk dönemlerinde şeklen Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlıydı. Midilli fethine müteakip Rumeli Beylerbeyliği'nin sınırlarına dâhil olmuştur. Midilli bir adadan ibaret olan ilk Osmanlı sancağı olma özelliğini de taşımaktadır. 1518 yılına gelindiğinde Kaptanpaşa Sancağı'nın Gelibolu, Keşan, Malkara, Eceovası ile Limni, Taşoz, Gökçeada ve Semadirek adalarından ibaret olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁰

Limni, Midilli, İstanköy, Rodos ve Eğriboz gibi önemli adaların fethedilmeleri bir takım idari düzenlemeleri de beraberinde getirdi.⁹¹ 1534 yılından itibaren devletin deniz siyaseti Akdeniz'in yalnızca Ege Denizi kısmına yönelik değil, Kuzey Afrika kıyılarına kadar uzanıp, yeni görevler üstlenecek duruma gelmiş ve bu genişleme neticesi deniz sınırları "Beylerbeyilik" yani "Eyalet" sistemine dönüştürülmüştür. Kendisine Cezayir kıtasının denetimi ve Cezayir Beylerbeyliği payesi verilen Barbaros Hayrettin Paşa idaresinde kurulmuş olan eyalet daha sonraları haslı ve salyaneli statüde olarak Rodos, Midilli, Eğriboz, İnebahtı, Sığacık, Kocaeli, Karlılı, Biga, Mezistre, Sakız, Nakşa ve Mehdiye Sancaklarını kapsamıştır. Böylece yeni yapılanma sonucu Cezayir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyliği tam anlamıyla ortaya çıkmıştır.⁹²

Cezayir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyliği'nin sınırlarını ortaya koyan 1550 tarihli bir listeye göre deniz eyaleti temel olarak Gelibolu, Eğriboz, Karlılı, İnebahtı, Rodos ve Midilli'den oluşmaktaydı. Bunlara ilaveten ayrıca iki sancak birimi daha adı belirtilmeksizin kaydedilmiştir. Devletin 1559 yılındaki kayıtlarında Kocaeli Sancağı Kaptanpaşa Eyaletine bağlı gösterilmiştir. 1568-

⁸⁹ T.H.E.A.Y., s.22

⁹⁰ T.H.E.A.Y., s.23

⁹¹ Küçük, *a.g.e.*, s.73-74

⁹² T.H.E.A.Y., s.24

1574 yıllarına ait listelerde sınırlara Sakız ve Cezayir-i Mağrib'in eklendiği görülmektedir.⁹³

16. yüzyıl sonları ile 17. yüzyıl başlarına ait olan listelerde Kaptanpaşa Eyaleti'nin 10 sancağa sahip bulunduğu görülmektedir. Merkez Gelibolu ile birlikte Eğriboz, Biga, Sığla, Rodos, Karlılı, Midilli, İnebahtı, Kocaeli ve Mezistre eyaletin sancakları arasında idi. Daha sonra İzmir ve yöresindeki Sığla ve Finike sancakları eyalete dâhil edilmiştir.⁹⁴

Osmanlı müellifi Ayn Ali Efendi'nin 16. yüzyıl sonlarını gösteren eserinin sancak listelerinde eyaletin 13 sancağının olduğu zikredilmektedir.⁹⁵ 1632-41 yıllarında Osmanlı sancaklarını gösteren listelerde Rodos, Mora, Sakız, İnebahtı, Andre, Sığla, Karlılı, Eğriboz, Nakşa, Para, Midilli, Kocaeli, Biga, Limni, İskenderiye, Dimyat, Süveyş Kaptanlığı, Kestel, Anabolu, Kavala, Tuzla ve Limasol'un eyalete bağlı bulundukları zikredilmiştir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sadaretinde (1676-83) eyaletin yapısında tekrar bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu devirde Mezistre ve Karlılı bir müddet eyalet sınırlarından çıkarılıp Mora'ya bağlanmıştır. Ancak Mezistre daha sonra yine bu yapı içerisine alınmıştır.⁹⁶ Evliya Çelebi seyahatnamesinde Kaptanpaşa Eyaleti'nin onbir sancaktan ibaret olduğunu ve bunlardan üçünün salyaneli statüde bulunduğunu nakletmektedir. Evliya Çelebi'ye göre eyaletin sancakları Rodos, Midilli, Eğriboz, İnebahtı, Kocaeli, Kara Biga, Sığla ve Mezistre ile salyaneli statüde bulunan Sakız, Nakşa ve Mehdiye idi.⁹⁷

17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başlarında Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nde bazı önemli değişimlere daha rastlanmaktadır. Bu süreçte özellikle eyaletteki sancak sayılarında ve bağlı sancakların durumlarında bir takım değişiklikler göze çarpmaktadır. Nitekim 18. yüzyıl başlarında Rodos,

⁹³ T.H.E.A.Y., s.25

⁹⁴ T.H.E.A.Y., s.25

⁹⁵ Ayhan Afşin Ünal, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz-Ege Adaları ya da Kapudan Paşa Eyaleti), *Türkler*, c.IX, Ankara-2002 s.615

⁹⁶ T.H.E.A.Y., s.27

⁹⁷ Ünal, *a.g.m.*, s.615

Midilli, Dimyat, İskenderiye sancakları salyaneli statüde sayılmış, bunlardan Midilli dışındakiler anakarayla irtibatlandırılarak Mora Yarımadası'ndaki Anabolu Kaptanlığı'na bağlanmıştır. 1730-40 yıllarına ait kayıtlara göre buraya Rodos, Midilli, Dimyat ve İskenderiye salyaneli statüde bağlanmıştır.⁹⁸ Ayrıca 1688-1740 yılları kayıtlarında Değirmenlik ve Santorin adaları sancak olarak görülmektedir.⁹⁹

18. yüzyıla kadar Gelibolu merkezli eyaletin sınırlarındaki değişimlerle temel dinamiği, adalar ile genelde bunlarla irtibatı bulunan kıyı sancaklarının oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca eyaletin teşkilinden itibaren hudutlar şartlara göre esneklik gösterebilmiştir. Mora Yarımadası'nda Mezistre'den Akdeniz'in diğer ucundaki Trablusgarb ve İskenderiye'ye kadar değişebilen sınırlar, donanmanın ihtiyaçlarına veya deniz stratejilerine göre belirlenmekteydi.¹⁰⁰

1792 yılında kaleme alınan bir risaleye göre Kaptanpaşa Eyaleti'nin sınırlarının Marmara'da Galata'ya bağlı Kapudağı'ndan Enez ile Bandırma'yı (Erdek'e bağlı) içine alarak Trablus, Cezayir ve Tunus'a kadar uzandığı görülmektedir. Ayrıca Rodos, Bozcaada, Taşoz, Değirmenlik, Bozbaba, Yunda, EGINE, İstanköy, Gökçeada (İmroz), Andre, Nakşa, Sisam, Mürted, Meis, İğne, Mökene, İşkinos, Marmara (Erdek'e bağlı), Sakız, Limni, İstendil, Para, Semadirek, Kelemez, İncirli, Kerpe, Serifos ve Apokron adaları eski durumlarını muhafaza etmiştir. Barbaros Hayrettin Paşa'nın devlet hizmetine girmesiyle yeniden yapılandırılmış olan ve çoğu zaman adalar denizine sahili bulunan sancakların da dâhil edildiği Kaptanpaşa Eyaleti, temel yapısını gösterdiği esnekliklere rağmen 19. yüzyılın başına kadar muhafaza etmiştir.¹⁰¹

⁹⁸ T.H.E.A.Y., s.28

⁹⁹ T.H.E.A.Y., s.27

¹⁰⁰ T.H.E.A.Y., s.29

¹⁰¹ T.H.E.A.Y., s.67

1820'den önce yazıldığı tahmin edilen bir defterden anlaşılacağı üzere eyalet yönetim merkezi olan Paşa Sancağı, Gelibolu ile Kocaeli, Sığla, Rodos ve Kıbrıs sancakları ile bağlı mahalleleri bünyesinde tutmaktaydı.¹⁰²

1842 yılı başından itibaren yapılan yeni düzenlemelerle eyalet Bozcaada, Limni, Midilli, Sakız, Sisam, İstanköy, Rodos ve Kıbrıs kaymakamlıklarından oluşmaktaydı. Buralara bağlı 45 kaza vardı.¹⁰³

Tanzimat'ın ilk dönemlerinde öngörülen kurumlaşma sonucu olarak uygulamaya konulan muhassıllık ve kaymakamlık sistemleri sonrasında 1849 yılı itibariyle Akdeniz adalarını kapsayacak yeni bir yapılanma devresinin başladığı görülmektedir. Eyalet yönetimindeki son düzenleme gereği resmen "Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti" adıyla yeni bir yönetim tarzının yürürlüğe konulduğu anlaşılmaktadır. Eyalet merkezi olarak da Akdeniz'in stratejik adalarından Rodos Adası belirlenmiştir. Uzun vadeli olarak yönetimde bir adanın merkez seçilişi deniz eyaletinin kuruluşundan itibaren ilk olma özelliği taşımaktaydı. Rodos dışında Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin diğer sancaklarını Sakız, Midilli, Limni, Bozcaada, Limni ve Kıbrıs oluşturmaktaydı.¹⁰⁴

Modern manada eyalet sistemine geçişle birlikte deniz eyaletinin yönetim birimleri ağırlığı büyük ölçüde Ege Adaları'na kaydırıldı. Eyaletin son mülki taksimatında anakara ile olan yegâne bağı ise fethinden itibaren Rodos'la irtibatlandırılmış olan ve halen buraya bağlı bir nahiye statüsünde bulunan Marmaris Nahiyesi oluşturmuyordu. Cezayir Bahr-i Sefid Eyaleti'nin yapılanması sonrasında yüzyıllardır Paşa Sancağı olan Gelibolu eyalet sınırlarının dışında kalmıştır. Gelibolu, Edirne Eyaleti'ne bağlı bir sancak haline getirilmiştir.¹⁰⁵

¹⁰² T.H.E.A.Y., s.93

¹⁰³ T.H.E.A.Y., s.96

¹⁰⁴ Ayoğuz, *a.g.t.*, s.30

¹⁰⁵ T.H.E.A.Y., s.99

1849 yılında oluşturulan Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin yapısında ilk önemli değişiklik 1862 yılında yaşanmıştır. Bu tarihte alınan bir kararla eyalet merkezi Rodos'tan Midilli'ye taşınmıştır.¹⁰⁶

1864 yılında hazırlanan bir nizamname ile bazı değişikliklere uğrayan Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetinin merkezi devletin savunma hattını Çanakkale Boğazına çekme stratejisinin göstergesi olarak Biga Sancağı'nın merkezi Kal'a-i Sultaniye (Çanakkale) Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin yeni merkezi olarak belirlenmiştir. Biga merkezli vilayetin diğer sancaklarını Rodos, Sakız ve Midilli oluşturmaktaydı.¹⁰⁷ Bu arada Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin temel unsurlarından biri olan Kıbrıs Adası'nın ilk düzenlemede vilayet sınırları dışında bırakıldığı anlaşılmaktadır. 1868 tarihli bir iradeye göre ise Kıbrıs Adası tekrar vilayet sınırlarına dâhil edilmişti.¹⁰⁸

1876'da I. Meşrutiyet'in ilanı ile Kanun-i Esasi yürürlük kazanmış ve diğer bütün vilayetler ile birlikte Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin de yeni baştan ele alınması gündeme gelmiştir. Yeni düzen sonrası 1877 yılı itibarıyla vilayet merkezi Rodos Adası'na nakledilmiştir. Vilayet merkezi Rodos olarak belirlenince Biga Sancağı vilayet sınırlarından çıkarılarak müstakil bir sancak haline getirilmiştir. Kıbrıs Adası tekrar vilayet bünyesine dâhil edilmiştir. Vilayetin bu yapılanma sonrası vilayet sınırları içinde merkez Rodos Sancağı'ndan başka Midilli, Sakız, İstanköy, Kıbrıs sancakları ile bağlı kaza ve nahiyeleri yer almaktaydı.¹⁰⁹

Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin bu son mülki sistemi Sakız Adası'nın 1880 yılında merkez sancak oluşuna kadar devam etmiştir. Sakız merkez olunca vilayet içinde kaza ve nahiyelerin dağılımında bazı değişikliklere gidilmiştir. Buna göre, Sakız Sancağı Mastaki, İstanköy, İpsara, Karyot, Leryoz, İncirli, İstanbulya ve Batnoz kazalarıyla Kelemez nahiyesinden

¹⁰⁶ T.H.E.A.Y., s.99

¹⁰⁷ Ayoğuz, *a.g.t.*, s.32

¹⁰⁸ T.H.E.A.Y., s.112-113

¹⁰⁹ T.H.E.A.Y., s.124

oluşmaktaydı. Sakız merkezli vilayetin yapısında 1883 yılı itibariyle küçük bir değişikliğe gidilmiştir. Buna göre kazaların nüfuslarına göre derecelendirilmesi yeniden ele alınmış ve nahiyelerde buna göre yapılandırılmıştır. Sakız Sancağı'nın kazalarını İstanköy, Kelemez, Karyot ve İpsara adaları oluşturmuştur. İncirli, İstanbulya ile Sakız'da bulunan Kalamoti ve Kardamila nahiye haline getirilmiştir. Rodos ve Midilli sancakları kazalarında değişme yaşanmazken, Limni'de Mondros nahiye yapılmıştır.¹¹⁰ 1887 yılında yapılan yeni bir düzenlemeyle vilayet merkezi Rodos'a taşınınca idari yapı yeni baştan ele alınmıştır. Buna göre vilayette Rodos, Midilli, Sakız ve Limni sancaklarına bağlı 14 kaza, 19 nahiye ve 238 köy belirlenmiştir.¹¹¹

1908 yılına gelindiğinde yapılan son değişikliklerle birlikte vilayetin bünyesinde dört sancağa bağlı 12 kaza ve 22 nahiye ile toplam 236 köy mevcuttu.¹¹²

Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti yapılan çeşitli değişikliklerle birlikte yapısını İtalya'nın 1912 yılında Rodos ve Oniki Ada'yı işgaline kadar sürdürmüştür. Bu tarihten sonra başta merkez olmak üzere zorunlu bir takım değişikliğe gidilmiş ve ardından yaşanan Yunan işgali ile vilayet yapısı 1923 Lozan Antlaşması'na kadar devam etmiştir.¹¹³

Osmanlı Devleti 1830'lardan itibaren, Yunanistan'ın adalar üzerindeki yayılmacı emellerine karşı Cezayir-i Bahr-i Sefid ayrı bir önem verdi. Halkı sıkmayan aksine devlete olan bağlılıklarını artıran bir vergi politikası izledi. Buraya tayin edilen bütün idarecilere maaş bağlandığı gibi, eyaletin altyapı harcamaları da merkezden karşılandı. Vergi toplamakla görevli kocabaşıl原因 gayrimüslim halk üzerindeki zulüm ve baskılarına son vermeye çalışıldı. Adalar halkının fakirlikten kurtarılması için yoğun bir çalışma içine girildi. 1866 yılında bütün adalarda emlak ve nüfus sayımı yapılması kararlaştırıldı.

¹¹⁰ T.H.E.A.Y., s.129

¹¹¹ Ayoğuz, *a.g.t.*, s.44

¹¹² T.H.E.A.Y., s.131

¹¹³ Şakiroğlu, *a.g.md.*, s.501

Bazı küçük adalar halkına parasız olarak tapusuz arazi dağıtılarak (1869), halkın kalkındırılmasına çalışıldı. Adalarda ticareti geliştirmek için, Rodos'ta bir ticaret meclisi oluşturuldu. Müslim ve gayrimüslimlerim üye olduğu bu meclisler, daha sonra diğer adalara da teşmil edildi. Meclis üyeleri, mühürlerini İstanbul'a göndermek zorunda idiler ki bu da merkezi idarenin adalarda ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.¹¹⁴

Osmanlı Devleti idaresi altına aldığı ülkelerde bölgenin özelliklerini dikkate alarak ve zaman zaman farklılıklar gösteren bir idare şekli uygulama yoluna gitmekteydi. Bununla bölge halkını rahatlatmak ve devlete olan bağlılıklarını artırmak amaçlanıyordu. Bu uygulamanın en belirgin örnekleri adalarda karşımıza çıkmaktadır. Fetihden itibaren adalara göçü teşvik eden politikalar izlenmiş, yerleşecek olanlara vergi muafiyeti, din ve mezhep serbestisi gibi her türlü kolaylık sağlanmış ve eski idare usullerine müsaade edilmiştir. “Demogerondia” denilen halkın seçtiği 12 kişilik üyeden oluşan mahalli meclis bir nevi beledi hizmetlerine bakmakta idi. Değişik dönemlerde değişik yerlerde bulunan bu meclisler, cemaatin din ve eğitim gibi işleriyle uğraşırlardı. Hareket sahaları son derece sınırlı olan bu meclislerin çalışmalarını daha pratik ve ekonomik bulan Osmanlı yönetimi, bunları aynen korumakta bir sakınca görmemiştir.¹¹⁵

Adaların fethinden itibaren adalarda uygulanan mali bir sistem mevcuttu. Adaların dağınlılığı ve gelir seviyelerinin düşüklüğü dikkate alınarak, her ada için yıllık bir vergi tahsis edilmişti. Bu toplam vergi de belli taksitlere ayrılmıştı. Adaların nüfuzlu kişileri maktu adı verilen bu vergileri toplayarak hükümet yetkililerine teslim ediyorlardı. Kanunlarla belirlenen bu vergiler dışında halktan ek vergi alınmaması hususunda devlet büyük bir hassasiyet göstermekteydi. Padişahlar halkın bu vergilerle ezilmesini önlemek için ağır cezalar öngören “emirnameler” çıkarıyorlardı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin diğer birçok bölgesinde de bu sistem uygulanmakta idi.

¹¹⁴ *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, Edt. Cevdet Küçük, SAEMK, Ankara-2001, s.52

¹¹⁵ Demircan, *a.g.m.*, s.368

Özelikle haberleşme ve ulaşımın güç olduğu yörelerde çoğu zaman valiler veya mahalli idareler kendi inisiyatiflerini kullanarak vergi tahsil ve tevzi edebilirlerdi. Hiçbir zaman muhtariyet anlamına gelmeyen bu uygulamalarda, kanun dışına çıkıldığı takdirde, merkez derhal müdahale ederdi. Yörelere göre değişim gösteren bu sistemin, o dönemde Avrupa'nın diğer devletlerince de uygulandığı bilinmektedir. Adaların fethinden itibaren çıkarılan fermanlar titiz bir incelemeye tabi tutulduğunda, Ege Adaları'nda ne kısmi ne de tam bir muhtariyetin olmadığı görülecektir.¹¹⁶

C. Osmanlı İdari Yapısında Sakız Sancağı:

1534 yılından itibaren devletin deniz siyaseti Akdeniz'in yalnızca Ege Denizi kısmına yönelik değil, Kuzey Afrika kıyılarına kadar uzanıp, yeni görevler üstlenecek duruma gelmiş ve bu genişleme neticesi deniz sınırları "Beylerbeyilik" yani "Eyalet" sistemine dönüştürülmüştür. Kendisine Cezayir kıtasının denetimi ve Cezayir Beylerbeyliği payesi verilen Barbaros Hayrettin Paşa idaresinde kurulmuş olan eyalet daha sonraları haslı ve salyaneli statüde olarak birçok sancağı kapsamıştır. Böylece yeni yapılanma sonucu Cezayir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyliği tam anlamıyla ortaya çıkmıştır.¹¹⁷

Sakız Adası 1566 yılında fiili Osmanlı Sancağı haline getirilinceye kadar, harac-güzar bir Osmanlı toprağıydı.¹¹⁸ Sancak haline dönüştürülmesinin hemen ardından Cezayir-i Bahri Sefid Eyaleti'ne bağlanmıştır.¹¹⁹ Sakız Adası bu dönemde mutasarrıflık ile idare edilen salyaneli bir sancak statüsünde görülmektedir.¹²⁰ Salyaneli sancaklardan

¹¹⁶ Demircan, *a.g.m.*, s.368

¹¹⁷ T.H.E.A.Y., s.24

¹¹⁸ E.A.E.D.T., s.42

¹¹⁹ E.A.E.D.T., s.19

¹²⁰ Ünal, *a.g.m.*, s.615

elde edilen gelirlerin bir kısmı kaptanpaşaya ait olup, Sakız Adası'nın ödediği yıllık peşin vergi de buraya gönderilirdi.¹²¹

1568-74 yıllarına ait listelerde Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin sınırlarına Sakız'ın da eklendiği görülmektedir.¹²²

1632-41 yıllarında Osmanlı sancaklarını gösteren listelerde Sakız Adası da zikredilmiştir.¹²³ Evliya Çelebi seyahatnamesinde Kaptanpaşa Eyaleti'nin onbir sancaktan ibaret olduğunu ve bunlardan üçünün salyaneli statüde bulunduğunu nakletmektedir. Evliya Çelebi'ye göre eyaletin salyaneli sancaklarından birisi de Sakız idi.¹²⁴

1792 yılında kaleme alınan bir risaleye göre Kaptanpaşa Eyaleti'nin sınırlarının Marmara'da Galata'ya bağlı Kapudağı'ndan Enez ile Bandırma'yı (Erdek'e bağlı) içine alarak Trablus, Cezayir ve Tunus'a kadar uzandığı görülmektedir. Bu listeye göre Sakız Adası eski durumunu muhafaza etmiştir.¹²⁵

1842 yılı başından itibaren yapılan yeni düzenlemelerde Sakız Adası eyalet kaymakamlıklarından birisi olarak görülmektedir.¹²⁶

1848'de Rodos adası merkez olmak üzere Kıbrıs, Sakız, Midilli ve İstanköy adaları bir eyalet ittihaz olunarak "Cezair-i Bahr-i Sefid Valiliği" unvanıyla yeniden düzenlenmişti.¹²⁷ Sakız Sancağı'na Sakız Adası'ndan başka, İpsara, Nikarya, Patnos, Arki, Lipsos, Leryoz, Kalimnoz ve Astropalya gibi adalar bağlanmış bulunuyordu.¹²⁸

¹²¹ Şakiroğlu, *a.g.md.*, s.500

¹²² T.H.E.A.Y., s.25

¹²³ T.H.E.A.Y., s.27

¹²⁴ Şakiroğlu, *a.g.md.*, s.500

¹²⁵ T.H.E.A.Y., s.67

¹²⁶ T.H.E.A.Y., s.96

¹²⁷ Şakiroğlu, *a.g.md.*, s.501

¹²⁸ Mordtmann, *a.g.md.*, s.96

Tanzimat'ın ilk dönemlerinde öngörülen kurumlaşma sonucu uygulamaya konulan muhassıllık ve kaymakamlık sistemleri sonrasında 1849 yılı itibariyle Akdeniz Adaları'nı kapsayacak yeni bir yapılanma devresinin başladığı görülmektedir. Eyalet yönetimindeki son düzenleme gereği resmen "Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti" adıyla yeni bir yönetim tarzının yürürlüğe konulduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin sancaklarından birini de Sakız Adası oluşturmaktaydı.¹²⁹

1864 yılında hazırlanan bir nizamname ile bazı değişikliklere uğrayan Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetinin merkezi devletin savunma hattını Çanakkale Boğazına çekme stratejisinin göstergesi olarak Biga Sancağı'nın merkezi Kal'a-i Sultaniye (Çanakkale) de Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin yeni merkezi olarak belirlenmiştir. Biga merkezli vilayetin sancaklarından birisi de Sakız idi.¹³⁰

1876'da I. Meşrutiyet'in ilanı ile Kanun-i Esasi yürürlük kazanmış ve diğer bütün vilayetler ile birlikte Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin de yeni baştan ele alınması gündeme gelmiştir.¹³¹ Yeni düzen sonrası 1877 yılı itibariyle vilayet merkezi Rodos Adası'na nakledilmiştir. Bu yapılanma sonrası Sakız Sancağı bağlı kaza ve nahiyeleri birlikte vilayetin bünyesinde yer almıştır.¹³²

Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin bu son mülki sistemi Sakız Adası'nın 1880 yılında merkez sancak oluşuna kadar devam etmiştir. Sakız merkez olunca vilayet içinde kaza ve nahiyelerin dağılımında bazı değişikliklere gidilmiştir. Buna göre, Sakız Sancağı Mastaki, İstanköy, İpsara, Karyot, Leryoz, İncirli, İstanbulya ve Batnoz kazalarıyla Kelemez nahyesinden oluşmaktaydı. Sakız merkezli vilayetin yapısında 1883 yılı itibariyle küçük bir değişikliğe gidilmiştir. Buna göre kazaların nüfuslarına göre

¹²⁹ T.H.E.A.Y., s.98-99

¹³⁰ T.H.E.A.Y., s.112-113

¹³¹ Şakiroğlu, a.g.md., s.501

¹³² T.H.E.A.Y., s.124

derecelendirilmesi yeniden ele alınmış ve nahiyeler de buna göre yapılandırılmıştır. Sakız Sancağı'nın kazalarını İstanköy, Kelemez, Karyot ve İpsara adaları oluşturmuştur. İncirli, İstanbulya ile Sakız'da bulunan Kalamoti ve Kardamila nahiye haline getirilmiştir. 1887 yılında yapılan yeni bir düzenlemeyle vilayet merkezi Rodos'a taşınınca idari yapı yeni baştan ele alınmıştır. Böylece Sakız tekrar vilayetin sancağı haline dönüştürülmüştür.¹³³

19. yüzyılın sonlarına doğru Sakız Sancağı'na bağlı dört kaza ve merkezden idare edilen üç nahiye bulunuyordu. Bu kazalardan Leryoz ve Kalimnoz birinci; Karyot ikinci; İpsara üçüncü sınıf kaymakamlıktı. Bundan başka Leryoz'a Batnoz, Kalimnoz'a Astropalya nahiyeleri bağlıydı. Sakız Adası'nda Kalamoti ve Kardamila adlarında iki nahiye varken sonradan Valiso nahiyesi oluşturulmuştu. Ayrıca Sakız kasabasına bağlı 13, Kalamoti nahiyesinde 21, Valiso'da 12 ve Kardamila'da 11 olmak üzere, toplam 57 köy bulunmakta idi.¹³⁴

Sakız, 1878'de ahalisinin de arzusu üzerine, merkez vilayet ittihaz edilmişti. Ancak bu durum 1888'e kadar sürmüştür. 1908'de Sakız'ın da içinde yer aldığı Cezayir-i Bahr-i Sefid, Balkan Savaşı mağlubiyeti ve arkasından gelen I. Dünya Savaşı bozgunu üzerine dağıldı.¹³⁵

¹³³ T.H.E.A.Y., s.129

¹³⁴ Ayoğuz, *a.g.t.*, s.51

¹³⁵ Şakiroğlu, *a.g.md.*, s.501

İkinci Bölüm

363 NUMARALI TAHRİR (CİZYE) DEFTERİNE GÖRE SAKIZ ADASI

I. Yerleşim Yerleri:

Defterden idari yapılanmaya uygun olarak adanın nahiye, mahalle, manastır, köy isimlerini bulmak mümkün olmaktadır. Defterde adanın merkezi esas alınarak önce merkezi, sonra şehir merkezi civarı daha sonra nahiyeler belirtilmiştir. Adanın büyük yerleşim merkezlerinin mahalleleri, manastırları ve köyleri belli bir düzen içinde yazılmıştır.

Defterde yer alan verilerden önemli bir bölümünü de 1567 yılında adada mevcut olan yerleşim yerlerinin varlığı oluşturmaktadır. O dönemde adanın yerleşim yerlerinin isimlerini tespit etmek mümkün olmaktadır. Buna göre adada Nefs-i Kal'a-i Sakız, Nefs-i Varoş-ı Sakız, Nahiye-i Kalamasiye, Nahiye-i Kalamoti, Nahiye-i Nenita, Nahiye-i Meto, Nahiye-i Perima, Nahiye-i Mesta, Nahiye-i Ayo Yorgi, Nahiye-i Anavata olmak üzere 10 büyük yerleşim alanı bulunmaktadır.

Tablo 1: Nefs-i Kal'a-i Sakız'ın Yerleşim Yerleri¹³⁶

Nefs-i Kal'a-i Sakız (Sakız Şehir Merkezi ve Sakız Kalesi)		
Mahalleler		
Ortodoks (Zımmi)	Katolik (Frenk)	Yahudi (Musevi)
Kaloniçe (s.2) Kanila (s.4) Sarko (s.5) Sakan Anton (s.5) Kula (s.7) Sarko (s.11) Sagır Ançaşko (s.11) Aya Yorgi (s.13) Beskoni (s.16) Megali İsterne (s.18) Zenye (s.19) San Paştine (s.20) Tortila (s.20)	Frenk Cemaati (s.24)	Urbaki Yahudiler (s.15) Yahudiyan (s.21)

¹³⁶ BOA, TD, nr. 363, s.1-28

Tablo 2: Nefs-i Varoş-ı Sakız Yerleşim Yerleri¹³⁷

Nefs-i Varoş-ı Sakız (Sakız Şehir Merkezi Civarı)	
Mahalleler	Manastırlar
Mahalle-i Palyokastro (s.32)	Aya Rado (s.32) Aya Dimitri (s.33) Ayo Dimitri (s.35) Aya Nikola (s.36) Sepayanni Gartemonya (s.37) Sopoko Velase Donise (s.38) Pakşarki (s.39) Sapit Hristos (s.41) Timonli Penuk (s.43) Pakşarki Lagodyas (s.44) Espavradar (s.46) Aya Manol (s.47) Ovri Petrima (s.50) Ayo Yorgi Makro Yorgoropulo (s.51)
Mahalle-i Aya Morya (s.52)	Aya Ramoni (s.52)
Mahalle-i Pinoladi (s.54)	Ayo Yorgi Sör Antoni (s.54)
Mahalle-i Kindinar (s.55)	Ayos Yanni (s.55) Aya Simina (s.56) Ayo Yanni (s.57)
Mahalle-i Parpeka (s.58)	Rozdani (s.58) Poline (s.60) Pinaya Kosotaki (s.63)
Mahalle-i Valapirya (s.65)	Ayo Astorlako (s.65) Ayo Pakomi (s.66) Liyonase Olaparya (s.67) Petri Pinose (s.68) Ayo Vasil (s.70) Ayo Esteradi (s.71)
Mahalle-i Aya Kommeno (s.73)	Ayo İliyas (s.73) Aya Karante (s.74) Ayo Anton (s.76)
Mahalle-i Aya Salo (s.77)	Aya Solim (s.77) Ayo Aparkiro (s.80)
Mahalle-i Priyanni Kampana (s.81)	Kada Aloze (s.81) Saba (s.83) Yanaki (s.84) Nakşarçi-I Kebir (s.87) Pinaya Yorgo Pinko (s.89) Papa Yanni Sagir (s.90) Aya Komi (s.91)
Mahalle-i Galibo (s.91)	Kirgar Tomazi (s.91)
Mahalle-i Ticori (s.92)	Potamia (s.92) Karso Karpa (s.93) Ayo Nikola (s.94) Sana Papa Subi (s.95) Lapetri Lusima (s.96)
Mahalle-i Koflina (s.98)	Ayo İstefano (s.98) Ayo Nikola (s.99) Ayo Sendri (s.101)
Mahalle-i Apelu Tarya (s.102)	Aya Yorgi (s.102) Aya Kiryanni (s.102) Aya Senita (s.104)
Mahalle-i Acili (s.105)	Ayo Simiyo (s.105) Ayo Yanni Siyologo (s.107) Aya Giryanni (s.108) Panaya (s.110)
Mahalle-i Asaripila (s.113)	Ayo Viktorya (s.113) Kaporoni (s.114)

¹³⁷ BOA, TD, nr. 363, s. 32-120

Tablo 3: Nahiye-i Kalamasiye Yerleşim Yerleri¹³⁸

Nahiye-i Kalamasiye (Kalamasiye Nahiyesi)	
Merkez	Karye
Nefs-i Kalamasiye (s.120)	Tolopotami (s.129) Mirmingi (s.134) Mesa Didima (s.136) Ofsodidiye (s.140) Payos (s.142) Katarraktis (s.144)

Tablo 4: Nahiye-i Kalamoti Yerleşim Yerleri¹³⁹

Nahiye-i Kalamoti (Kalamoti Nahiyesi)	
Merkez	Karye
Nefs-i Kalamoti (s.149)	Armolia (s.158)

Tablo 5: Nahiye-i Nenita Yerleşim Yerleri¹⁴⁰

Nahiye-i Nenita (Nenita Nahiyesi)		
Merkez	Mahalle	Karye
Nefs-i Nenita (s.162)	Tolomar (s.168)	Keşiş (s.172) Dolo (s.176) Malosa (s.180) Petrika (s.182)

Tablo 6: Nahiye-i Meto Yerleşim Yerleri¹⁴¹

Nahiye-i Meto (Meto Nahiyesi)	
	Karye-i Pirgor (s.190) Karye-i Vardayano (s.194) Karye-i Vasilyo Niko (s.195) Karye-i Daftone (s.196) Karye-i Dakya (s.198) Karye-i Lena Laris (s.199) Karye-i Kori (s.200) Karye-i Simelaye (s.205) Karye-i Davili (s.208) Karye-i Avgonima (s.209) Karye-i Aya Valo (s.210) Karye-i Manastır (s.212) Karye-i Karyas (s.212)

Tablo 7: Nahiye-i Perima Yerleşim Yerleri¹⁴²

Nahiye-i Perima (Perima Nahiyesi)	
Merkez	Karye
Nefs-i Perima (s.224)	Aya Todor (s.227) Kayoçirod (s.229) Kamas Proves (s.230) Kalkinor (s.233) Ostero Filos (s.235) Soros (s.236)

¹³⁸ BOA, *TD*, nr. 363, s. 120-148¹³⁹ BOA, *TD*, nr. 363, s. 149-161¹⁴⁰ BOA, *TD*, nr. 363, s. 162-189¹⁴¹ BOA, *TD*, nr. 363, s. 190-213¹⁴² BOA, *TD*, nr. 363, s. 224-237

Tablo 8: Nahiye-i Mesta Yerleşim Yerleri¹⁴³

Nahiye-i Mesta (Mesta Nahiyesi)
Karye-i Kamo Antasi (s.240)
Karye-i Aya Tolinasi (s.242)
Karye-i Mesta (s.244)
Karye-i Alase (s.249)

Tablo 9: Nahiye-i Ayo Yorgi Yerleşim Yerleri¹⁴⁴

Nahiye-i Ayo Yorgi (Ayo Yorgi Nahiyesi)
Karye-i Visa (s.257)
Karye-i Seluna (s.259)
Karye-i Ayo Yorgi (s.261)

Tablo 10: Nahiye-i Anavata Yerleşim Yerleri¹⁴⁵

Nahiye-i Anavata (Anavata Nahiyesi)
Karye-i Kardamila (s.264)
Karye-i Halandra (s.268)
Karye-i Vik (vikian) (s.269)
Karye-i Pitius (s.271)
Karye-i Maminta (s.274)
Karye-i Kambia (s.275)
Karye-i Parparia (s.278)
Boş (s.279)
Karye-i Nenita (s.280)
Karye-i Seyape Donidas (s.282)
Karye-i Marko (s.283)
Karye-i Patrika (s.284)
Karye-i Petri Goveni (s.285)
Karye-i Nenito Viliyo (s.289)

Yukarıda yer alan 1. tabloda görüleceği üzere Nefs-i Kal'a-i Sakız'ın 16 mahallesi bulunmaktadır. Bunların etnik unsura göre dağılımı şu şekilde görülmektedir. 13 mahalle Rum, 1 mahalle Latin, 2 mahalle de Yahudi mahallesidir.

Nefs-i Varoş-ı Sakız'ın 15 mahallesi ve 58 manastır yerleşmesi, Nahiye-i Kalamasiye'nin nahiye merkezi ve 6 köyü, Nahiye-i Kalamoti'nin nahiye merkezi, 1 köyü, Nahiye-i Nenita nahiye merkezi, 1 mahallesi ve 4 köyü, Nahiye-i Meto'nun 13 köyü, Nahiye-i Perima'nın nahiye merkezi ve 6 köyü, Nahiye-i Mesta'nın 4 köyü, Nahiye-i Ayo Yorgi'nin 3 köyü, Nahiye-i Anavata'nın ise 14 köyü bulunmaktadır.

¹⁴³ BOA, *TD*, nr. 363, s. 240-253

¹⁴⁴ BOA, *TD*, nr. 363, s. 257-262

¹⁴⁵ BOA, *TD*, nr. 363, s. 264-290

Tablo 11: Sakız Adası Yerleşim Yerlerinin Sayısal Dağılımı

Yerleşim Merkezi ve Nahiye	Mahalle	Manastır	Karye (köy)
10	32	58	51

1671’de adayı ziyaret eden Evliya Çelebi; kalede Müslüman halk ve 1200 askerin kaldığını ve bunların kat kat olan 2200 evde barındığını ve kale içinde gayrimüslim nüfusun bulunmadığını belirtmektedir.¹⁴⁶ Ayrıca Sakız Varoş’unda 50 mahalle bulunduğunu ve sakinlerine göre 2 Müslüman, 3 Yahudi, 5 Frenk ve 40 Rum mahallesi olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁷ Evliya Çelebi’ye göre Sakız’daki köyler üç gruba ayrılmıştır. Birinci grup sakız köyleridir. Buralarda sakız elde edilir.¹⁴⁸ İkinci grup köyler, dağ köyleridir. Bu köyler Mirliva hasıdır.¹⁴⁹ Üçüncü grup köyler ise şehir etrafındaki köyler olup “molla nahiyesi” olarak bilinmektedir.¹⁵⁰ 18. yüzyılın ikinci yarısında adayı ziyaret eden Hollandalı Bruyn’a göre ise; adada iki kale bulunmaktaydı. Eski kalede Türkler oturuyor, yeni kalenin çevresinde ise portakal, limon bahçeleri ve bağlar vardı. Bruyn, burada 82 kasaba ve köy bulunduğunu belirtmektedir.¹⁵¹ Adada üç grup halinde 66 köy bulunmaktadır. Bunlardan 35’i adanın kuzeyinde yer almaktaydı. Bu köylerden dokuzu “Ova Köyleri” (Kampo Choria) adıyla anılmakta, Sakız Şehri’ne yakın bir bölgede toplanmışlardı. Diğer 22 köy adanın güneyinde bulunup “Mastika Köyleri” (Mastiko Choria) adıyla anılmaktaydı. Bu durumun eskiden beri var olduğunu seyyahların yazdıklarından anlaşılmaktadır.¹⁵²

¹⁴⁶ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s.542

¹⁴⁷ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s.543

¹⁴⁸ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s.545

¹⁴⁹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s.542

¹⁵⁰ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s.542

¹⁵¹ Ayoğuz, *a.g.t.*, s.51

¹⁵² Demircan, *a.g.ç.*

II. Nüfus:

Osmanlı Devleti'nin nüfusuna ilişkin en güvenilir bilgi kaynağı, vergi tahrirleri ile gayrimüslim baş vergisi olan cizye için tutulmuş defterlerdir. Cizye defterlerinde hane'ler ile kocalarının toprağını tevarüs etmiş dullar yer almaktadır. Hane, bir çatı altında yaşayan herkesi değil, bağımsız bir gelir kaynağına sahip olan evli çiftleri ifade eder. Dolayısıyla baba evinde oturan, ama evli ve bağımsız bir gelir kaynağına sahip olan bir erkek evlat, ayrı bir hane demektir. Yani hane halkı, ekonomik bakımdan bağımsız bir aile anlamına gelir. Cizyeye tabi gayrimüslimler, ekonomik faaliyetleriyle kendi geçimlerini sağlayabilecek durumda olan, 12 ya da 15 yaşın üzerindeki yetişkin erkeklerdi. Ama genel olarak, kırsal alanlarda, köylü hane'sinin reisi, bütün ev halkı için tek bir cizye ödüyordu. Ayrıca bu vergiden muaf olan gayrimüslimler, yani din adamları, köleler, yoksullar, askeri personelin maiyet mensupları ve bazen Hristiyan milisler de cizye defterlerine kaydedilmiyordu.¹⁵³

Deftere göre adanın yerleşim merkezi olan Sakız Şehir Merkezi'nin 16 mahallesi bulunmaktadır. Bunlardan 13 tanesi zımmi (Ortodoks), 2 tanesi Yahudi ve 1 tanesi de Frenk Cemaati (Katolik) mahallesidir. Sakız Şehir Merkezinde 380 hane ($495 \times 5^{154} = 2475$), 22 mücerred ve 86 bive bulunmaktadır. Bu hesaba göre Sakız şehir merkezinde tahminen $2475 + 22 + 86 = 2583$ kişi yaşamaktadır.

Tablo 12: Nefs-i Kal'a-i Sakız'ın Nüfusu

Nefs-i Kal'a-i Sakız'ın (Sakız Şehir Merkezi ve Sakız Kalesi) Nüfusu			
Hane	Mücerred	Bive	Toplam
$495 \times 5 = 2475$	22	86	2583

¹⁵³ İnalcık, *a.g.e.*, s.61

¹⁵⁴ Nüfus hesaplamalarında her hanede "5" kişinin yaşadığı varsayılarak hesap yapılmıştır. Ömer Lütfi Barkan, "*Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi*", *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul 1953, ss. 1-26.

Adanın en kalabalık nüfusu Sakız Merkezi Civarı'nda yaşamaktadır. Burada 15 mahalle bulunmaktadır. Mahallelerde toplam 58 manastır yer almaktadır. Defterdeki nüfus kaydı ve vergi dökümünden mahallelerdeki nüfusun bu manastırlar çevresinde gruplandığını tahmin edilebilir. Mahallelerde toplam 1748 hane ($1748 \times 5 = 8740$), 693 mücerred, 177 bive yaşamaktadır. Bu hesaba göre Sakız Şehir Merkezinin civarında tahminen $8740 + 693 + 177 = 9610$ kişi yaşamaktadır.

Tablo 13: Nefs-i Varoş-ı Sakız'ın Nüfusu

Nefs-i Varoş-ı Sakız'ın (Sakız Şehir Merkezi Civarı) Nüfusu			
Hane	Mücerred	Bive	Toplam
$1748 \times 5 = 8740$	693	177	9610

Sakız Adası'nda 1567 tarihli deftere göre 8 nahiye bulunmaktadır. Bunlardan defterdeki sıraya göre ilk sırada kaydedilen nahiye Kalamasiye Nahiyesidir. Nahiye merkez ve 6 köy olmak üzere 7 tane yerleşim yeri bulunmaktadır. Nahiye merkez ve köyler dâhil 696 hane ($696 \times 5 = 3480$), 249 mücerred, 48 bive bulunmaktadır. Sonuç itibarıyla nahiye tahminen $3480 + 249 + 48 = 3777$ kişi yaşamaktadır.

Tablo 14: Nahiye-i Kalamasiye'nin Nüfusu

Nahiye-i Kalamasiye'nin (Kalamasiye Nahiyesi) Nüfusu			
Hane	Mücerred	Bive	Toplam
$696 \times 5 = 3480$	249	48	3777

Adada yer alan bir diğer nahiye Kalamoti Nahiyesi'dir. Nahiyenin yerleşim yeri olarak merkezi ve 1 köyü bulunmaktadır. Nahiye toplam 273 hane ($273 \times 5 = 1365$), 155 mücerred, 19 bive bulunmaktadır. Buna göre nahiye tahminen $1365 + 155 + 19 = 1539$ kişi yaşamaktadır.

Tablo 15: Nahiye-i Kalamoti'nin Nüfusu

Nahiye-i Kalamoti'nin (Kalamoti Nahiyesi) Nüfusu			
Hane	Mücerred	Bive	Toplam
$273 \times 5 = 1365$	155	19	1539

Adada bulunan nahiyelerden birisi de Nenita Nahiyesidir. Nahiyenin merkez, 1 mahalle ve 4 köy olmak üzere 6 yerleşim yeri bulunmaktadır. Nahiyede 510 hane ($510 \times 5 = 2550$), 175 mücerred, 39 bive bulunmaktadır. Bu hesaba göre nahiyede tahminen $2550 + 175 + 39 = 2764$ kişi yaşamaktadır.

Tablo 16: Nahiye-i Nenita'nın Nüfusu

Nahiye-i Nenita'nın (Nenita Nahiyesi) Nüfusu			
Hane	Mücerred	Bive	Toplam
$510 \times 5 = 2550$	175	39	2764

Adanın bir diğer nahiyesi Meto Nahiyesi'dir. Nahiyenin 13 köyü bulunmaktadır. Köylerden birinin manastır köyü olması nedeniyle burada hane, mücerred ve bive kaydı yoktur. Yalnızca 6 papaz kaydedilmiştir. Kayıtlarda düşülen bir notta manastırda 64 keşişin varlığından bahsedilmiştir. Bu şekilde Manastır Köyünde 70 kişinin yaşadığı anlaşılmaktadır. Diğer 12 köyde toplam 660 hane ($660 \times 5 = 3300$), 186 mücerred, 50 bive bulunmaktadır. Buna göre nahiyede tahminen $3300 + 186 + 50 = 3536$ kişi yaşamaktadır. Manastır köyü de hesaba katılırsa, $3536 + 70 = 3606$ kişinin bu nahiyede yaşadığı tahmin edilebilir.

Tablo 17: Nahiye-i Meto'nun Nüfusu

Nahiye-i Meto'nun (Meto Nahiyesi) Nüfusu			
Hane	Mücerred	Bive	Toplam
$660 \times 5 = 3300$	186	50	3536

Bir diğer nahiye ise, Perima Nahiyesi'dir. Nahiyenin merkez ve 6 köy olmak üzere toplam 7 tane yerleşim yeri vardır. Nahiyede 284 hane ($284 \times 5 = 1420$), 105 mücerred, 53 bive bulunmaktadır. Buna göre nahiye tahminen $1420 + 105 + 53 = 1578$ kişi yaşamaktadır.

Tablo 18: Nahiye-i Perima'nın Nüfusu

Nahiye-i Perima'nın (Perima Nahiyesi) Nüfusu			
Hane	Mücerred	Bive	Toplam
$284 \times 5 = 1420$	105	53	1578

Adanın diğ er bir nahiyesi Mesta Nahiyesidir. Nahiye de yerleş im yeri olarak 4 köy bulunmaktadır. Bu köylerde 349 hane ($349 \times 5 = 1745$), 96 mücerred, 31 bive bulunmaktadır. Bu hesaba göre nahiye de tahminen $1745 + 96 + 31 = 1872$ kişı yaşamaktadır.

Tablo 19: Nahiye-i Mesta'nın Nüfusu

Nahiye-i Mesta'nın (Mesta Nahiyesi) Nüfusu			
Hane	Mücerred	Bive	Toplam
$349 \times 5 = 1745$	96	31	1872

Adanın diğ er bir nahiyesi ise Ayo Yorgi Nahiyesi'dir. Nahiyenin 3 köyü bulunmaktadır. Bu nahiyenin yerleş im yerlerinde 134 hane ($134 \times 5 = 670$), 45 mücerred, 5 bive bulunmaktadır. Buna göre nahiye de $670 + 45 + 5 = 720$ kişı yaşamaktadır.

Tablo 20: Nahiye-i Ayo Yorgi'nin Nüfusu

Nahiye-i Ayo Yorgi'nin (Ayo Yorgi Nahiyesi) Nüfusu			
Hane	Mücerred	Bive	Toplam
$134 \times 5 = 670$	45	5	720

Nahiyeler iç erisinde nüfusun en fazla olanı tahminen Anavata Nahiyesi'dir. Nahiyenin 14 köyü bulunmaktadır. Defterde nahiye ile ilgili verilen verilerde nahiye de 791 hane ($791 \times 5 = 3955$), 169 mücerred, 49 bive bulunmaktadır. Bu hesaba göre nahiye de $3955 + 169 + 49 = 4173$ kişı yaşamaktadır.

Tablo 21: Nahiye-i Anavata'nın Nüfusu

Nahiye-i Anavata'nın (Anavata Nahiyesi) Nüfusu			
Hane	Mücerred	Bive	Toplam
$791 \times 5 = 3955$	169	49	4173

Adanın yerleşim yerlerine göre nüfusun dağılımının toplu sonuçları aşağıdaki gibidir.

Tablo 22: Sakız Adası'nın Yerleşim Yerlerine Medeni Duruma Göre Nüfusun Dağılımı

Yerleşim Yeri	Hane	Mücerred	Bive	Toplam Kişi	Tahmini Nüfus
Nefs-i Kal'a-i Sakız ¹⁵⁵	495	22	86	603	2583
Nefs-i Varoş-ı Sakız ¹⁵⁶	1748	693	177	2618	9610
Nahiye-i Kalamasiye ¹⁵⁷	696	249	48	993	3777
Nahiye-i Kalamoti ¹⁵⁸	273	155	19	447	1539
Nahiye-i Nenita ¹⁵⁹	510	175	39	724	2764
Nahiye-i Meto ¹⁶⁰	660	186	50	896	3536
Nahiye-i Perima ¹⁶¹	284	105	53	442	1578
Nahiye-i Mesta ¹⁶²	349	96	31	476	1872
Nahiye-i Ayo Yorgi ¹⁶³	134	45	5	184	720
Nahiye-i Anavata ¹⁶⁴	791	169	49	1009	4173
Toplam	5940	1895	557	8392	32152

363 numaralı Sakız Adası tahrir defterine göre Sakız Adası'nda 1567 tarihinde tahminen 32152 kişi yaşamaktadır. Bu rakam o tarihlere göre ada nüfusunun azımsanmayacak kadar olduğunu göstermektedir. Günümüzde adanın nüfusunun 50000 civarında¹⁶⁵ olduğu düşünülürse adanın nüfusunun geçen zaman diliminde aşırı bir artışa uğramadığı söylenebilir. Elde edilen sonuca göre adanın nüfusunun en kalabalık olduğu bölge Sakız şehir merkezi civarındır. Nüfusu en az olan bölge ise Ayo Yorgi Nahiyesidir.

Adada Yahudi nüfus yalnızca Sakız Şehir Merkezi'nde yaşamaktadır. Yahudiler, Sakız Şehir Merkezi'nde 2 mahallede bulunmaktadır. Bu 2 mahallede 60 hane (60x5=300), 8 mücerred ve 11 bive bulunmaktadır. Bu hesaptan yola çıkarak Sakız Adası'nda tahminen 300+8+11= 319 Yahudi

¹⁵⁵ BOA, TD, nr. 363, s. s.1

¹⁵⁶ BOA, TD, nr. 363, s. s.32

¹⁵⁷ BOA, TD, nr. 363, s. s.120

¹⁵⁸ BOA, TD, nr. 363, s. s.149

¹⁵⁹ BOA, TD, nr. 363, s. s.162

¹⁶⁰ BOA, TD, nr. 363, s. s.190

¹⁶¹ BOA, TD, nr. 363, s. s.224

¹⁶² BOA, TD, nr. 363, s. s.240

¹⁶³ BOA, TD, nr. 363, s. s.257

¹⁶⁴ BOA, TD, nr. 363, s. s.264

¹⁶⁵ Bknz. Tablo 16

yaşamaktadır. Adanın hâkim nüfusunun Rum (Ortodoks) olduğu düşünülürse Yahudi nüfusun adada %1'lik bir dilime tekabül ettiği görülecektir.

Adada nüfusu oluşturan önemli bir unsur olan Cenevizlilerin fetihten sonra adada kalan kısmı olan Frenkler Cemaati (Katolik) ise Sakız Şehir Merkezi'nde 1 mahallede yaşamaktadır. Bu mahallede 97 hane ($97 \times 5 = 485$), 14 mücerred, 29 bive bulunmaktadır. Buna göre şehir merkezinde $485 + 13 + 29 = 528$ Frenk yaşamaktadır. Bu sayı da adanın nüfusunun içerisinde % 1,6'lık bir dilime karşılık gelmektedir. Hâkim nüfus olan Rumlar ise adanın nüfusunun %97,4'sini oluşturmaktadır.

Tablo 23: Sakız Adası'nın Etnik Yapıya Göre Nüfus Dağılımı

Etnik Köken	Hane	Mücerred	Bive	Toplam	%
Rum	$5783 \times 5 = 28915$	1873	517	31305	% 97,4
Latin	$97 \times 5 = 485$	14	29	528	% 1,6
Yahudi	$60 \times 5 = 300$	8	11	319	% 1
Toplam	$5940 \times 5 = 29720$	1895	557	32152	% 100

Defter içerisinde olmamakla birlikte adanın ilerleyen zamanlarda çeşitli kaynaklarda belirtilen nüfus verileri Sakız'ın nüfusu hakkında karşılaştırma ve çıkarımlarda fayda sağlayacaktır. Örneğin 17. yüzyılda adayı ziyaret eden Jean Thevenot'a göre; adada 25.000'i Rum, 8.000'i İtalyan, 6.000'i Türk olmak üzere yaklaşık 40.000 kişi yaşamaktaydı. Ayrıca şehirde yaşayanların çoğunluğu Hristiyandı ve her grubun bir piskoposu ve kilisesi vardı. Thevenot'tan 10 yıl sonra adaya gelen Dreux, Sakız'ın nüfusunu, 23.000 Rum, 8.000 Katolik ve 3.000 Türk olarak belirtmektedir. Aynı dönemde adayı ziyaret eden Evliya Çelebi ise adanın nüfusu hakkında, vergi memurlarının yani eminlerin 82.000 zımminin haracını topladığını belirtmektedir.¹⁶⁶

18. yüzyılın başlarında adayı ziyaret eden Fransız Botanikçi ve bilim adamı Tournefort'un verdiği bilgilere göre, adada 10.000 Türk, 3.000 Latin ve 100.000'de Rum vardı. 1822 yılında Sakız'a gelen Fransız gezgini

¹⁶⁶ Ayoğuz, *a.g.t.*, s.69

Pouqueville, adadaki nüfusu 90.000 olarak hesaplamış ve bu nüfusun şehir ve 68 köye dağıldığını belirtmiştir.¹⁶⁷

1831 nüfus sayımına göre adada 791 Müslüman, 16 Kiptî, 69 Musevî, 8558 Hristiyan bulunmaktaydı.¹⁶⁸

1303/1885 vilayet salnamesine göre Sakız şehrinin nüfusu 11.377 olup, cemaatlere göre dağılımı şöyledi: 263 İslam hanesinde, 1421 Müslüman; 2469 hanede 9828 Hristiyan; 9 hanede 128 Yahudi. Bundan başka, Kardamila Nahiyesi'nde 3200 erkek, Kalamoti Nahiyesi'nde 11.425 erkek ve kadın, Valiso Nahiyesi'nde 6711 erkek nüfus vardı. Böylece adanın nüfusu 37.680'i bulmaktaydı. Büyük ölçüde Osmanlı kaynaklarını ve salnamelerini kullanan Vital Cuinet, bundan 6 yıl sonra adanın şehir merkezinin nüfusunu 14.250 olarak belirtir. Bunun 1420'si Müslüman, 11.800'ü Rum-Ortodoks, 828'i Latin-Katolik, 128'i de Yahudi-Musevi idi.¹⁶⁹ Vital Cuinet adanın genel nüfusunun 59.600, sancağın toplam nüfusunun 100.600 olduğunu belirtmektedir. Sancakta toplam 210 Müslüman, 96.670 Ortodoks Rum, Katolik 1570 Katolik ve 250 Yahudi yaşamaktaydı. 1303 (1895-1896) tarihli Cezâyir-i Bahr-i Sefid Salnâmesi'ne göre Sakız'ın nüfusu 11.377 olup bunun 1421'i Müslüman 9828'i Hristiyan ve 128'i Musevî idi.¹⁷⁰ Victor Baudet, 19. yüzyılın sonunda ada nüfusunun 60.000'den fazla olduğunu görüşündedir. Nitekim bu görüş Türk kaynaklarınca da doğrulanmaktadır. Şemsettin Sami, adanın nüfusunu 70.000, şehrin nüfusunun da 3.000'i Müslüman olmak üzere 25.000 olduğunu belirtmektedir.¹⁷¹ 20. yüzyıl başlarına ait bir listeye göre ise Sakız'da 71.724 Rum, 850 Müslüman, 950 Yahudi yaşamaktaydı.¹⁷² Lozan Antlaşması'yla (1923) Sakız Adası'ndaki Türkler Anadolu Rumları ile mübadele edilmiş

¹⁶⁷ Ayoğuz, *a.g.t.*, s.70

¹⁶⁸ Demircan, *a.g.ç.*

¹⁶⁹ Mete, *a.g.t.*, s.17

¹⁷⁰ Demircan, *a.g.ç.*

¹⁷¹ Ayoğuz, *a.g.t.*, s.70

¹⁷² Mete, *a.g.t.*, s.17

olduğundan bugün adada Müslüman nüfus kalmamıştır. 1961 Mayıs'ında yapılan sayımlarda Chios (Sakız) Adası'nda 62.900 nüfus yaşamaktaydı.¹⁷³

Sakız vilayetinin merkezi Sakız şehri olup, vilayetin nüfusu 1985 yılı sayımlarına göre 54.000'dir.¹⁷⁴ 2005 sayımlarına göre ise adanın nüfusu 53.000'dir.¹⁷⁵

Tablo 24: Sakız Adası'nın Fethinden Günümüze Değişen Nüfusu

Nüfus Hesaplamasının Esas Alındığı Kaynak	Nüfus
1566 Tarihli Sakız Adası Tahrir Defterine Göre ¹⁷⁶	26.525
1567 Tarihli Sakız Adası Tahrir Defterine Göre ¹⁷⁷	32.152
17. Yüzyıl - Jean Thevenot ¹⁷⁸	40.000
17. Yüzyıl - Dreux ¹⁷⁹	34.000
17. Yüzyıl - Evliya Çelebi ¹⁸⁰	82.000
18. Yüzyıl - Tournafort ¹⁸¹	113.000
1822 - Pouqueville ¹⁸²	90.000
1831 - Nüfus Sayımı ¹⁸³	9.434
1885 - Vilayet Salnamesi ¹⁸⁴	37.680
1891 - Vital Cuinet ¹⁸⁵	59.600
1895-96 - Vilayet Salnamesi ¹⁸⁶	11.327
19. yüzyılın Sonu - Victor Baudet ¹⁸⁷	60.000
19. yüzyılın Sonu - Şemsettin Sami ¹⁸⁸	70.000
20. Yüzyıl Başları ¹⁸⁹	73.524
1961 yılı Nüfus Sayımları ¹⁹⁰	62.900
1985 Yılı Nüfus Sayımları ¹⁹¹	54.000
2005 Yılı Nüfus Sayımları ¹⁹²	53.000

¹⁷³ Demircan, *a.g.ç.*

¹⁷⁴ Ateş, *a.g.e.*, s.17

¹⁷⁵ "Sakız Adası" Erişim tarihi: 15 Haziran 2008, http://tr.wikipedia.org/wiki/Sakız_Adası

¹⁷⁶ Adamaz, *a.g.t.*, s.11

¹⁷⁷ BOA, *TD*, nr. 363 numaralı Sakız Adası tahrir defteri

¹⁷⁸ Ayoğuz, *a.g.t.*, s.69

¹⁷⁹ Ayoğuz, *a.g.t.*, s.69

¹⁸⁰ Ayoğuz, *a.g.t.*, s.69

¹⁸¹ Ayoğuz, *a.g.t.*, s.70

¹⁸² Ayoğuz, *a.g.t.*, s.70

¹⁸³ Demircan, *a.g.ç.*

¹⁸⁴ Mete, *a.g.t.*, s.17

¹⁸⁵ Demircan, *a.g.ç.*

¹⁸⁶ Demircan, *a.g.ç.*

¹⁸⁷ Ayoğuz, *a.g.t.*, s.70

¹⁸⁸ Ayoğuz, *a.g.t.*, s.70

¹⁸⁹ Mete, *a.g.t.*, s.17

¹⁹⁰ Demircan, *a.g.ç.*

¹⁹¹ Ateş, *a.g.e.*, s.17

¹⁹² "Sakız Adası" Erişim tarihi: 15 Haziran 2008, http://tr.wikipedia.org/wiki/Sakız_Adası

Sakız Adası'nın nüfusunun medeni duruma ve yerleşim yerlerine göre ödediği cizye ve baştina vergilerinin ayrıntılı dökümü aşağıdaki gibidir.

Tablo 25: Nefs-i Kal'a-i Sakız'ın Vergi ve Vergi Yükümlülerinin Dökümü¹⁹³

Yerleşim Birimi	Hane Sayısı	Cizye	Baştina Vergisi	Mücerred	Cizye	Bive Sayısı	Cizye
1. Mahalle-i Kaloniçe (s.2)	35	1404	-	-	-	4	80
2. Mahalle-i Kanila (s.4)	23	870	-	-	-	1	20
3. Mahalle-i Sarko (s.5)	6	30	31	-	-	3	60
4. Mahalle-i Sakan Anton (s.5)	19	682	-	-	-	4	80
5. Mahalle-i Kula (s.7)	78	2526	96	-	-	7	140
6. Mahalle-i Sarko (s.11)	9	298	-	-	-	2	30
7. Mahalle-i Sağır Ançaşko (s.11)	43	1348	-	-	-	6	120
8. Mahalle-i Aya Yorgi (s.13)	23	789	-	-	-	2	37
9. Mahalle-i Urbaki Yahudiler (s.15)	19	990	-	-	-	11	117
10. Mahalle-i Beskoni (s.16)	34	984	-	-	-	9	180
11. Mahalle-i Megal İsterne (s.18)	16	632	-	-	-	3	107
12. Mahalle-i Zenye (s.19)	28	954	-	-	-	3	44
13. Mahalle-i San Paştine (s.20)	12	384	-	-	-	1	17
14. Mahalle-i Tortila (s.20)	12	440	-	-	-	1	17
15. Mahalle-i Yahudiyan (s.21)	41	-	-	8	-	-	-
16. Mahalle-i Frenk Cemaati (s.24)	97	5904	-	14	422	29	620
Toplam	495	18235	127	22	422	86	1669

Tablo 26: Nefs-i Varoş-ı Sakız'ın Vergi ve Vergi Yükümlülerinin Dökümü¹⁹⁴

Yerleşim Birimi	Hane Sayısı	Cizye	Baştina Vergisi	Mücerred	Cizye	Bive Sayısı	Cizye
1. Mahalle-i Palvokastro (s.32)							
1.1. Manastır-ı Aya Rado (s.32)	41	1116	978	9	231	7	150
1.2. Manastır-ı Aya Dimitri (s.33)	37	1139	843	4	108	2	40
1.3. Manastır-ı Ayo Dimitri (s.35)	19	557	666	2	56	2	35
1.4. Manastır-ı Aya Nikola (s.36)	24	569	804	-	-	2	47
1.5. Manastır-ı Sepayanni Gartemonya (s.37)	29	801	940	7	188	3	50
1.6. Manastır-ı Sopoko Velase Donise (s.38)	36	1110	472	1	28	5	100
1.7. Manastır-ı Pakşarki (s.39)	40	1066	1043	5	150	4	95
1.8. Manastır-ı Sapit Hristos (s.41)	38	1203	835	6	160	3	60
1.9. Manastır-ı Timonli Penuk (s.43)	14	607	599	16	436	8	144
1.10. Manastır-ı Pakşarki Lagodyas (s.44)	16	417	546	25	634	12	184
1.11. Manastır-ı Espavradar (s.46)	11	290	490	27	682	2	40
1.12. Manastır-ı Aya Manol (s.47)	44	1366	858	18	492	6	88

¹⁹³ BOA, *TD*, nr. 363, s. 1-28

¹⁹⁴ BOA, *TD*, nr. 363, s. 32-120

1.13. Manastır-ı Ovri Petrima (s.50)	14	349	585	16	407	3	44
1.14. Manastır-ı Ayo Yorgi Marko Yorgoropulo (s.51)	20	456	858	18	492	6	88
Ara Toplam	383	11046	10517	154	4064	65	1165
2. Mahalle-i Aya Morya (s.52)							
2.1. Manastır-ı Aya Ramoni (s.52)	34	954	1420	24	638	3	52
Ara Toplam	34	954	1420	24	638	3	52
3. Mahalle-i Pinoladi (s.54)							
3.1. Manastır-ı Ayo Yorgi Sör Antoni(s.54)	6	168	317	9	252	1	12
Ara Toplam	6	168	317	9	252	1	12
4. Mahalle-i Kindinar (s.55)							
4.1. Manastır-ı Ayos Yanni (s.55)	16	397	647	33	916	1	20
4.2. Manastır-ı Aya Simina (s.56)	21	599	-	4	112	-	-
4.3. Manastır-ı Ayo Yanni (s.57)	11	399	344	20	556	-	-
Ara Toplam	48	1395	991	57	1584	1	20
5. Mahalle-i Parpeka (s.58)							
5.1. Manastır-ı Rozdani (s.58)	51	1642	291	20	538	4	56
5.2. Manastır-ı Poline (s.60)	84	2436	665	9	248	11	148
5.3. Manastır-ı Pinaya Kosotaki (s.63)	42	1425	382	14	365	9	184
Ara Toplam	177	5503	1338	43	1151	24	388
6. Mahalle-i Valapirya (s.65)							
6.1. Manastır-ı Ayo Astorlako (s.65)	19	543	373	3	84	3	44
6.2. Manastır-ı Ayo Pakomi (s.66)	1	28	31	-	-	1	54
6.3. Manastır-ı Liyonase Olaparya (s.67)	31	894	41	4	96	3	44
6.4. Manastır-ı Petri Pinose (s.68)	51	1454	833	8	121	2	32
6.5. Manastır-ı Ayo Vasil (s.70)	37	3404	525	12	290	2	34
6.6. Manastır-ı Ayo Esteradi (s.71)	38	1271	362	4	112	1	12
Ara Toplam	177	7594	2201	31	703	12	220
7. Mahalle-i Aya Kommeno (s.73)							
7.1. Manastır-ı Ayo İliyas (s.73)	28	871	392	12	274	3	52
7.2. Manastır-ı Aya Karante (s.74)	45	1621	639	13	316	5	83
7.3. Manastır-ı Ayo Anton (s.76)	31	1274	553	5	140	2	32
Ara Toplam	104	3766	1584	30	730	10	167
8. Mahalle-i Aya Salo (s.77)							
8.1. Manastır-ı Aya Solim (s.77)	97	2754	1979	7	176	3	36
8.2. Manastır-ı Ayo Aparkiro (s.80)	31	880	475	2	48	2	24
Ara Toplam	125	3634	2454	9	224	5	60
9. Mahalle-i Priyanni Kampana (s.81)							
9.1. Manastır-ı Kada Aloise (s.81)	47	1531	533	7	176	3	36
9.2. Manastır-ı Saba (s.83)	41	1148	622	7	168	1	20
9.3. Manastır-ı Yanaki (s.84)	61	1932	458	12	352	8	112
9.4. Manastır-ı Nakşarci-i Kebir (s.87)	40	1242	740	20	541	4	48
9.5. Manastır-ı Pinaya Yorgo Pinko (s.89)	15	624	266	11	304	1	20
9.6. Manastır-ı Papa Yanni Sagir (s.90)	19	610	595	8	206	1	12
9.7. Manastır-ı Aya Komi (s.91)	8	224	228	1	28	2	24
Ara Toplam	235	7311	3442	66	1775	20	272
10. Mahalle-i Galibo (s.91)							
10.1. Manastır-ı Kirgar Tomazi (s.91)	19	532	326	20	548	1	12
Ara Toplam	19	532	326	20	548	1	12
11. Mahalle-i Ticori (s.92)							
11.1. Manastır-ı Potamia (s.92)	25	751	375	10	256	2	24
11.2. Manastır-ı Karso Karpa (s.93)	26	651	512	10	264	4	56
11.3. Manastır-ı Ayo Nikola (s.94)	25	772	207	12	316	-	-
11.4. Manastır-ı Sana Papa Subi	21	574	401	17	406	2	34

(s.95)							
11.5. Manastır-ı Lapetri Lusima (s.96)	41	1149	432	29	577	1	17
Ara Toplam	138	3897	1927	78	1819	9	131
12. Mahalle-i Kofina (s.98)							
12.1. Manastır-ı Ayo İstefano (s.98)	17	911	281	4	76	2	45
12.2. Manastır-ı Ayo Nikola (s.99)	27	1471	452	12	279	6	102
12.3. Manastır-ı Ayo Sendri (s.101)	25	906	596	4	76	1	45
Ara Toplam	69	3288	1329	20	431	9	192
13. Mahalle-i Apelu Tarya (s.102)							
13.1. Manastır-ı Aya Yorgi (s.102)	7	231	-	5	135	1	17
13.2. Manastır-ı Aya Kiryanni (s.102)	26	1433	334	16	407	4	116
13.3. Manastır-ı Aya Senita (s.104)	26	844	485	16	382	2	34
Ara Toplam	59	2508	819	37	924	7	167
14. Mahalle-i Acili (s.105)							
14.1. Manastır-ı Ayo Simiyo (s.105)	26	664	690	14	299	2	34
14.2. Manastır-ı Ayo Yanni Siyologo (s.107)	19	532	623	16	395	1	17
14.3. Manastır-ı Aya Giryanni (s.108)	42	1255	1120	20	514	2	34
14.4. Manastır-ı Panaya (s.110)	54	1420	1516	39	941	1	17
Ara Toplam	141	3871	3949	89	2149	6	102
15. Mahalle-i Asaripila (s.113)							
15.1. Manastır-ı Ayo Viktorya (s.113)	21	598	445	17	421	3	51
15.2. Manastır-ı Kaporoni (s.114)	12	311	278	9	227	1	17
Ara Toplam	33	909	723	26	648	4	68
Genel Toplam	1748	56376	33337	695	17640	177	3028

Tablo 27: Nahiye-i Kalamasiye'nin Vergi ve Vergi Yükümlülerinin Dökümü¹⁹⁵

Yerleşim Birimi	Hane Sayısı	Cizye	Başına Vergisi	Mücerred	Cizye	Bive Sayısı	Cizye
1. Nefs-i Kalamasiye (s.120)	255	8394	9840	62	1244	13	204
2. Karye-i Tolopotami (s.129)	111	3072	2321	62	1488	17	204
3. Karye-i Mirmingi (s.134)	47	1806	1804	24	480	1	16
4. Karye-i Mesa Didima (s.136)	81	1841	3198	40	1040	6	102
5. Karye-i Ofsodidiye (s.140)	47	1280	1886	14	204	4	68
6. Karye-i Payos (s.142)	30	720	1230	5	120	3	51
7. Karye-i Kataraktis (s.144)	125	3331	5143	42	884	4	68
Toplam	696	20444	25422	249	5460	48	713

¹⁹⁵ BOA, *TD*, nr. 363, s.120–148

Tablo 28: Nahiye-i Kalamoti'nin Vergi ve Vergi Yükümlülerinin Dökümü¹⁹⁶

Yerleşim Birimi	Hane Sayısı	Cizye	Başına Vergisi	Mücerred	Cizye	Bive Sayısı	Cizye
1. Nefs-i Kalamoti (s.149)	194	4980	7933	113	2712	10	170
2. Karye-i Armolina (s.158)	79	5952	3828	42	1008	9	153
Toplam	273	10932	11761	155	3720	19	323

Tablo 29: Nahiye-i Nenita'nın Vergi ve Vergi Yükümlülerinin Dökümü¹⁹⁷

Yerleşim Birimi	Hane Sayısı	Cizye	Başına Vergisi	Mücerred	Cizye	Bive Sayısı	Cizye
1. Nefs-i Nenita (s.162)	97	3358	5781	42	920	11	139
2. Mahalle-i Tolomar (s.168)	102	2740	4200	13	252	10	172
3. Karye-i Keşiş (s.172)	97	2360	3818	44	1020	4	68
4. Karye-i Dolo (s.176)	108	2644	4510	23	572	-	-
5. Karye-i Malosa (s.180)	37	2318	1476	22	528	6	102
6. Karye-i Petrika (s.182)	69	1633	2989	31	744	8	137
Toplam	510	15053	22774	175	4036	39	618

Tablo 30: Nahiye-i Meto'nun Vergi ve Vergi Yükümlülerinin Dökümü¹⁹⁸

Yerleşim Birimi	Hane Sayısı	Cizye	Başına Vergisi	Mücerred	Cizye	Bive Sayısı	Cizye
1. Karye-i Pirgor (s.190)	155	4450	7845	71	1725	8	121
2. Karye-i Vardayano (s.194)	34	952	1327	14	348	6	129
3. Karye-i Vasilyo Niko (s.195)	21	588	821	8	220	3	36
4. Karye-i Daftone (s.196)	43	1182	1905	27	670	7	96
5. Karye-i Dakya (s.198)	26	728	1088	3	75	3	26
6. Karye-i Lena Laris (s.199)	21	588	872	5	120	-	-
7. Karye-i Kori (s.200)	153	4284	5833	19	360	10	144
8. Karye-i Simelaye (s.205)	76	2128	3175	12	288	8	131
9. Karye-i Davili (s.208)	35	980	1437	3	82	2	40
10. Karye-i Avgonima (s.209)	24	672	515	5	132	1	12
11. Karye-i Aya Valo (s.210)	40	960	1055	8	192	1	12
12. Karye-i ¹⁹⁹ Manastır (s.212)	-	900	-	-	-	-	-
13. Karye-i Karyas (s.212)	32	856	1724	11	264	1	11
Toplam	666	19268	27597	186	4476	50	758

¹⁹⁶ BOA, *TD*, nr. 363, s. 149-161

¹⁹⁷ BOA, *TD*, nr. 363, s. 162-189

¹⁹⁸ BOA, *TD*, nr. 363, s. 190-213

¹⁹⁹ Bu karye bir manastıra ait olup, vergi için 6 papaz temsilen kaydedilmiştir. Manastırda bu papazlardan başka 64 keşişin varlığından bahsedilmiştir. Manastır sakinlerinden toplu olarak 900 akçe cizye alınmıştır.

Tablo 31: Nahiye-i Perima'nın Vergi ve Vergi Yükümlülerinin Dökümü²⁰⁰

Yerleşim Birimi	Hane Sayısı	Cizye	Başına Vergisi	Mücerred	Cizye	Bive Sayısı	Cizye
1. Nefs-i Perima (s.224)	62	1724	2543	33	802	19	252
2. Karye-i Aya Todor (s.227)	36	842	1173	15	360	9	124
3. Karye-i Kayoçirod (s.229)	22	528	1000	4	92	3	48
4. Karye-i Kamas Proves (s.230)	74	1776	2874	33	792	13	144
5. Karye-i Kalkınor (s.233)	53	1492	2173	14	336	5	60
6. Karye-i Ostero Filos (s.235)	10	280	269	1	28	-	-
7. Karye-i Soros (s.236)	27	756	1107	5	140	4	56
Toplam	284	7398	11139	105	2550	53	684

Tablo 32: Nahiye-i Mesta'nın Vergi ve Vergi Yükümlülerinin Dökümü²⁰¹

Yerleşim Birimi	Hane Sayısı	Cizye	Başına Vergisi	Mücerred	Cizye	Bive Sayısı	Cizye
1. Karye-i Kamo Antasi (s.240)	55	1690	1785	21	509	2	24
2. Karye-i Aya Tolinasi (s.242)	37	888	1147	15	390	2	24
3. Karye-i Mesta (s.244)	137	2767	4037	27	648	15	164
4. Karye-i Alase (s.249)	120	3360	3700	33	800	12	160
Toplam	349	8705	10669	96	2347	31	372

Tablo 33: Nahiye-i Ayo Yorgi'nin Vergi ve Vergi Yükümlülerinin Dökümü²⁰²

Yerleşim Birimi	Hane Sayısı	Cizye	Başına Vergisi	Mücerred	Cizye	Bive Sayısı	Cizye
1. Karye-i Visa (s.257)	46	1104	1426	19	433	1	12
2. Karye-i Seluna (s.259)	41	984	1271	14	336	3	36
3. Karye-i Ayo Yorgi (s.261)	47	1128	1840	12	264	1	24
Toplam	134	3216	4537	45	1033	5	72

Tablo 34: Nahiye-i Anavata'nın Vergi ve Vergi Yükümlülerinin Dökümü²⁰³

Yerleşim Birimi	Hane Sayısı	Cizye	Başına Vergisi	Mücerred	Cizye	Bive Sayısı	Cizye
1. Karye-i Kardamila (s.264)	103	2472	4944	33	792	12	144
2. Karye-i Halandra (s.268)	12	288	576	6	144	2	24
3. Karye-i Vik (vikian) (s.269)	36	864	1806	5	120	4	48
4. Karye-i Pitius (s.271)	77	1848	3850	9	216	2	24

²⁰⁰ BOA, *TD*, nr. 363, s.224-237²⁰¹ BOA, *TD*, nr. 363, s. 240-253²⁰² BOA, *TD*, nr. 363, s. 257-262²⁰³ BOA, *TD*, nr. 363, s. 264-290

5. Karye-i Maminta (s.274)	20	793	1042	6	150	3	36
6. Karye-i Kambia (s.275)	56	1344	2912	24	576	-	-
7. Karye-i Parparia (s.278)	58	1852	2900	14	436	5	60
8. Boş (s.279)	35	840	2205	9	216	2	24
9. Karye-i Nenita (s.280)	30	720	1500	8	200	1	12
10. Karye-i Seyape Donidas (s.282)	21	504	1283	1	35	1	12
11. Karye-i Marko (s.283)	16	412	768	4	96	-	-
12. Karye-i Patrika (s.284)	22	528	1386	5	140	1	12
13. Karye-i Petri Goveno (s.285)	216	3339	7875	38	912	12	124
14. Karye-i Nenito Viliyo (s.289)	89	2146	5607	7	168	4	48
Toplam	791	17950	38654	169	4201	49	568

Tablo 35: Defterin Kâtibinin Hesabına Göre Yekûn²⁰⁴

Hane	5952
Cizye	176855
Başına	183445
Mücerred	1843
Cizye	45016
Bive	524
Cizye	10089
Yekûn Cem'an	415395

Tablo 36: Defterde Yapılan İncelemeler Sonucu Elde Edilen Yekûn²⁰⁵

Hane	5940
Cizye	177577
Başına	184135
Mücerred	1895
Cizye	45885
Bive	557
Cizye	8805
Yekûn Cem'an	416402

Yukarıda yer alan 35. ve 36. tablo adada yapılan tüm sayım ve yazım işlerinin toplamını ifade etmektedir. 35. tabloda yer alan yekûn defterin kâtibinin sonuçları olup, 36. tablodaki yekûn ise defterle ilgili yapılan inceleme, hesaplama ve değerlendirmelerin sonucunu ifade etmektedir. Karşılaştırma yapıldığı takdirde rakamların birbirini tutmadığı görülür. Bu tutarsızlığa gerek kendi hesap hatalarımız gerekse defterin kâtibinin hesap

²⁰⁴ BOA, *TD*, nr. 363, s.291, “Yekûn” olarak ifade edilen tablo defterin orjinalinden aynen alınmıştır. Tabloda yer alan “Hane” ifadesi adada bulunan toplam hane sayısını, birinci “Cizye” ifadesi hane’lerden alınan cizye miktarının toplamını, “Başına” ifadesi hane, mücerred ve bivelere sahip olduğu başına arazilerinden elde edilen toplam gelir miktarını, “Mücerred” adada yaşayan toplam mücerred sayısını, ikinci “Cizye” mücerredlerden alınan toplam cizye miktarını, “Bive” ifadesi adada yaşayan toplam bive sayısını, üçüncü “Cizye” ifadesi ise bivelere alınan toplam cizye miktarını ve “Yekûn Cem'an” ifadesi ise adadan elde edilen gelirlerin toplamını ifade etmektedir. Yani hane, başına arazisi, mücerred (bekâr) ve bivelere (dul kadın) elde edilen gelirlerin toplamını ifade etmektedir. Burada cizye gelirleriyle başına haracı birlikte toplanmıştır.

²⁰⁵ Burada belirtilen yekûn ise, defterde yapılan inceleme sonucunda ortaya çıkan hesaplamaların sonucunu ifade etmektedir. Defterin kâtibinin yaptığı hesaplamalarla karşılaştırma yapma amacıyla aynı isimle ve aynı şekilde belirtilmiştir.

hataları neden olmuş olabilir. Ancak muaflar ya da hesaba katılmayanlar şeklinde aşağıda yer alan tablodan da anlaşılacağı ve görüleceği üzere, her bölüm sonunda (yerleşim yerleri hakkında yapılan her bir ayrı dökümde) yapılan hesaplamalar kâtibin bilerek ya da bilmeyerek hesaplarda hata yaptığını veya yapabildiğini ortaya koymaktadır.

Defterde yerleşim yerlerinin bazılarında nedeni net olarak açıklayamayan kayıt dışı durumlar söz konusu olmuştur. Kaydedilmeyenlerin özel durumundan (hasta, yaşlı, müsellemler...) dolayı muaf tutulmuş olması açıklanabilir bir durumdur. Ancak deftere ismi yazılanlar tek tek hesap edildiğinde yerleşim biriminin hesabının döküldüğü yerde yekûnlarla listedeki vergi verenlerin sayısı ve hesabı arasında tutarsızlıklar görülmektedir. Yani listede var olan isimlerin karşısında vergi görülenler döküm bölümünde hesaba katılmamıştır. Örneğin; Nefs-i Varoş-ı Sakız'ın Mahalle-i Valapirya'ya bağlı Manastır-ı Liyonase Olaparya'da listede 39 kişi görülmektedir. Yekûnda 38 kişi (hane, mücerred ve bive) kaydedilmiştir. Normalde 1 muafın olması gerekirken, listede 2 kişide vergi belirtilmemiş ve bu iki kişi muaf görülmektedir. Buna göre yekûnda 37 kişi kaydedilmesi gerekirken 38 kişi yazılmıştır. Bu duruma farklı bir örnek Nahiye-i Anavata'nın listeye yazılan toplam nüfusunun belirtildiği tabloda (Tablo 46) görülmektedir. Bu tabloya göre nahiyeye bağlı Karye-i Petri Goveni'da listeye 179 kişi yazılmışken yekûnda belirtilen toplam kişi sayısı (hane, mücerred ve bive birlikte sayılarak) 266 kişi görülmektedir.

Aşağıda yer alan tablolarda bu durum ayrıntılarıyla birlikte verilmeye çalışılmıştır. Bu durumun ortaya koyduğu veriler adanın nüfusu konusundaki muğlâklığa biraz da olsa açıklık getirecektir. Defter içerisinde genellikle her yerleşim biriminin (büyükten küçüğe doğru) sıralanmış olduğu görülmektedir.

Tablo 37: Nefs-i Kal'a-i Sakız'ın Listeye Yazılan Toplam Nüfusu

Yerleşim Birimi	Hane Sayısı	Mücerred	Bive Sayısı	Hesaba ²⁰⁶ katılmayanlar ya da muaflar	Toplam ²⁰⁷
Mahalle-i Kaloniçe	35	-	4	31	70
Mahalle-i Kanila	23	-	1	23	47
Mahalle-i Sarko	6	-	3	3	12
Mahalle-i Sakan Anton	19	-	4	17	40
Mahalle-i Kula	78	-	7	67	152
Mahalle-i Sarko	9	-	2	4	15
Mahalle-i Sağır Ançaşko	43	-	6	30	79
Mahalle-i Aya Yorgi	23	-	2	14	39
Mahalle-i Urbaki Yahudiler	19	-	11	10	40
Mahalle-i Beskoni	34	-	9	23	66
Mahalle-i Megal İsterne	16	-	3	6	25
Mahalle-i Zenye	28	-	3	- 1	30
Mahalle-i SanPaştne	12	-	1	1	14
Mahalle-i Tortila	12	-	1	-	13
Mahalle-i Yahudiyan	41	8	-	2	51
Mahalle-i Frenk Cemaati	97	14	29	18	158
Toplam	495	22	86	248	851

Tablo 38: Nefs-i Varoş-ı Sakız'ın Listeye Yazılan Toplam Nüfusu

Yerleşim Birimi	Hane Sayısı	Mücerred	Bive Sayısı	Hesaba katılmayanlar ya da muaflar	Toplam
Mahalle-i Palyokastro					
Manastır-ı Aya Rado	41	9	7	2	59
Manastır-ı Aya Dimitri	37	4	2	1	44
Manastır-ı Ayo Dimitri	19	2	2	-	23
Manastır-ı Aya Nikola	24	-	2	-	26
Manastır-ı Sepayanni Gartmonya	29	7	3	-	39
Manastır-ı Sopoko Velse Donise	36	1	5	4	46
Manastır-ı Pakşarki	40	5	4	20	69
Manastır-ı Sapit Hristos	38	6	3	2	49
Manastır-ı Timonli Penuk	14	16	8	-	38
Manastır-ı Pakşarki Lagodyas	16	25	12	5	58
Manastır-ı Espavradr	11	27	2	4	44
Manastır-ı Aya Manol	44	18	6	24	92
Manastır-ı Ovri Petrima	14	16	3	2	35
Manastır-ı Ayo Yorgi Marko Yorgoroplo	20	18	6	4	48
Ara Toplam	383	154	65	68	670
Mahalle-i Aya Morya					
Manastır-ı Aya Ramoni	34	24	3	-	61
Ara Toplam	34	24	3	-	61
Mahalle-i Pinoladi					
Manastır-ı Ayo Yorgi Sör Antoni	6	9	1	2	18
Ara Toplam	6	9	1	2	18
Mahalle-i Kindinar					

²⁰⁶ Burada belirtilen sonuçlar, yerleşim birimde kaydedilen tüm kişilerin tek tek sayılıp bölüm sonlarındaki yekûnda belirtilen rakamlardan farkının alınmasıyla elde edilmiştir.

²⁰⁷ Buradaki toplamlar, deftere yazılan kişilerin tek tek hesaplanması sonucunda ortaya çıkan rakamlardır. Hane, mücerred ve bivelere beraber toplanmıştır. Her yerleşim biriminin sonunda bu muafların dâhil edildiği “toplam” yer almamaktadır. Defterin yekûnlarında yalnızca vergi yükümlülerinin (hane, mücerred ve bive) hesabı yapılmıştır.

Manastır-ı Ayos Yanni	16	33	1	1	51
Manastır-ı Aya Simina	21	4	-	-	25
Manastır-ı Ayo Yanni	11	20	-	1	32
Ara Toplam	48	57	1	2	108
Mahalle-i Parpeka					
Manastır-ı Rozdani	51	20	4	2	77
Manastır-ı Poline	84	9	11	4	108
Manastır-ı Pinaya Kosotaki	42	14	9	3	68
Ara Toplam	177	43	24	9	253
Mahalle-i Valapirya					
Manastır-ı Ayo Astorlako	19	3	3	2	27
Manastır-ı Ayo Pakomi	1	-	1	-	2
Manastır-ı Liyonase Olaparya	31	4	3	1	39
Manastır-ı Petri Pinose	51	8	2	2	63
Manastır-ı Ayo Vasil	37	12	2	3	54
Manastır-ı Ayo Esteradi	38	4	1	1	44
Ara Toplam	177	31	12	9	229
Mahalle-i Aya Kommeno					
Manastır-ı Ayo İliyas	28	12	3	1	44
Manastır-ı Aya Karante	45	13	5	1	64
Manastır-ı Ayo Anton	31	5	2	3	41
Ara Toplam	104	30	10	5	149
Mahalle-i Aya Salo					
Manastır-ı Aya Solim	97	7	3	- 4	103
Manastır-ı Ayo Aparkiro	31	2	2	-	35
Ara Toplam	128	9	5	- 4	138
Mahalle-i Priyanni Kampana					
Manastır-ı Kada Alose	47	7	3	2	59
Manastır-ı Saba	41	7	1	-	49
Manastır-ı Yanaki	61	12	8	2	83
Manastır-ı Nakşarci-i Kebir	40	20	4	-	64
Manastır-ı Pinaya Yorgo Pinko	15	11	1	-	27
Manastır-ı Papa Yanni	19	8	1	-	28
Manastır-ı Aya Komi	8	1	2	-	11
Ara Toplam	231	66	20	4	321
Mahalle-i Galibo					
Manastır-ı Kirgar Tomazi	19	20	1	-	40
Ara Toplam	19	20	1	-	40
Mahalle-i Ticori					
Manastır-ı Potamia	25	10	2	-	37
Manastır-ı Karso Karpa	26	10	4	-	40
Manastır-ı Ayo Nikola	25	12	-	-	37
Manastır-ı Sana Papa Subi	21	17	2	-	40
Manastır-ı Lapetri Lusima	41	29	1	-	71
Ara Toplam	138	78	9	-	222
Mahalle-i Koflina					
Manastır-ı Ayo İstefano	17	4	2	6	29
Manastır-ı Ayo Nikola	27	12	6	-	45
Manastır-ı Ayo Sendri	25	4	1	1	31
Ara Toplam	69	20	9	7	105
Mahalle-i Apelu Tarya					
Manastır-ı Aya Yorgi	7	5	1	-	13
Manastır-ı Aya Kiryanni	26	16	4	-	46
Manastır-ı Aya Senita	26	16	2	5	49
Ara Toplam	59	37	7	5	108
Mahalle-i Acili					
Manastır-ı Ayo Simiyo	26	14	2	2	44
Manastır-ı Ayo Yanni Siyologo	19	16	1	2	38
Manastır-ı Aya Giryanni	42	20	2	- 2	62
Manastır-ı Panaya	54	39	1	2	96
Ara Toplam	141	89	6	4	240

Mahalle-i Asaripila					
Manastır-ı Ayo Viktorya	21	17	3	1	42
Manastır-ı Kaporoni	12	9	1	-	22
Ara Toplam	33	26	4	1	64
Genel Toplam	1748	693	177	112	2730

Tablo 39: Nahiye-i Kalamasiye'nin Listeye Yazılan Toplam Nüfusu

Yerleşim Birimi	Hane Sayısı	Mücerred	Bive Sayısı	Hesaba katılmayanlar ya da muafılar	Toplam
Nefs-i Kalamasye	255	62	13	15	345
Karye-i Tolopotami	111	62	17	4	194
Karye-i Mirmingl	47	24	1	-	72
Karye-i Mesa Didima	81	40	6	2	129
Karye-i Ofsodidiye	47	14	4	2	67
Karye-i Payos	30	5	3	3	41
Karye-i Katarraktis	125	42	4	17	188
Toplam	696	249	48	43	1036

Tablo 40: Nahiye-i Kalamoti'nin Listeye Yazılan Toplam Nüfusu

Yerleşim Birimi	Hane Sayısı	Mücerred	Bive Sayısı	Hesaba katılmayanlar ya da muafılar	Toplam
Nefs-i Kalamoti	194	113	10	18	335
Karye-i Armolina	79	42	9	7	137
Toplam	273	155	19	25	472

Tablo 41: Nahiye-i Nenita'nın Listeye Yazılan Toplam Nüfusu

Yerleşim Birimi	Hane Sayısı	Mücerred	Bive Sayısı	Hesaba katılmayanlar ya da muafılar	Toplam
Nefs-i Nenita	97	42	11	42	192
Mahalle-i Tolomar	102	13	10	11	136
Karye-i Keşiş	97	44	4	10	155
Karye-i Dolo	108	23	-	8	139
Karye-i Malosa	37	22	6	1	66
Karye-i Petrika	69	31	8	2	110
Toplam	510	175	39	74	798

Tablo 42: Nahiye-i Meto'nun Listeye Yazılan Toplam Nüfusu

Yerleşim Birimi	Hane Sayısı	Mücerred	Bive Sayısı	Hesaba katılmayanlar ya da muafılar	Toplam
Karye-i Pirgor	155	71	8	13	247
Karye-i Vardayano	34	14	6	3	57
Karye-i Vasilyo Niko	21	8	3	2	34
Karye-i Daftone	43	27	7	- 2	75
Karye-i Dakya	26	3	3	2	34
Karye-i Lena Laris	21	5	-	-	26
Karye-i Kori	153	19	10	7	189
Karye-i Simelaye	76	12	8	3	99
Karye-i Davili	35	3	2	1	41
Karye-i Avgonima	24	5	1	2	32
Karye-i Aya Valo	40	8	1	1	50
Karye-i Manastır	-	-	-	-	-
Karye-i Karyas	32	11	1	4	48
Toplam	660	186	50	36	932

Tablo 43: Nahiye-i Perima'nın Listeye Yazılan Toplam Nüfusu

Yerleşim Birimi	Hane Sayısı	Mücerred	Bive Sayısı	Hesaba katılmayanlar ya da muafılar	Toplam
Nefs-i Perima	62	33	19	1	115
Karye-i Aya Todor	36	15	9	5	65
Karye-i Kayoçirod	22	4	3	2	31
Karye-i Kamas Proves	74	33	13	5	125
Karye-i Kalkinor	53	14	5	2	74
Karye-i Ostero Filos	10	1	-	-	11
Karye-i Soros	27	5	4	4	40
Toplam	284	105	53	19	461

Tablo 44: Nahiye-i Mesta'nın Listeye Yazılan Toplam Nüfusu

Yerleşim Birimi	Hane Sayısı	Mücerred	Bive Sayısı	Hesaba katılmayanlar ya da muafılar	Toplam
Karye-i Kamo Antasi	55	21	2	5	83
Karye-i Aya Tolinasi	37	15	2	7	61
Karye-i Mesta	137	27	15	12	191
Karye-i Alase	120	33	12	6	171
Toplam	349	96	31	30	506

Tablo 45: Nahiye-i Ayo Yorgi'nin Listeye Yazılan Toplam Nüfusu

Yerleşim Birimi	Hane Sayısı	Mücerred	Bive Sayısı	Hesaba katılmayanlar ya da muafılar	Toplam
Karye-i Visa	46	19	1	4	70
Karye-i Seluna	41	14	3	10	68
Karye-i Ayo Yorgi	47	12	1	6	66
Toplam	134	45	5	20	204

Tablo 46: Nahiye-i Anavata'nın Listeye Yazılan Toplam Nüfusu

Yerleşim Birimi	Hane Sayısı	Mücerred	Bive Sayısı	Hesaba katılmayanlar ya da muafılar	Toplam
Karye-i Kardamila	103	33	12	6	154
Karye-i Halandra	12	6	2	-	20
Karye-i Vik(vikian)	36	5	4	1	46
Karye-i Pitius	77	9	2	- 14	74
Karye-i Maminta	20	6	3	3	32
Karye-i Kambia	56	24	-	7	87
Karye-i Parparia	58	14	5	3	80
Boş (isimsiz)	35	9	2	2	48
Karye-i Nenita	30	8	1	3	42
Karye-i Seyape Donidas	21	1	1	-	23
Karye-i Marko	16	4	-	1	21
Karye-i Patrika	22	5	1	3	31
Karye-i Petri Goveno	216	38	12	- 87	179
Karye-i Nenito Viliyo	89	7	4	39	139
Toplam	791	169	49	- 33	976

Tablo 47: Sakız Adası'nın Yerleşim Yerlerine Muafların ve Listeye Yazılmış Bulunan Toplam Nüfusun Dağılımı

Yerleşim Yeri	Muaflar	Toplam
Nefs-i Kal'a-i Sakız	248	851
Nefs-i Varoş-ı Sakız	112	2730
Nahiye-İ Kalamasiye	43	1036
Nahiye-i Kalamoti	25	472
Nahiye-i Nenita	74	798
Nahiye-i Meto	36	932
Nahiye-i Perima	19	461
Nahiye-i Mesta	30	506
Nahiye-i Ayo Yorgi	20	204
Nahiye-i Anavata	- 33	976
Toplam	574	8966

Yukarıda yer alan tabloda toplam olarak belirtilen rakamlar, listede yer alan hane, mücerred, bive ve muafların toplamıdır. Listedelerde toplam 8966 kişi kaydedilmiş bunlardan 574 tanesi muaf olarak görülmektedir. Muaflar vergi yükümlüsü olarak kaydedilenlerden düşüldüğünde vergi yükümlüsü sayısı 8392 çıkmaktadır.

III. Halkın Etnik Yapısı ve Şahıs İsimleri:

Osmanlılar dönemi Ege adalarında nüfus yapısı genellikle Ortodoks-Rum ahalisinin yoğunlukta bulunduğu bir özerklik göstermektedir. Fakat Latin hâkimiyetinden kalma olup Osmanlı kaynaklarında “Frenk” denilen Katolik zümreler de vardı.²⁰⁸ Osmanlı fethinden önce bir Ceneviz kolonisi olan Sakız adası için de aynı durumun geçerli olduğu görülmektedir. Daha açık bir ifadeyle Ege adalarının yerli unsuru olan Rumların yanında Cenevizlilerin hâkim olduğu dönemden kalmış olan Latinler de sosyal yapının bir parçasıydı.

Katolik ve Ortodoksların karışık olarak oturdukları adalarda Osmanlı hâkimiyeti altında sık sık bir takım çekişmelerin yaşandığı görülmektedir. Rum-Latin çekişmesi Sakız'da da büyük problemlere neden olmuştur.

²⁰⁸ E.A.E.D.T., s.55

1680'lere doğru Dominiken, Fransisken ve Cizvitlerin kilise ve manastırlarının bulunduğu Sakız'da 1699'dan önceki Venedik işgali sırasında adalı Latinler Venediklilere yardım ettikleri ve daha sonra onlarla birlikte gittikleri için geride kalanların da adadan çıkarılmaları gerektiği yolunda karar dahi alınmıştır. 1713'te Sakızlı Rumlar kendileri gibi Rum olanların Frenk kıyafeti giymemeleri, kendi içlerinden kocabaş seçilmesi için hükümete arzda bulunmuşlar, bunun üzerine gönderilen hükümde, Frenk asıllı Cani'nin adadaki zımmilerin işine karışmaması istenmişti. Bu kayıt dolaylı olarak adadaki Frenk varlığını göstermesi bakımından önemlidir. 1756 tarihli bir başka hükümde adadaki Rumlar Latinlerin Rum kıyafeti ile dolaşıp Ortodoks Rumları Frenkleştirdiklerinden şikâyetçi olmuşlardır.²⁰⁹ Tüm bunlar gösteriyor ki, gerek Osmanlı fethi öncesi gerekse Osmanlı döneminde olsun adada birlikte yaşayan Rum-Latin nüfusu arasında çekişme ve rekabet ola gelmiştir.

Adaya ait 363 numaralı tahrir (cizye) defterinde de bu iki etnik yapıyı görebildiğimiz gibi bir de adaya yerleşmiş olan Yahudi nüfusun varlığı dikkat çekmektedir. Buna göre adanın hâkim nüfusu Rumlar (Ortodoks) olup, Latinler (Katolik) ve Yahudiler (Musevi) Rumlara nisbeten azınlık konumundadır. Bu etnik yapıyı mahallelere verilen isimlerden ve şahısların isimlerinden tespit etmek mümkün olmaktadır. Defterde belirtildiğine göre adanın şehir merkezinde Rum, Frenk ve Yahudi halk kendi mahallerinde yaşamaktaydı. Rum nüfusun yaşadığı mahalleler için Rum ifadesi kullanılmazken Frenk ve Yahudi mahalleleri için özellikle Frenk ve Yahudi Mahallesi ifadesini görmekteyiz. Bu bağlamda şahıs isimlerinin etnik yapısını mahallelere verilen isimlerinden yola çıkarak bulmak mümkün olmaktadır. Şahıs isimleri olarak; Yorgi, Dimitri, Manol, Kostantin, Nikola, Yanni... vs. çok sık geçen Rum (Ortodoks) isimleri; Françesko, Pavlo, Leonardo, Bernardo, Domeniko, Domino... vs. sık geçen Latin (Katolik) isimleri; Musa, Abraham, İlyas, David, İsak... vs. Yahudi (Musevi) isimleridir. Burada dikkat çeken bir durum da şudur ki; Frenk (Latin) nüfusun belirtildiği bölümde şahıs isimlerinin yanında belirtilen "bey", "beyzade" ifadeleri daha önce adaya hâkim olan

²⁰⁹ E.A.E.D.T., s.56

etnik yapının Latinler olduğuna işaret etmektedir. Latinlerin az bir nüfusa sahip olmalarına rağmen adada bu ünvanla yerleşmiş olmaları oldukça dikkat çekicidir.

363 numaralı Sakız Adası defterinin bir cizye defteri olması dolayısıyla defterde kaydı olan nüfus gayrimüslimdir dolayısıyla Türk (Müslüman) nüfus defterde kaydedilmemiştir. Adanın fethinin (M.1566) üzerinden kısa bir süre (M.1567) geçmesinden dolayı adada henüz bir Türk mahallesinin olmadığını yalnızca kısmi göçlerin olabileceği tahmin edilebilir. Bunun yanında asayişin temini için adada bir Yeniçeri garnizonunun ve diğer görevli Türk memurlarının olduğunu da unutmamak gerekir.

Tablo 48: Sakız Adası'nda Etnik Yapının Dağılımı

Sakız Adası'nın Etnik Yapıya Göre Nüfus Dağılımı		
Etnik Köken	Toplam	%
Rum (Ortodoks)	31305	% 97,4
Latin (Katolik)	528	% 1,6
Yahudi (Musevi)	319	% 1

Sonuç itibariyle adadaki halk 3 etnik yapıya ayrılırken, adada görevli ve yeni yerleşmiş Türk nüfusun varlığı da hesaba katılırsa 4 etnik unsurun adada yaşadığı söylenebilir. Bunlar: Rumlar, Latinler, Yahudiler ve Türkler.

IV. Meslekler, Özel Durumlar ve Muafiyetler:

Defterde yer alan bazı şahısların sahip oldukları meslekleri dragoman (tercüman), keşiş, papaz, değirmenci, hamamcı, baskıcı, kadifeci, kethüda... vs. şekliyle isimlerinin yanında belirtilmiştir.

Ayrıca bazı şahısların mevcut sağlık ve ekonomik durumunu ifade etmek amacıyla isimlerinin yanında divane, ağma, pir, ziyade pir, fakir, ziyade fakir... vs. sıfatları kullanılmıştır.

Defterde bazı şahısların isimlerinin yanında belirtilen meslek, özel durum ve sağlık durumları kişilerin cizye muafiyetlerinde etkili olmuştur.

Tablo 49: Defterde Bazı Şahıslar İçin Belirtilen Mesleklerin ve Özel Durumluların Dağılımı

Meslek	Sayısı
Bey	57
Beyzade	50
Dragoman (Tercüman)	2
Keşiş	7
Papaz	2
Kethüda	16
Müsellem	13
Tüccar	7
Bekçi-i Sakız	1
Çıkırıkçı	1
Baskıcı	3
Kadifeci	2
Değirmenci	3
Hamal	2
Kayıp	1
Esir	1
Hükümlü sarık (hırsız)	1
Pir	13
Ziyade Pir	29
Fakir	25
Ziyade Fakir	13
Pir-ü Fakir	59
Ziyade Pir-ü Fakir	2
Pir-i Fani	5
Mariz	34
Pir-ü Mariz	16
Mariz ve Fakir	4
Ziyade Mariz ve Fakir	1
Lal	2
A'ma	40
Pir-ü A'ma	3
Ziyade Pir-ü A'ma	2
Divane	13
Acuze	3
Toplam	433

V. Halkın Medeni Yapısı:

Adada yaşayan halkın medeni durumu için hane (baba, anne ve çocuklardan oluşan aile), mücerred (bekâr) ve bive (dul kadın) ifadeleri kullanılmaktadır. Adada o tarihlerde defterden elde edilen verilere göre 5952

hane, 1843 mücerred ve 524 bive bulunmaktadır. Adanın şehir merkezi ile nahiyelerine ise bu durum şu şekilde dağılmıştır:

Tablo 50: Sakız Adası Yerleşim Yerlerine Medeni Durumun Dağılımı

Yerleşim yeri	Hane	Mücerred	Bive
Nefs-i Kal'a-i Sakız	495	22	86
Nefs-i Varoş-ı Sakız	1739	695	177
Nahiye-i Kalamasiye	696	249	48
Nahiye-i Kalamoti	273	155	19
Nahiye-i Nenita	510	175	39
Nahiye-i Meto	660	186	50
Nahiye-i Perima	284	105	53
Nahiye-i Mesta	349	96	31
Nahiye-i Ayo Yorgi	134	45	5
Nahiye-i Anavata	791	169	49
Toplam	5940	1895	557

VI. Adaya Başka Yerlerden Gelen Şahıslar:

Defterde adanın her nahiyesinin merkez, mahalle, manastır ve köylerinde bulunan gayrimüslimler ile bu yerleşim yerlerine yerleşim yeri dışından değişik amaçlarla gelmiş gayrimüslimlerin de tahriri yapılmıştır.

Adaya dışarıdan gelen gayrimüslimler muhtemelen geldikleri yerlerde vekil bırakmamış ve bu sebeple ellerinde ruhsat bulunmayan gayrimüslimlerdir.²¹⁰ Bu sebeple cizyeleri, bulundukları yerlerde tahsil edilmiştir. Defterde bu gibi şahıslar belirtilirken isimlerinin yanlarında “der İstanbul, der Venedik, der Eflak, der Galata, der Tire... vs.” şekliyle şahısların adaya nereden geldiği bilgisi yer almaktadır. Ayrıca bir yerleşim yerinde yaşayan şahsın o bölgeye adanın hangi bölgesinden geldiğine dair bilgiler de bulunmaktadır. Örneğin; “an karye-i Parparia, an karye-i Pirgi, an karye-i Kalamoti... vs.

²¹⁰ Özcoşar; Güneş, *a.g.m.*, s.173

Adanın yerleşim yerlerine ada dışından ve içinden çeşitli nedenlerle yapılan yerleşmeler sonucu geldiği yerde vergilerini verenlerin geldiği yerler ve gelen kişilerin sayılarının dağılımı aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 51: Sakız Adası'na Ada Dışından ve Adanın Başka Bir Yerleşim Yerinden Gelenlerin Geldikleri Yerlere Göre Dağılımı

Yer	Kişi Sayısı
İstanbul	43
Venedik	7
Galata	2
Karadeniz	2
Macar	1
Tire	1
Urla	1
Tuna	2
Eflak	7
Pire	1
Kefe	1
Diğer (okunamayan)	13
Sakız'ın Yerleşim Yerleri	245
Toplam	326

VII. Vergiler:

363 numaralı Sakız Adası tahrir defterinde bir cizye defteri olması dolayısıyla gayrimüslimlerden alınan cizye ve baştina vergisi (haracı) olmak üzere iki tür vergi kaydedilmiştir. Cizye, şer'i (İslami) bir vergi iken; baştina vergisi eski usullerin bölgede devamını öngören örfi bir vergi olarak karşımıza çıkmaktadır. Baştina arazisinin varlığı üzerine tesis edilen vergi, cizye vergisiyle birlikte bu araziye sahip olanlardan birlikte alınmıştır. Bu bağlamda baştina vergisinin bir haraç çeşidi olması dolayısıyla haraç vergisinin de izahı gerekmektedir.

A. Haraç:

Haracın kelime manası “bir yerin hâsılatından veya işçi olarak çalıştırılan kölelerle çocukların emeğinden elde edilen şey” demekse de zamanla toprak mülkiyeti dolayısıyla şahıslardan alınan vergi için kullanılmıştır. Diğer bir tarife göre harac, arazi-i haraciyyeden alınan vergidir. Arazi-i haraciyye ise müslümanlarca fethedilen toprakların yerli halkının, yerlerinde bırakılması halinde alınırdı. Haracın, şahıslardan alınanına cizye adı verilir. Toprağa bağlı olarak alınan haraç iki kısma ayrılmaktadır:

1. Harac-ı Mukasem: Toprağın verimliliği ile ilgilidir ve ancak mahsul alınırca ödenir. Yıllık mahsul sayısı ile haraç sayısı aynıdır. Bu haraç 16. yüzyılda Ebussuud Efendi tarafından öşür olarak kabul edilmiştir.

2. Harac-ı Muvazzaf: Mahsule bağlı olmayıp arazinin yüzölçümüne göre dönüm başına alınan vergidir.²¹¹ Harac-ı muvazzafa (arazi vergisi) resm-i çift veya boyunduruk resmi de denirdi. Vergisi alınan arazi ölçüsü; bir çiftlik addedilen arazi miktarından iyi topraklı, verimli arazide 60, orta verimli toprakta 80–90, iyi verimli toprakta 100–150 dönüme ulaşırdı. Arazi vergisi kaideten her çiftlik için 36 akçe ve her yarım çiftlik için 18 akçe idi.²¹²

B. Cizye:

Cizye “kâfi gelmek; karşılığını vermek, ödemek” manasındaki ceza masdarından türemiş bir isim olup İslam literatüründe tebaadan olan gayrimüslimlerin ödedikleri vergiye, harbi olanlardan ayrı tutulmalarına, can ve mal güvenliğine kavuşturulmalarına karşılık sayıldığı için bu isim verilmiştir. Kelime hem Kuran-ı Kerim’de hem de hadislerde terim anlamında

²¹¹ Mübahat Küçüköğlu, “*Osmanlı İktisadi Yapısı*”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Zaman Gazetesi C.II, İstanbul–1999, s.533

²¹² Boris Christoff Nedkoff, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Cizye (Baş Vergisi)* (çev. Şinasi Altundağ), Belleten, C.VIII/32, 1944

geçmektedir. Cizyenin “cizyetü'l-arz” (toprak vergisi) ve “haracü'l-re's” (baş vergisi) terkiplerinde görüldüğü üzere haraç kelimesi gibi mutlak vergi manasında kullanıldığı da olmuştur. Ancak müstakil kullanıldıkları zaman cizye baş vergisi, haraç ile de arazi vergisi kastedilmiştir.²¹³

Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıla kadar bu vergiyi ifade etmek üzere haraç kelimesi kullanılmış, daha sonra cizye veya cizye-i şer'i yaygınlaşmıştır. Ayrıca bazı belgelerde arazi haracından ayırt edilmek için cizye yerine “baş haracı” tabirine de rastlanır. Bu vergiyi toplayanlara önceleri haraci veya haraccı, sonraları ise cizyedar denilmiştir.²¹⁴

Cizye mükellefiyeti bazen toprak mülkiyetine bağlı olup elinde “baştına” denilen topraklar bulunan müslüman veya gayrimüslim ile zımmi statüsünü haiz toprağa sahip kişiler için de söz konusu olmuştur. Hazine, cizye gelirlerini korumak maksadıyla ölçü olarak toprak maliki olma statüsünü esas almıştı. Fethedilen topraklarda muhafazakâr bir siyaset takip ederek kendisinden önceki döneme ait baş vergilerini aynen kabul eden Osmanlılar bunları cizye adı altında bütünleştirmişti.²¹⁵

Osmanlılar'a önceki Türk-İslam devletlerinden intikal eden şer'i bir vergi olan cizye'nin menşei Yunanlılar'a ve Romalılar'a kadar çıkarılmaktadır. Hatta Balkanlar'da Osmanlılar'ca fethedilen mıntikalarda yerli halkın kralları zamanında da cizyeye mukabil resm-i filori veya başka isimler altında aynı mahiyette bir vergi ödedikleri Osmanlı kanunnamelerinden anlaşılmaktadır.²¹⁶

Cizye, kitap ehli gayrimüslimlerden alınan bir baş vergisi olup²¹⁷, Putperest ve Mecusilerden cizye alınmazdı. Süleyman Sudi Efendi'ye göre cizyenin vazediliş sebebi gazilere yardımdır. Yardım da ya mal ile ya da

²¹³ Mehmet Erkal, “Cizye”, *DİA*, c.VIII, İstanbul-1993, s.42

²¹⁴ Halil İnalcık, “Cizye”, *DİA*, c.VIII, İstanbul-1993, s.45

²¹⁵ İnalcık, *a.g.m.*, s.45

²¹⁶ Ünal, *a.g.e.*, s.152

²¹⁷ Kütükoğlu, *a.g.m.*, s.533

bizzat olurdu.²¹⁸ Vergi, müslümanlığı kabul etmeyenlerin, devlet tarafından korunmaları ve savaşlara katılmamaları karşılığında alınmaktaydı. Cizye mükellefi olmak için bazı şartların mevcut olması gerekiyordu: Gayrimüslim, akılcı sağlam, iş-güç sahibi, 300 akçalık mala sahip olmak²¹⁹, erkek, baliğ, sıhhatli ve çalışabilecek güçte olmak. Kadınlar, çocuklar, hasta ve sakatlarla çalışacak gücü olmayan yaşlı erkekler, sadece hibelerle geçinen rahipler (büyük manastırlarda yaşayanlar bu istisnaya tabi değildi), köle ve dilenciler vergi mükellefi değildi. Çalışmadığı halde vergiyi ödeyebilecek kadar servet sahibi olanlardan cizye alınırđı.²²⁰ Örneğın kocalarının arazileri kendilerine intikal etmiş dul kadınlar cizye ödemekle yükümlüydü.²²¹ Başka bir ifadeyle cizye, 14–75 yaş arasındaki sıhhatli erkeklerden alınan bir baş vergisiydi. Cizye mükelleflerinin mali durumlarına göre üç sınıf üzerinden alınırđı. Zenginlerden (ala) atlı olarak kendisiyle birlikte savaşa birini götürmesi karşılığđ 48, orta hallilerden (evsat) atlı olarak yalnız iştiraki karşılığđ 24 ve fakirlerden (edna) yaya olarak savaşa katılma karşılığđ olarak 12 gümüş dirhem²²², altın olarak 4, 2, 1 dinar²²³ şeklinde alınırđı. Bu üç kategoriden en büyük orana sahip olan evsat olup %60–80 arasında değışirdi. Ala ve edna oranları ise %10–20 civarındaydı.²²⁴

Cizye işleriyle Cizye Muhasebe Kalemi uğraşırdı.²²⁵ Osmanlı Devleti gelir kalemleri arasında yer alan Cizye Muhasebesi 1691'den sonra en büyük gelir kalemi olmuştur. Cizye muhasebesi cizyeleri klasik İslami döneme göre toplamıştır. Önceleri cizye gelirlerinin toplam bütçe gelirleri içindeki payı %23–48 arasında iken, bu oran 1691'den itibaren büyük artış sağlamıştır. Cizye gelirleri bakımından Rumeli bölgesinin önemi belirgindir. Çünkü din

²¹⁸ Ünal, *a.g.e.*, s.152

²¹⁹ Ünal, *a.g.e.*, s.152

²²⁰ Kütükoğlu, *a.g.m.*, s.533-534

²²¹ İncılık, *a.g.m.*, s.46

²²² Kütükoğlu, *a.g.m.*, s.533-534

²²³ İncılık, *a.g.m.*, s.46, Nedkoff, *a.g.m.*, s.621

²²⁴ Kütükoğlu, *a.g.m.*, s.533-534

²²⁵ Kütükoğlu, *a.g.m.*, s.534

farklılığının çokluğu bu bölgede cizye mükelleflerinin sayısını artırmıştır.²²⁶ Her yıl muharrem ayında bu kalemden cizye boğmaları hazırlanıp toplayacak olanlara teslim edilerek mahallerine gönderilirdi.²²⁷ Cizye vermekle mükellef durumda olanların tahriri bölgenin kadısı tarafından yapılır, hazırlanan defterlere “defter-i cizye-i gebran” adı verilirdi. Asıl defter olarak bu nüsha iki kopya halinde hazırlanır, biri hazineye gider, diğeri ise beylerbeylik merkezinde saklanırdı. Yapılan tahrirler bir süre sonra yenilenmek zorundaydı. Ancak bu tahrirler uzun süre yenilenmediğinden ölüm, doğum, göç, ihtida gibi değişikliklerin tesbit edilmediği ve mevcut defterlerin gerçek durumu yansıtmadığı görülmüştür.²²⁸

Osmanlı tarihinin sayısal veriler içeren temel kaynaklarının büyük çoğunluğunu tespitine dönük sayım sonuçlarını ifade eden en kapsamlı defterler tahrir defterleridir. Esas olarak 15. ve 16. yüzyılları kapsayan ama 17. yüzyılda da bazı örneklerini gördüğümüz bu defterler Osmanlı Devleti’nde timar sisteminin uygulandığı topraklardaki vergilendirilebilir ekonomik etkinliklerin ve insan kaynaklarının yerinde tespit ve kaydını içermesi açısından istatistiksel analize uygun zengin sayısal veriler sunmaktadır. Osmanlı tarihçiliğinin ana kaynaklarını oluşturan bu defterler Osmanlı klasik döneminin bir ürünüdür. Osmanlı tarihinin geri kalan dönemleri için bu kapsamda bir başka kaynak söz konusu değildir. 19. yüzyılda karşımıza çıkan sınırlı zaman kesitlerinde nüfus ve ekonomik kaynakları tespiti yönelik sayım girişimlerinin sonuçlarını içeren temettuat defterleri ile çeşitli nüfus istatistikleri tek başlarına tahrir defterlerinin zenginliğine sahip değildir.²²⁹

Bir yanda tahrir defterleri, öte yanda temettuat defterleriyle çeşitli nüfus istatistikleri, tarihsel kaynak olarak Osmanlı tarihinde biri mutlak monarşik, diğeri ise modern bürokratik merkeziyetçi yönetimin tesis edildiği ya da

²²⁶ Yusuf İyi, *Niğde Sancağı 1259 (M.1843) Senesi Cizye Defteri*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde–1999, s. 11

²²⁷ Kütükoğlu, *a.g.m.*, s.534

²²⁸ İnalçık, *a.g.m.*, s.46

²²⁹ Oktay Özel, *“Avarız ve Cizye Defterleri”* Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik, Edt. H. İnalçık-Şevket Pamuk, devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara–2000, s.35

edilmeye çalışıldığı 16. yüzyıldan 19. yüzyıla uzanan bir köprünün iki taraftaki ayaklarını oluşturmaktadır. Bununla birlikte, ana gövdesi itibariyle bu dönemler üzerinde yoğunlaşan Osmanlı tarihçiliği, adeta iki yüzyıl sürmüş bir “ara dönem” ya da “fetret dönemi” olarak algılanan 17. ve 18. yüzyılların ürünü olarak farklı kaynakları yeterince değrnlendirmemiştir. Bu dönemin en önemli kaynakları, kökleri klasik döneme kadar giden ve uygulaması 19. yüzyıl içlerine uzanan iki önemli vergi türüyle ilişkili olan avarız ve cizye defterleridir. Sayım işleminin sistematığı ve amacı açısından bakıldığında, bu defterlerin klasik dönemin tahrir geleneğinin bir uzantısı olup, Osmanlı maliye bürokrasisinin değişik kalemlerce üretilmiştir. Başka bir ifadeyle, tahrir, avarız ve cizye defterleri merkez hazinesinin gelir kaynaklarının tümünün tespitini hedefleyen aynı bürokrasinin ve aynı sayım geleneğinin farklı dönemlerdeki farklı ürünleri olarak karşımıza çıkarlar. Bunlar içerisinde cizye defterleri, 17. yüzyılda merkezi hazinenin en önemli gelir kaynakları haline gelen cizye vergisiyle ilgilidir. Bu vergi tek tek veya gruplar halinde şahıslardan alındığı için yalnızca bu vergilere tabi nüfusla ilgili veriler içermektedir; bu bakımdan, ekilebilir toprak büyüklüğü ve ürün miktarını da içeren tahrir defterlerinden farklıdır.²³⁰

16. yüzyıl sonlarından itibaren tımar sisteminin hızla çözülüşü ve adeta işlemez hale gelişi ve sahipsiz hale gelen tımar gelirlerinin artan ölçüde padişah haslarına dâhil edilip iltizama verilmesiyle, merkez hazinesi acil nakit ihtiyacını karşılayacağı, hızla büyüyen bir alan doğurdu. Bu bağlamda 17. yüzyıl başlarından itibaren defterhanenin en önemli işi cizye gelirlerinin toplanması oldu. Bunun en önemli göstergelerinden biri, defterhane-i Amire’de 1570’lerle 1604–5 tarihleri arasında cizye gelirlerinin kayıtlarını tutan muhasebe-i cizye kaleminin ortaya çıkışıdır; bu kalemde 1604–5 tarihinde 3 olarak görülen kâtip sayısı 1623–24’de 16’ya, iki yıl sonra da 19’a çıkmıştır. Bu olgular klasik dönemin tahrirlerinin esas olarak sona ermesiyle birlikte defterhanenin asla işlevini yitirmediğini, aksine, yeni gelişmelere uyum

²³⁰ Özel, *a.g.m.*, s.36

sağladığını, hatta daha da genişleyerek yeni dönemin karmaşık ve çok yönlü mali işlemlerinde yoğunlaştığını gösteriyor. Söz konusu dönemde geleneksel sayım uygulaması, defterhanenin en önemli ve rutin işlerinden biri olmaya devam etmiş, aynı uygulama karşımıza müstakil “cizye tahrirleri” olarak çıkmıştır.²³¹

Tahrir defterlerinde olduğu gibi cizye defterlerinde de bazı problemlerle karşılaşmaktadır. Bunlar; güvenilirlik, nasıl okunacağı, istatistik analize ne derece elverişli olduğu, özellikle demografi tarihi açısından nüfus hesaplama ve tahminlerde ne ölçüde ve sağlıklı olarak kullanılabilceği meselesidir. Örneğin; 16. yüzyılın sonlarında karşımıza çıkan cizye defterleriyle 17. yüzyıl ve daha sonraki yüzyılların cizye defterleri gerek hazırlanış ve sistematığı ve gerekse kullanılan terminoloji açısından farklılık gösterir. Hatta 17. ve 18. yüzyılın değişik dönemlerine ait defterler de bölgeden bölgeye, yıldan yıla değişiklik gösterebilmektedir. Bu noktadan defterdeki verileri kullanırken her bir sayımın yapılma gerekçesi, sistematığı ile gerçekleştirildiği bölgenin ve ortamın özel koşulları göz önünde bulundurulmalı, her biri kendi özel bağlamı içinde anlamlandırılmalıdır.²³²

Cizye defterlerinde sık sık geçen hane'nin yani bir ev halkının büyüklüğü, yaş durumu gibi meseleler ayrıntılı cizye defteri için de geçerlidir. Bu noktada toplam tahmini nüfusun hesaplanması bağlamında “hane” verilerinin nasıl değerlendirileceği özellikle önemlidir, çünkü Osmanlı vergi defterleri en çok bu açıdan kullanılagelmiştir. “Hane” kategorisinin içeriği, yani bir ailenin kaç kişiden oluştuğu meselesi çok önemlidir. Bugüne kadar araştırmacıların 3 ila 7–8 arasında değişen katsayılar kullandıkları ve çoğunun tercih edilen katsayı hususunda kendi özel bağlamlarında sağlıklı bir gerekçelendirmesini ortaya koyamadıkları iyi bilinmektedir. Tahrir defterleri bağlamında karşımıza çıkan bu problem, ayrıntılı cizye defterlerindeki veriler için de geçerlidir. Değişik bölgelerde değişik tarihlerde

²³¹ Özel, *a.g.m.*, s.36

²³² Özel, *a.g.m.*, s.39

aile büyüklüklerini, kadın ve çocukların sayısını tespiti için sağlanan tereke defterleri bu noktada araştırmacılar için büyük önem taşımaktadır.²³³

Elimizde mevcut bulunan defterlerin yeni bir sayım sonucu mu yoksa merkez hazinesinin ihtiyaçları doğrultusunda buradaki bürokrasinin önceki verilerden hareketle belirlediği bazı sabit rakamların tekrar tekrar kaydının bir sonucu mu olduğu başka bir problemdir. Bu bağlamda söylenebilecek ilk husus, her ayrıntılı (mufassal) defterin kategorik olarak yeni bir sayımın sonucu olduğu gerçeğidir. Dolayısıyla bu defterlerin bir güncelleştirme arzu ve gerekliliğinden kaynaklanan her yeni sayımın yeni sonuçlarını yansıtır olması beklenir. Her şeyden önce cizye vergilerinden muaf tutulduklarını gördüğümüz çok sayıda kişi veya grubun bu sayımlara dâhil edilip edilmediği de önemli bir sorundur. Ayrıntılı defterlerde, bilinen muafatların sayıma dâhil edildikleri sık görülen bir olgudur. Ayrıca bu sayımların vergilendirme, vergi kaynaklarının tespitini amaçlayan girişimler olması ve verginin, vergilendirmenin olduğu yerlerde vergiden kaçma girişimlerine rastlanacağı, aynı şekilde, sayımları gerçekleştiren memurların suistimalleri de akılda tutulmalıdır. Düzenin nispeten iyi çalıştığı dönemlerde zaman zaman şahit olunan bu tür olayların, büyük bunalım ve karışıklık dönemlerinde daha da artacağını tahmin etmek güç değildir.²³⁴

Sonuç olarak müstakil sayımların yapılmadığı yıllara ait özet cizye defterlerindeki “cizye-hane”lerinin gerçek nüfus ile olan ilişkisi çok fazla soru işaretiyle doludur. Üstelik birbirini takip eden yıllara ait defterlerdeki toplam cizye-hanesi miktarı, vergi ödeyen reayadan ciddi bir itiraz gelmediği müddetçe, muhtemelen bir öncekinden kopya edilmekteydi.²³⁵

Cizye için düzenli olarak her üç yılda bir “nev-yafte yılı” adıyla genel bir teftiş yapılır, ölümler kayıttan düşülür, herhangi bir sebeple gözdem kaçıp

²³³ Özel, *a.g.m.*, s.41

²³⁴ Özel, *a.g.m.*, s.45

²³⁵ Özel, *a.g.m.*, s.48

deftere işlenmeyenlerle cizye mükellefi durumuna gelenler (baliğ) “nev-yafte” olarak ilave ve kaydedilirdi. Ayrıca başka bir bölgedeki yabancılarla, yolcuların bulundukları yerde cizye ödemeleri sağlanır ve deftere kaydedilirdi. İslam hukukuna göre cizye antlaşma şartlarıyla belirlenmiş, değişmez, sabit bir meblağ (maktu) ve şahıslardan toplanan vergi (cizye ale'l-ruus) olmak üzere iki çeşide ayrılmaktaydı. “ber-vech-i maktu cizye” usulü geniş ölçüde iki alanda da uygulanıyordu. Bunlardan ilki, Osmanlılar’a bağlı vassal Hristiyan prensliklerle haracgüzar devletlerin belirli bir miktar üzerinden yıllık olarak ödemeyi taahhüt ettikleri vergi olup bu durumda prensliğin idaresi altındaki halk padişahın haracgüzar tabası sayılıyordu. İkincisi ise doğrudan padişahın tabası olan zımmi reayadan cemaat olarak toplu bir miktarın “ber-vech-i maktu” alınmasıydı. Çünkü bazı bölgelerdeki zımmi reaya, cizye toplayıcılarının suistimallerinden kurtulmak için toplu ve belirli bir meblağı ödeme yolunu seçerek aksi takdirde yerlerini yurtlarını terk edecekleri tehdidinde bulunuyorlardı; köylerin ve kasabaların boşalmasından endişe eden devlet de bu istekleri çok defa kabul ediyordu. Maktu uygulamalara rağmen devlet cizyenin temel niteliğinin baş vergisi olduğunu düşünerek ferdi ödenmesinde ısrar ediyordu.²³⁶

Cizye gelirlerinin kimler tarafından tasarruf edileceği çoğu zaman cizye defterlerine kaydedilmekteydi. Buna göre; başta vezir-i azam, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı vezirler ile Rumeli Beylerbeyi, Cezayir Beylerbeyi ve Kaptanı, Nişancı, Defterdar-ı evvel, Anadolu defterdarı, Defterdar-ı şıkk-ı sani, Kapı ağası, Silahdar ağası, Kilercibaşı, Hazinedarbaşı, Dergâh-ı âli yeniçeri ağası, Dergâh-ı âli divitdarı, Sipahi oğlanları ağası, Sağ garipler ağası, Sol garipler ağası, Sağ ulufeciler ağası, Sol ulufeciler ağası, Ulufeciler ağası gibi memurlara cizye gelirlerinin tevdi edildiği cizye defterlerinden anlaşılmaktadır.²³⁷

²³⁶ İnalçık, *a.g.m.*, s.46

²³⁷ Doğan Yörük, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nüfusu*, s.630

Cizye toplama bölgelerinde görevlendirilen emin ve kâtiplerin ekseriyetinin kapıkulu sipahilerinden seçilmesinin Kanuni zamanında yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Kapıkulu süvarilerinden mülazım olarak ayrılanlar bir sene müddetle divan-ı hümayuna devam edip hizmet ederler, divana gelen bütün vezirlerin dairelerinde vazife görürler, sene sonunda biri emin ve diğeri kâtip olarak her iki nefere bir cizye defteri veya hizmet ettikleri vezirlerin aidatlarının tahsil defterleri verilerek mıntika mıntika tahsilât için gönderilirlerdi. Başlangıçta 300 kapıkulu süvarisine cizye toplamı görevi verilmişken, sonradan bu sayının arttığı hatta 700–800 kişiye kadar çıktığı belirtilmektedir.²³⁸ Sipahi oğlanları bu iş için vergi yükümlülüklerinden bir ücret aldıklarından, ayrıcalıklarını kaptırmamaya çalışırlardı.²³⁹

Osmanlı devleti genelinde cizye vergisi bilhassa 1691’den itibaren önemli bir değişime uğramıştı. Vergi toplamada karşı karşıya kalınan problemler yüzünden ortaya çıkan bu cizye reformu ile herkesin sadece kendi vergisinden sorumlu olacağı prensibinden hareket edilmişti. Bundan böyle yapılan ödemeleri belgelemek üzere mükelleflerin ellerine kâğıt veya varak denilen bir belge verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak cizye dağıtımı usulü de aslında meseleye bir çözüm getirmemiştir. İmparatorluk genelinde dağıtımla ilgili pek çok problem yaşanmıştır. Cizye vergisine dair 1691 fermanı aynı zamanda ekonomik ayrıcalıkları (muafiyetleri) da kaldırmıştı. Fakat bu kararın pek çok yerde uygulanamadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca cizye ödemelerinde vergi toplayıcılarının masrafları ödeyenlere yükleniyordu. Yine merkezdeki cizye kalemine “kalemiye harc-ı kitabet” gibi adlarla belirli bir miktar harc da ödenmekte idi. Bürokrasideki işlemler karşılığı olan bu harc ödemeleri oldukça yaygın olarak eskiden beri uygulanmakta idi. Adalar da bu genel uygulamanın bir parçasını oluşturmuşlardı.²⁴⁰

²³⁸ Yörük, *a.g.m.*, s. 630

²³⁹ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c.1 (1300–1600), Eren Yay., İstanbul–2000, s.107

²⁴⁰ T.H.E.A.Y., s. 56-57

Cizyenin devlet memurları tarafından toplanmasının devlet hazinesi aleyhine birçok suistimaller getirmesinden dolayı II. Mehmet devrinde vergi iltizam sistemi konuldu. Bu sistemle de suistamaller oldu; eskiden devlet aleyhine olan zarara, şimdi vergi vermekle mükellef olanlar katlanmak zorunda kaldılar; çünkü kendi menfaatleri için, zorla kanunun müsaadesinden daha yüksek meblağlar aldılar.²⁴¹ Kısa vadeli iltizamlarla toplanmasındaki bu mahzurlar dolayısıyla II. Mustafa saltanatında malikâne usulünün tatbikine geçildiyse de bu da pek uzun ömürlü olmadı; III. Ahmet döneminde eski sisteme dönüldü. II. Mahmut döneminde cizye toplanmasında da bir reform yapıldı.²⁴² Bu değişikliklerde temel sebep cizyenin toplanmasında suistimleri ortadan kaldırmaktı. 26 Nisan 1834 tarihinde bir irade ile cizye miktarları ve toplanma biçiminde yeni bir sisteme geçildi.²⁴³

Tanzimat sonrasında, kaldırılışına kadar cizye uygulaması bazı değişiklikler ile devam etmesine rağmen, cizyenin kaldırılması konusu, gayrimüslimlerin askere alınması konusuna paralel olarak sık sık gündeme gelmiş ve yoğun tartışmalara neden olmuştur. Cizyenin kaldırılamayışında, Müslümanların gayrimüslimler ile eşitliği kabule henüz hazır olmamalarıyla birlikte; gayrimüslimlerin de cizyenin kaldırılması halinde, yerine gelecek yükümlülükleri kabul etmeyişlerinin önemli etkisi olmuştur. Tanzimat sonrasında başlayan Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin cizyeden muafiyet karşılığında askere alınması tartışmaları 1855 yılında önemli bir gelişmeye sahne oldu. Kırım Savaşı dolayısıyla askere duyulan ihtiyacın had safhaya ulaşması üzerine 14 Mayıs 1855'te yapılan resmi bir açıklama ile cizyenin kaldırıldığı ve bundan böyle gayrimüslimlerin de askere alınacakları açıklandı. Aslında bu açıklamanın temelinde, Tanzimat sonrası devam eden tartışmalar ve askere olan ihtiyaçla birlikte, 1854 Martı'nda Osmanlı Devleti'nin müttefikleri olan İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı'nın toprak

²⁴¹ Nedkoff, *a.g.m.*, s.622

²⁴² Kütükoğlu, *a.g.m.*, s.534

²⁴³ İbrahim Özcoşar, H. Haşimi Güneş, *Osmanlı Devleti'nde Cizye ve 19. Yüzyıla Ait Bir Cizye Defteri: Cizre Sancağı'nın Cizye Defteri (Cizye Defter Numarası: 375)*, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, www.e-sosder.com, ISSN:1304-0278, Kış-2006, c.5, S.15, s.162

bütünlüğünü garanti etmesine karşılık gayrimüslim tebaanın şartsız eşitliğini ve cizyenin kaldırılma istekleri ve Osmanlı'nın bu yönde verdiği vaatler de etkili olmuştur. Ancak bu girişim Hristiyanların tepkisi üzerine uygulanamayınca başarısız olmuş ve gayrimüslimleri askere alma girişimleri durdurulmuştur. Bu tecrübenin tesiriyledir ki, Islahat Fermanı'nda gayrimüslimlerim eşitlik gereği Müslümanlar gibi askerlik hizmetiyle mükellef tutulacakları ifade edilmesine rağmen, bunu zannedildiği kadar kolay olmayacağı anlaşılarak bedelli askerlik uygulaması getirildi. Buna göre "bedelli askerlik" Müslümanlar için sınırlı ve ihtiyari iken Hristiyan ve Yahudiler için mecburi olacaktı. Yüzyıllardır süre gelen cizye vergisi, 1855 Mayıs'ındaki resmi bildiriyle ortadan kalkmış ve onun yerine isim olarak farklı, fakat özellikleri itibariyle cizyeye benzeyen "bedel-i askerlik" gelmişti. Cizyenin son bakiyesi olan bedel-i askerlik, 7 Ağustos 1909 tarihli bir kanunla tamamen kaldırıldı ve herkese mecburi askerlik öngören bir sistem kabul edildi.²⁴⁴

363 numaralı Sakız Adası tahrir defterinin ana konusu gayrimüslimlerden alınan bu baş vergisini ve vergi yükümlülerini açıklamaktadır. Bu noktada defterde cizye verme yükümlülüğüne sahip herkes ödeyecekleri cizye miktarlarıyla birlikte ayrıntılı bir biçimde belirtilmiştir. Kaide olarak 14 ile 75 yaş arasında bulunan sağlıklı her gayrimüslimin ödediği bu vergi defterde hane esası üzerinden alınmış olup, gelir sahibi mücerred (bekâr) ve biveler de (dul kadın) cizye veren kişiler arasında gösterilmiştir. Defterde kaydedilen cizye mükelleflerinin yaşı konusunda herhangi bir izah yapılmamıştır. Gerek kendisine ait işinden ya da babasından kalan mirası üzerine gelir sahibi kabul edilip deftere kaydedilen mücerredlerin toplam sayısı kâtibin hesabına göre 1843'tür.²⁴⁵ Tahminen otuz bini aşkın nüfusun içerisinde mücerredlerin oranının % 6 olması gelirlere mücerredlerin katkı oranını da ortaya koymaktadır. Aynı şekilde kocasının ölümüyle kendisine kalan gelir kaynaklarını işletmesi durumunda ortaya çıkan

²⁴⁴ Özcoşar, Güneş, *a.g.m.*, s.164

²⁴⁵ BOA, TD, nr. 363, s. 291

gelirinin karşılığında bivelerden de cizye vergisi alınmıştır. Deftere kaydedilen bive sayısı kâtibin hesabına göre 524'tür.²⁴⁶ Bivelerin toplam nüfus içindeki oranı % 1,6 olup, mücerred sayısına oranla daha az sayıdadır. Bu şekilde bivelerin toplam cizye geliri içindeki katkılarının da az olduğu ortaya çıkmaktadır.

Defterde cizye vergisi hane esası üzerine, şahıs başına alınmış olup, defterin ilk sayfasından son sayfasına kadar cizye yükümlüleri isimleri ve özellikleriyle kaydedilmiştir. Hane esasına göre vergi veren şahıslar için her hangi bir özel ifade olmaksızın yalnızca kendi isimleri baba isimleriyle birlikte kaydedilmişken, mücerred ve bive olanlar için yanlarında baba isimleriyle birlikte medeni durumları da belirtilmiştir. Bu noktadan hareketle hane, mücerred ve bivelerden alınan cizye vergisi ayrı ayrı ve farklı miktarlarda alınmıştır. Defterde cizye miktarları Osmanlı gümüş akçesi üzerinden tahsil edilmiş olup miktarları yerleşim yerleri içinde ve dışında değişmektedir. Başına arazisine sahip olup, başına vergisini verenlerin cizye miktarlarının daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Genel olarak 48, 45, 40, 36, 32, 30, 28, 27, 24, 20, 17, 12...vs. akçe olarak alınan cizye vergisi çoğunlukla 28 ve 24 akçe dolaylarında alınmıştır. Alınacak vergi miktarıyla ilgili ala, evsat ve edna ifadeleri yer almamaktadır. Hane'ler ile mücerredler genelde aynı cizye miktarını öderken, bive hane ve mücerredlerin ödediği miktarın yarısını vermektedir. Örneğin, hane ve mücerredin 24 akçe ödediği vergiyi bive 12 akçe ödemekteydi.

Defterde kayıtlı etnik yapı için cizye ödeme miktarında ve şeklinde bazı farklılıklar da dikkat çekmektedir. Rum nüfusun ödediği miktarlar için yukarıdaki izahımız geçerli olmaktadır. Ancak yalnızca bir mahallede yaşayan Frenk (Katolik, Latin) cemaatinin ödediği cizye miktarları Rumların ödediği oranın iki katı kadardır. Bu durum onların Rumlardan daha zengin olduklarının göstergesidir. Örneğin; Frenk Mahallesi sakinlerinden hane ve

²⁴⁶ BOA, TD, nr. 363, s. 291

mücerredler 40 – 48 akçe öderken, bivelere 20 akçe ödemektedir. Bu durum onların adanın daha önceki hâkimleri olduğuna dair ince bir işarettir. Osmanlı fethi öncesi adaya hâkim olan Frenkler (Latinler) adanın zenginlik kaynaklarını ele geçirmişler, bu özel durumlarını Osmanlıların adayı fethinden sonra nisbeten ellerinde tutmuşlardır. Bu durum onlardan alınan cizye vergi miktarlarına yansımıştır. Bu konuda farklı bir durum da Yahudi nüfusun ödediği cizye ödeme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yahudiyan Mahallesinde yaşayan Yahudi nüfus cizyelerini “ber vech-i maktu”, yani kanunla önceden belirlenen bir miktarı toplu olarak ödemişlerdir. Bivenin olmadığı mahallede 41 hane ve 8 mücerred bulunmaktadır. Bunların ödediği toplu miktar 6885 akçedir. Ödenen miktar fert başına bölündüğünde yaklaşık 140 akçe düşmektedir. Bu durum muhtemelen onların adaya yerleşmeden önce sahip oldukları zenginliklerinden kaynaklanmaktadır. Genelde ticaret ve zanaatla uğraşan Yahudi nüfus büyük ihtimalle adanın merkezinde bu konumlarını destekleyen işlere sahip olmuşlardır.

Tablo 52: Etnik Yapıya Göre Cizye Gelirlerinin Dağılımı

Etnik Köken	Cizye Gelirlerinin Toplamı
Rum (Ortodoks)	218858
Frenk (Katolik)	6524
Yahudi (Musevi)	6885
Toplam	232267

Defter içerisinde Rum nüfusun vergileri hane, mücerred ve bive ayırımına tabi tutulmuştur. Bu durum onlar için medeni duruma göre cizye gelirinin ayrıntılı dökümüne imkân vermektedir. Ancak Frenk nüfusun hane ve mücerredlerinin gelirleri birlikte bive gelirleri ayrı kaydedilmiştir. Ayrıca Yahudi nüfusun vergileri “ber vech-i maktu” usulüyle hane, mücerred ve bivelere topluca alınmış ve kaydedilmiştir. Bu nedenle yukarıda etnik yapıya göre dağılımı verilen cizye gelirlerini ayrıca medeni duruma göre ayırmak mümkün olmamıştır. Cizye gelirleri içinde Rum nüfusun katkısı % 94,2 olarak en yüksek orana sahiptir. Frenklerin katkısı % 2,8 ve Yahudilerin katkısı ise % 3’tür. Frenk nüfusun cizye gelirlerine katkısıyla Yahudi nüfusun katkısı yaklaşık aynı orandadır.

Tablo 53: Cizye Vergisinin Yerleşim Yerlerine ve Halkın Medeni Durumuna Göre Dağılımı

Yerleşim Yeri	Hane'lerin Ödediği Cizye Miktarı	Mücerredlerin Ödediği Cizye Miktarı	Bivelerin Ödediği Cizye Miktarı	Toplam
Nefs-i Kal'a-i Sakız ²⁴⁷	18235	422	1669	20326
Nefs-i Varoş-ı Sakız ²⁴⁸	56376	17640	3028	77044
Nahiye-i Kalamasiye ²⁴⁹	20444	5460	713	26617
Nahiye-i Kalamoti ²⁵⁰	10932	3720	323	14975
Nahiye-i Nenita ²⁵¹	15053	4036	618	19707
Nahiye-i Meto ²⁵²	19268	4476	758	24502
Nahiye-i Perima ²⁵³	7398	2550	684	10632
Nahiye-i Mesta ²⁵⁴	8705	2347	372	11424
Nahiye-i Ayo Yorgi ²⁵⁵	3216	1033	72	4321
Nahiye-i Anavata ²⁵⁶	17950	4201	568	22719
Toplam	177577	45885	8805	232267

Yukarıdaki tabloya göre en çok cizye toplanan bölge 77044 akçeyle Sakız Kalesi'nin çevresidir (Nefs-i Varoş-ı Sakız).²⁵⁷ En az cizye toplanan bölge ise 4321 akçeyle Ayo Yorgi Nahiyesidir. Hane, mücerred ve bive bazında en fazla cizye toplanan bölge yine Sakız Adası'nın çevresidir. Hane ve bivede en az cizye Ayo Yorgi Nahiyesi'nde toplanmışken, mücerredlerden en az cizye toplanan bölge ise Sakız şehir merkezidir.

Tüm yerleşim yerlerinden toplanan cizye gelirlerinin miktarı 232267 akçedir. Bu gelirin 177577 akçesi hanelerden, 45885'i mücerredlerden, 8805'i bivelerden toplanmıştır. Hanelerin toplam gelir içindeki katkısı %76, mücerredlerden toplanan cizye gelirinin oranı % 20, bivelerden elde cizyenin oranı ise % 4'tür. Bu sonuç hanelerin toplanan cizye gelirleri içerisindeki katkısının 3/4 oranında olduğunu ve katkısının ne kadar büyük olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanında mücerredlerin de katkısı önemlidir.

²⁴⁷ BOA, TD, nr. 363, s. 1.

²⁴⁸ BOA, TD, nr. 363, s. s.32

²⁴⁹ BOA, TD, nr. 363, s. s.120

²⁵⁰ BOA, TD, nr. 363, s. s.149

²⁵¹ BOA, TD, nr. 363, s. s.162

²⁵² BOA, TD, nr. 363, s. s.190

²⁵³ BOA, TD, nr. 363, s. s.224

²⁵⁴ BOA, TD, nr. 363, s. s.240

²⁵⁵ BOA, TD, nr. 363, s. s.257

²⁵⁶ BOA, TD, nr. 363, s. s.264

²⁵⁷ Varoşlar sûr dışında teşekkül eden mahallelerdi. Halil İnalcık, “*Yükseliş Devrinde Osmanlı Ekonomisine Umumi Bir Bakış*”, *Türk Kültürü*, Haziran 1968, S. 68, s. 539.

Toplam gelir içinde mücerredlerin katkısı 1/5 oranındadır. Bivelerin katkısı ise toplam gelir içinde 1/25'tir. Bu sonuç onların gelirler içindeki payının çok az olduğunu göstermektedir.

C. Baştina Arazisi ve Haracı:

Osmanlılar'da genellikle Balkanlar'daki gayrimüslim halkın elinde bulunan büyük çiftliklere denilmektedir. Slavca asıllı bir kelime olup "miras" anlamına gelmektedir. Bu isim, Osmanlı fethi öncesi Bosna'da kralın önemli bir hizmet karşılığı bir şahsa daimi ve mutlak mülk olarak verdiği arazi parçaları için kullanılmaktaydı. Muhtemelen Bizans döneminde de bu tür arazi parçaları aynı isimle mevcuttu. Nitekim sadece Balkanlar'da değil Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilen Trabzon ve civarındaki gayrimüslim halkın elindeki çiftlikler de tahrir defterlerine baştina tabiriyle kaydedilmişti. Ayrıca bu topraklara sahip olanlar bütün angarya ve vergiden muaftılar. Böyle bir toprağı ele geçirmek, aynı zamanda asalet unvanına sahip olmayı gerektirmekteydi.²⁵⁸

Osmanlılar devrinde baştina adı ile tasarruf bakımından birbirinden ayrı iki çeşit arazi parçası kastedilmekteydi. Bunlardan ilki raiyyet baştinası, diğeri ise askeri hizmet sınıflarına ayrılan baştinalardı. Gayrimüslim raiyyetin elindeki baştinaların Osmanlı genel arazi sistemi içindeki çiftliklerden esas itibariyle bir farkı yoktu. Tek fark bunların Hristiyan raiyyetin elinde bulunması ve haraca bağlı olmasıydı. Bu gibi topraklara ayrıca haraçlı baştina adı da verilmekteydi.²⁵⁹ Ölmüş bulunan kocalarının yerine aile ocağını ve dolayısıyla ailenin geçim vasıtası olan zirai işletmenin sahibi durumunda farzedildiklerinden dul Hristiyan kadınların (bive) ve haraçtan muaf Hristiyan askeri zümre mensuplarının eline geçmiş olan haraçlı

²⁵⁸ Feridun Emecen, "*Baştina*", *DİA*, c.V, İstanbul-1992, s. 135

²⁵⁹ Emecen, *a.g.m.*, s.136

topraklar veya askeri hizmetlere bağılı hususi ocaklar vaziyetinde olan baştinalar cizye vergisine matrah ve mevzu teşkil etmiştir²⁶⁰ Cizye vergisinin matrahının (evli veya bekâr her yetişkin Hristiyan erkek veya bir çatı altında toplanan kardeş veya oğullardan kalabalık bir aile olacak yerde) haraca tabi bir aile mülkü veya hizmete bağılı bir baştina olmasının delil ve sebeplerini M.1516 (H. 922) tarihli Bosna ve M.1613 (H.1022) tarihli Ohri kanunlarından öğrenmekteyiz: “Bu vilayetin voynuklarının oğullarına veya karındaşlarına ve tevabi’ine kadimü’l-eyyamdan bedel-i cizye deyu her nefere otuz akçe tayin olunmuştur. Zikr olunan otuzar akça Hızane-i Amire için eda ittiklerinden sonra ispenç veya gayri nesne teklif olunmaya... eğer voynuklarından biri haraçlu raiyyet baştinesini tasarruf itse hem haraç alına ve hem ispence alına ve hem öşür alına... eğer voynuk zevaidinden bedel-i cizye yılda otuz akçe virenlerden biri raiyet yerleri veya haraçlu baştine tasarruf itse kendünün yılda eda idegeldiği otuz akçe bedel-i cizyeyi Hızane-i Amire için alınub ve zikr olunan baştinenin haracı dahi Hızane-i Amire için alınub, ispençesin ve öşrün sipahiler alalar”.²⁶¹ Bu topraklar haraçlı olduklarından Müslüman sipahi veya çiftçilerin tasarrufuna geçseler bile baştina vergisi alındığından gayrimüslimlerle ilgili cizye defterlerine kaydedilmiştir.²⁶²

Genellikle normal çiftliklerden daha geniş toprakları içine alan baştina, Osmanlı kanunnamelerinde “ziraat olunan yer” ifadesiyle Müslümanların elindeki çiftliklere benzer şekilde tarif edilmektedir. Mesela Alacahisar ve Köstendil’deki bazı baştinalar altı tarla, bir çayır, iki bostan, dokuz bağ, bir bahçe ve bir harmandan ibaret olup bazılarında değirmen ve meyve ağaçları da vardı. Bu topraklar babadan oğula geçer sipahi ondan tapu resmi alamazdı. Baştina sahibi öldüğünde oğlu yoksa kızı ve diğer akrabası bu topraklarda hak iddia edemezdi. Sipahi bu şekilde boşalan baştinayı bir başkasına tapu ile verirdi. Fakat oğlu olmaksızın ölen baştina sahibinin

²⁶⁰ Ö. Lütfi Barkan, *894 (1488/1489) Yılı Cizyesinin Tahsilâtına Ait Muhasebe Bilânçoları*, Belgeler, I/I, Ankara-1964, s.5

²⁶¹ Barkan, *a.g.m.*, s.7

²⁶² Yörük, *a.g.m.*, s.631

toprağı üzerindeki değirmen, bağ, bahçe ve ev varisleri olan akrabalarına kalırdı.²⁶³

Osmanlı öncesi özellikle Rumeli toprakları ve buraya yakın alanlarda uygulama örneklerine rastladığımız baştina arazileri Sakız Adası'nda da görülmektedir. Defterden anlaşıldığına göre baştinalar halkın önemli bir kısmının elinde bulunmakta ve bu tür araziler için baştina arazisi sahiplerinden baştina vergisi (haracı) alınmaktadır. Herkesin sahip olmadığı, özellikle burada daha önceden beri yerleşik olan halkın elinde bulunan bu araziler adanın fethinden sonra da yerli halkın elinde bırakılmıştır. Bu toprakların statüsünün devamını öngören bu model müsamahakâr (esnek) siyasetin örneği olarak devam etmiştir. Defterde her nahiyede sahip olunan baştina arazilerinden alınan vergiler şahıslarla birlikte kaydedilmiştir. Zaten cizye vergisinin kaydedildiği defterde baştina arazisine sahip olanlar cizye vergisiyle birlikte baştina vergisini de vermişlerdir. Bir cizye defterinde bu tür arazi vergisinin (örfi vergi) kaydı dikkat çekicidir. Genellikle hane'lerin elinde bulunan bu tür araziler irsi olarak babadan oğula geçmiş, çok nadir olarak da baştina sahibi öldüğünde arazi dul kalan eşine geçmiştir. Kâtibin hesabına göre adada 5952 hane bulunmaktadır.²⁶⁴ Bu hanelerin 4303'ünün elinde bu baştina arazisi bulunmakta ve baştina vergisini vermektedir. Adanın toplam hanesinin % 72'si bu araziye sahip olup bu vergiyi ödemektedirler. Babasından miras yoluyla bu araziye sahip olan mücerred sayısı ise 68'tir. Adada kâtibin hesabına göre, 1843 mücerred²⁶⁵ olduğuna göre mücerredlerin % 3,7'si bu tür arazilere sahiptir. İstisna bir durum olan bivelerden bu arazilere sahip olanların sayısı ise 6'dır. Kâtibin hesabına göre adada 524 bive²⁶⁶ olduğuna göre, bu araziye sahip bive oranı % 1,2'dir.

Büyük bir çiftlik olan baştina arazileri ailenin soylu ve zengin olduğunun göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bu çiftliklerden bazılarında

²⁶³ Emecen, *a.g.m.*, s. 136

²⁶⁴ BOA, *TD*, nr. 363, s. s. 291

²⁶⁵ BOA, *TD*, nr. 363, s. s. 291.

²⁶⁶ BOA, *TD*, nr. 363, s. s. 291

bağlar, bahçeler, tarlalar, evler, değirmenler bulunmaktadır. Devlet bu arazilerin varlığını gelir kaynağı olarak kabul etmiş ve vergisini almıştır. Defterdeki kayıtlara göre bu vergi genellikle 63, 54, 52, 50, 48, 45, 42, 41, 36, 31, 30... akçe olarak alınmıştır. Ancak ekseriyetle 41 akçe üzerinden tahsil edildiği görülmektedir. Bu değişkenliğin ana sebebi büyük ihtimalle bu arazilerin genişliği ve müstemlatıyla ilgilidir. Adadan elde edilen gelirlerin içindeki baştına vergisinin oranı % 44'tür. Toplam gelirlerin neredeyse yarısı olan bu gelirin toplanmasının büyük öneme sahip olduğu düşünülebilir. Tahminen otuz bini aşkın bir yerleşim yerinin gelir kaynaklarının yaklaşık yarısının bu arazilerden tahsil ve temin edilmesi, hazineye büyük katkı sağlamıştır.

Tablo 54: Baştına Vergisinin ve Baştına Sahiplerinin Medeni Durumuna Göre Yerleşim Yerlerine Dağılımı

Yerleşim Yeri	Baştına Sahibi Hane Sayısı	Baştına Sahibi Mücerred Sayısı	Baştına Sahibi Bive Sayısı	Toplam Kişi Sayısı	Baştına Vergisi
Nefs-i Kal'a-i Sakız ²⁶⁷	5	-	-	5	127
Nefs-i Varoş-ı Sakız ²⁶⁸	776	2	3	781	31455
Nahiye-i Kalamasiye ²⁶⁹	657	10	-	667	25422
Nahiye-i Kalamoti ²⁷⁰	268	-	-	268	11761
Nahiye-i Nenita ²⁷¹	530	30	3	563	22774
Nahiye-i Meto ²⁷²	625	14	-	639	27597
Nahiye-i Perima ²⁷³	293	7	-	300	11139
Nahiye-i Mesta ²⁷⁴	339	4	-	343	10669
Nahiye-i Ayo Yorgi ²⁷⁵	131	1	-	132	4537
Nahiye-i Anavata ²⁷⁶	679	-	-	679	38654
Toplam	4303	68	6	4377	184135

Yukarıdaki tabloya göre, baştına vergi gelirinin en fazla olduğu bölge 38654 akçeyle Anavata Nahiyesidir. Vergi gelirinin en az olduğu bölge ise 127 akçeyle Sakız şehir merkezidir. Bu durumun sebebi olarak baştınaların bir çiftlik olması dolayısıyla şehir merkezinde daha az sayıda olması ihtimali

²⁶⁷ BOA, TD, nr. 363, s. 1.

²⁶⁸ BOA, TD, nr. 363, s. 32

²⁶⁹ BOA, TD, nr. 363, s. 120.

²⁷⁰ BOA, TD, nr. 363, s. 149

²⁷¹ BOA, TD, nr. 363, s. s.162

²⁷² BOA, TD, nr. 363, s. s.190

²⁷³ BOA, TD, nr. 363, s. s.224

²⁷⁴ BOA, TD, nr. 363, s. s.240

²⁷⁵ BOA, TD, nr. 363, s. s.257

²⁷⁶ BOA, TD, nr. 363, s. s.264

gösterilebilir. Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Sakız şehir merkezi civarında (varoş) ise bu arazilerin hiç de azımsanmayacak kadar olduğu görülmektedir. Sakız şehir merkezi civarı 31455 akçeyle baştina gelirlerinin içerisinde ikinci sırada yer almaktadır. Bu arazilere sahip kişilerin ve bu vergiyi verenlerin en fazla olduğu bölge 781 kişiyle Sakız şehir merkezi civarıdır. Bu kişilerden 776'sı hane sahibi, 2'si mücerred ve 3'ü bive'dir. Baştina arazisine sahip ve bu vergiyi verenlerin en az olduğu bölge ise, 5 hane'yle Sakız şehir merkezidir.

SONUÇ

Bu tez çalışmasıyla Sakız Adası'na ait 363 numaralı cizye defterinden elde edilen verilerle adanın 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin geniş ve renkli coğrafyasındaki sosyal ve ekonomik yapısı belirtilmeye çalışılmıştır. Adanın coğrafyası, tarihsel dönemleri ve Osmanlı idari yapısı ve yapının içinde adanın yeri öncelikle tanıtılarak defterin değerlendirilmesinin zemini hazırlanmıştır.

Sakız Adası'nın 363 numaralı cizye defterini doğru değerlendirebilmek amacıyla defter içerisinde yer alan veriler tasnif edilip tablolar halinde düzenlenmiştir. Yerleşim yerleri, nüfus, halkın etnik yapısı, bazı şahıslar için belirtilen meslek ve özel durumlar, medeni yapı ve vergiler ile ilgili çeşitli veriler tablolar halinde düzenlenerek değerlendirilmiştir.

Defterin değerlendirilmesinin sonucunda elde edilen bilgilerin başında Osmanlı Devleti'nin adadaki hâkimiyet sürecinin başlangıcında adanın mevcut yerleşim yerlerinin isimleri ve sayısı hakkında bilgiler gelmektedir. 10 büyük yerleşim alanı ve bunlara bağlı ve etrafında gelişen diğer küçük yerleşim alanlarının bulunduğu defterden anlaşılmaktadır. Yerleşim yerlerine göre kaydedilen vergi nüfusunun niteliği de adanın yerleşim yerlerinin çeşitli yönlerinin (ekonomik, demografik...) tespitinde önemli ipuçları vermektedir. Bu bilgilerin daha ayrıntılı değerlendirilmesinde mevcut yerleşim yerlerinin niteliği konusunda yapılacak çalışmalar faydalı olacaktır.

Defter içerisinde önemli bir yere sahip olan nüfus bilgisi yine defterin en önemli yönlerinden birisini teşkil etmektedir. 363 numaralı defter doğrudan nüfus sayımı amacıyla yazılmış olmamasına rağmen adada yaşayan vergi yükümlüsü nüfusun kaydedilmiş olması dolayısıyla nüfus hakkında çeşitli

bilgiler ihtiva etmektedir. 16. yüzyılın ikinci yarısında adada yaşayan nüfusun çeşitli yönlerini tanımada bu bilgiler çok önemli bir yere sahiptir.

Adaya ait 363 numaralı defterin önemli bir yönünü de özellikle ekonomik veriler oluşturmaktadır. Defter yerleşim alanlarına göre cizye ve baştina gelirlerini belirtmektedir. Adada yaşayan gayrimüslim halktan tahsil edilen vergilerden olan cizye ve baştina haracı şahıs başına alınmakta ve kayıtlar hane, mücerred ve bive ayırımına göre yapılmıştır. Adanın Osmanlı Devletine ekonomik yönden katkısının anlaşılmasında bu veriler çok önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışmanın kapsamı 363 numaralı defterle sınırlı olduğu için adaya ait 1566 yılına ait ilk defterle karşılaştırma yapılmamıştır. Adayla ilgili mevcut arşiv kaynaklarının incelenmesiyle adaya ait çok yönlü yapılacak çalışmalar Sakız'a dair diğer ayrıntıların elde edilmesine imkân sağlayacaktır. Çünkü Ege Adalarına özellikle Sakız Adası'na ait yapılan çalışmalar dikkate alındığında görülecektir ki bu alanda özellikle ilk dönemlere ait arşiv kaynaklarının esas alınmasıyla hazırlanmış çalışmalar sınırlı sayıdadır. Şimdiye kadar yapılan çalışmaların ekserisi 19. ve 20. yüzyılı esas almaktadır. 16. 17. ve 18. yüzyıla ait bilgiler ve bu alandaki çalışmalar oldukça yenidir.

Netice itibariyle yapılan çalışmanın mevcut içeriği ve sonuçlarıyla birlikte Sakız Adası'nın 16. yüzyıl sosyal ve ekonomik durumu çeşitli yönleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

I. Arşiv Vesikaları:

BAO, TD, **Nr: 363, H.974 (M.1567) Tarihli Sakız Adası Tahrir Defteri**,

II. Araştırma ve İnceleme Eserler:

ADAMAZ, Kadir, **Fetihname-i Cezire-i Sakız**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir–1998

AKGÜNDÜZ, Ahmet, “**İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer’iye Mahkemeleri ve Şer’iye Sicilleri**”, **Osmanlı**, C.VI. İstanbul–1999, ss.54–68

ATAR, Fahrettin, “**Kadı**”, **DİA**, C.XXIV., İstanbul-2001, ss.66-69

ATEŞ, Atilla, **Ege Denizi ve Ege Adaları**, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul–1995

AYOĞUZ, Şengül, **Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir-1989

BARKAN, Ömer Lütfi, “**Tarihi Demoğrafi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi**”, **Türkiyat Mecmuası**, X, İstanbul 1953, ss. 1-26.

.....**894 (1488/1489) Yılı Cizyesinin Tahsilâtına Ait Muhasebe Bilânçoları, Belgeler**, I/I, Ankara–1964

CLOGG, Richard, **Modern Yunanistan Tarihi (çev: Dilek ŞENDİL)**, İletişim Yay. İstanbul–1997

ÇELEBİ, Evliya **Tam Metin Seyahatname**, Üçdal Neşriyat, C.1, İstanbul-1985

DEMİRCAN, Yasemin, “**Ege Adalarında Osmanlı Hâkimiyeti**”, **Türkler**, C.IX, Ankara–2002, ss. 363–372

..... **“Ege Adaları’na Dair Arşiv Belgelerinin Tanıtımı ve Değerlendirilmesi”**, (Henüz Yayınlanmamıştır)

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitabevi, Ankara–1993

EMECEN, Feridun, **“Baştına”**, **DİA**, C.V, İstanbul–1992, ss. 135–136

..... **Osmanlı Klasik Döneminde Ege Adaları’nın Mali Yapısı ve Vergi Sistemi, (Ege Adaları’nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı)**, SAEMK, Edt. İdris Bostan, Ankara-2003, ss.57-82

ERİNÇ, Sırrı; YÜCEL, Talip, **Ege Denizi, Türkiye ile Komşu Ege Adaları**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları. Ankara–1978

ERKAL, Mehmet, **“Cizye”**, **DİA**, C.VIII, İstanbul–1993, ss.42–45

GÖKBİLGİN, M.Tayyib, **“Nahiye”**, **İA.**, C.IX, İstanbul-1964, ss.37–39

GÖYÜNÇ, Nejat, **“Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a Kadar)”**, **Osmanlı**, C.VI, İstanbul–1999, ss.77–88

İLDEM, Arzu Etensel, **Fransız Gezginlerin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar**, Boyut Kitabevi, İstanbul–2000

İNALCIK, Halil, **“Cizye”**, **DİA**, C.VIII, İstanbul–1993, ss.45–48

..... **“Eyalet”**, **DİA**, C.XI, İstanbul–1994, ss.548–550

..... **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Eren Yayıncılık, C.I (1300–1600), İstanbul–2000

..... **“Yükseliş Devrinde Osmanlı Ekonomisine Umumi Bir Bakış”**, **Türk Kültürü**, Haziran-1968, S. 68, ss. 537-541

İPŞİRLİ Mehmet, **“Beylerbeyi”**, **DİA**, C.V, İstanbul–1992, ss.69–74

..... **“Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı (Taşra Teşkilatı)”**, **Osmanlı Devleti Tarihi**, Zaman Gazetesi, C.I, İstanbul–1999, ss.221–245

İYİ, Yusuf, **Niğde Sancağı 1259 (M.1843) Senesi Cizye Defteri**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde–1999

KILIÇ, Orhan, **“XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devletinin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması”**, **Osmanlı**, C.VI., İstanbul-1999, ss.89–109

- KOYLU, Zafer, **Ege Adaları**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir–1991
- KÜÇÜK, Cevdet, **“Ege Adalarında Türk Egemenliği Dönemi”, Ege’de Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar**, (Yay. Haz. Ali Kurumahmut) TTK, Ankara–1998
-, **Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi**, SAEMK, Ankara–2001
- **Türk Hâkimiyetinde Ege Adaları’nın Yönetimi**, SAEMK, Ankara-2002
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, **“Osmanlı İktisadi Yapısı”, Osmanlı Devleti Tarihi**, Zaman Gazetesi C.II, İstanbul–1999, ss.513–547
- MANSEL, Arif Müfid, **Ege ve Yunan Tarihi**, TTK, Ankara–1984
- METE, Şengül, **XX. Yüzyılın Başlarında Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir-1996
- MORDTMANN, J.H, **“Sakız”, İA.**, C.X. İstanbul–1967, ss. 94–97
- NEDKOFF, Boris Christoff, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Cizye (Baş Vergisi)** (çev. Şinasi Altundağ), Belleten, C.VIII/32, Ankara-1944, ss.599-652
- ORTAYLI, İlber, **“Kadı”, DİA**, C.XXIV., İstanbul–2001, ss.69–73
- ÖZCOŞAR, İbrahim; GÜNEŞ, H. Haşimi, **Osmanlı Devleti’nde Cizye ve 19. Yüzyıla Ait Bir Cizye Defteri: Cizye Sancağı’nın Cizye Defteri (Cizye Defter Numarası: 375)**, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, www.e-sosder.com, ISSN:1304–0278, Kış–2006, C.5, S.15, ss.159–179
- ÖZEL, Oktay, **“Avarız ve Cizye Defterleri”** Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik, Edt. H. İnalcık - Şevket Pamuk, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara–2000, ss.35–50
- PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri Terimleri Sözlüğü**, C.I, İstanbul–1971
- PITCHER, Donald Edgar, **Osmanlı İmparatorluğun Tarihsel Coğrafyası (çev. Bahar Tırnakçı)**, YKY, İstanbul–1999

- SANNAV, Sabri Can, ***Yakın Dönem Tarihimizde Sakız Adası (1821–1923)***, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul–1995
- ŞAKİROĞLU, Mahmut, “***Cezayir-i Bahr-i Sefid***”, ***DİA***, C.VII, İstanbul–1992, ss.500–501
- TUĞLACI, Pars, ***Okyanus Ansiklopedik Sözlük***, Pars Yayınları, C.V, İstanbul–1972
- ÜNAL, Ayhan Afşin, “***XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz-Ege Adaları ya da Kapudan Paşa Eyaleti)***”, ***Türkler***, C.IX, Ankara–2002
- ÜNAL, Mehmet Ali, ***Osmanlı Müesseseleri Tarihi***, Isparta–1999
- YAŞAR, Filiz, ***Yunanistan’ın Kuruluşu Sürecinde Sakız Adası (1821–1829)***, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin–2004
- YÖRÜK, Doğan, ***XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nüfusu***, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.17, Konya-2007, s.625-652

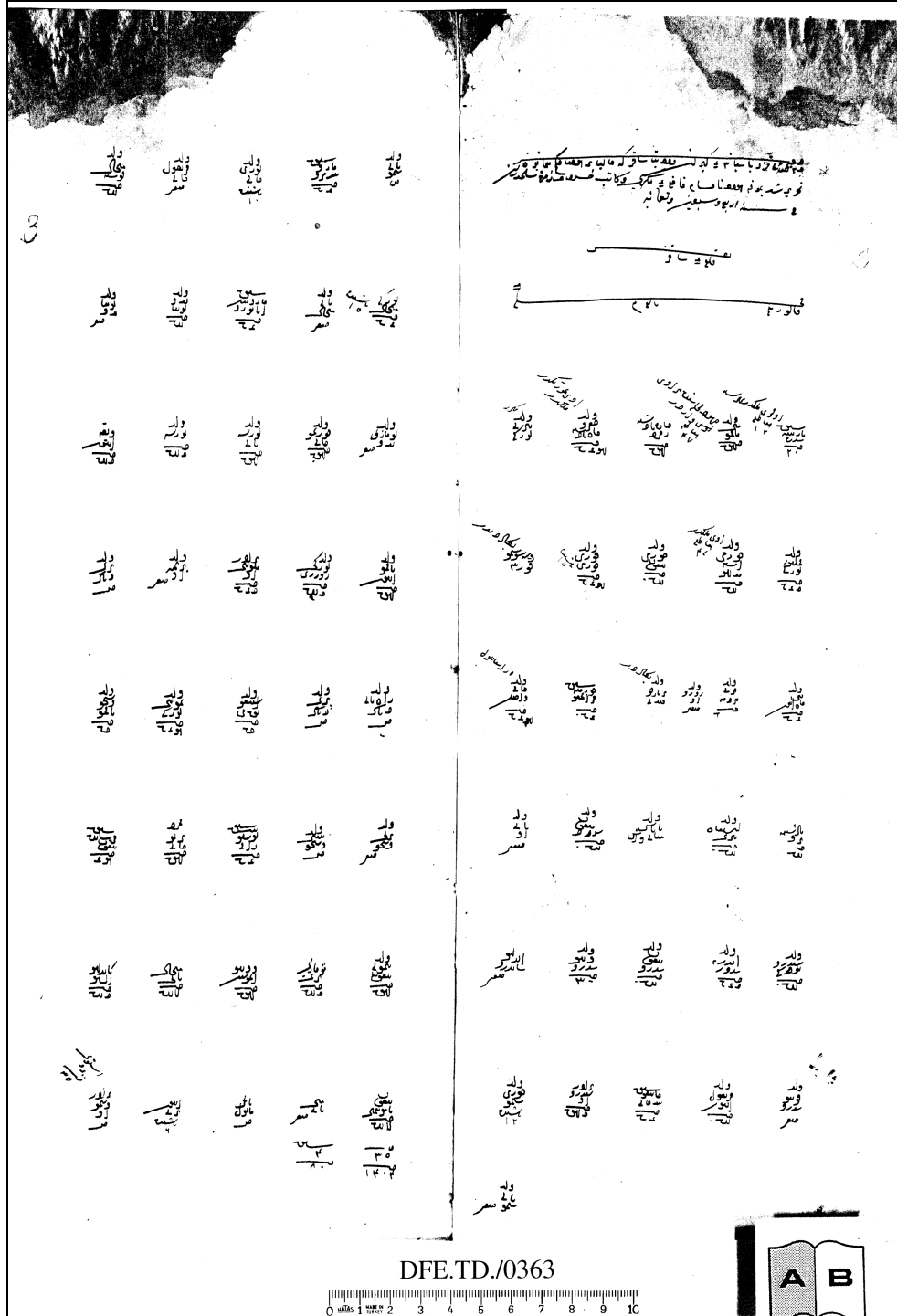
III. Elektronik Kaynaklar:

- “chios island map” Erişim tarihi: 12 Haziran 2008,
http://www.chios.gr/guide/chios_island_mapxx.html
- “Sakız Adası” Erişim tarihi: 12 Haziran 2008,
<http://tr.wikipedia.org>
- “chios pictures”, Erişim tarihi: 12 Haziran 2008,
http://www.chios.gr/guide/1chios_ataglance3_grxx.html
- “Sakız Adası resimleri” Erişim Tarihi: 16 Haziran 2008,
http://www.sakizadasi.net/?page_id=17
- “Sakız Ağacı” Erişim Tarihi: 14 Haziran 2008,
<http://www.sakizadasi.com.tr/index.php?lang=tr>

EKLER

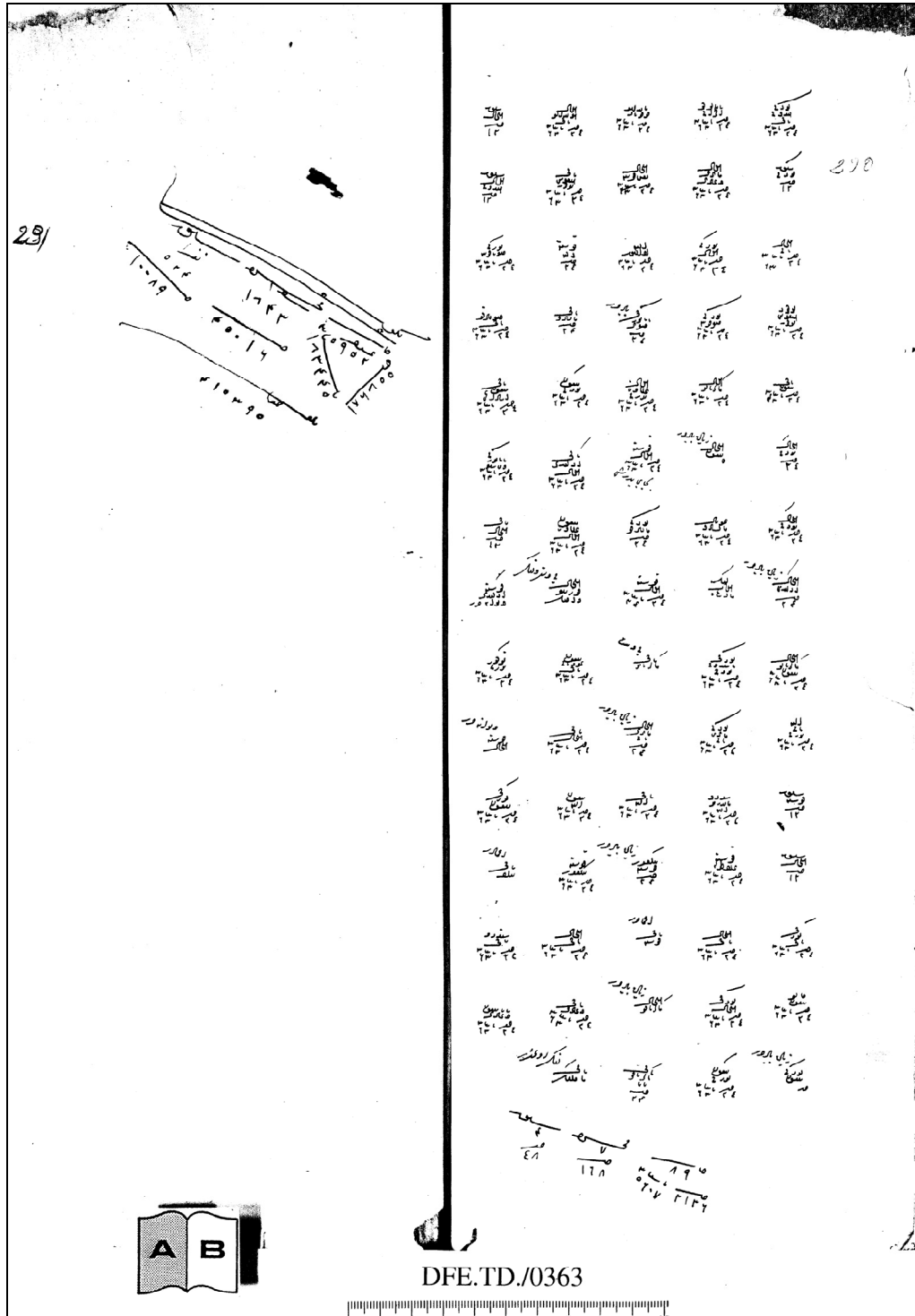
Ek: 1

363 Numaralı Sakız Adası Tahrir Defterinin İlk Sayfası

Ek: 2

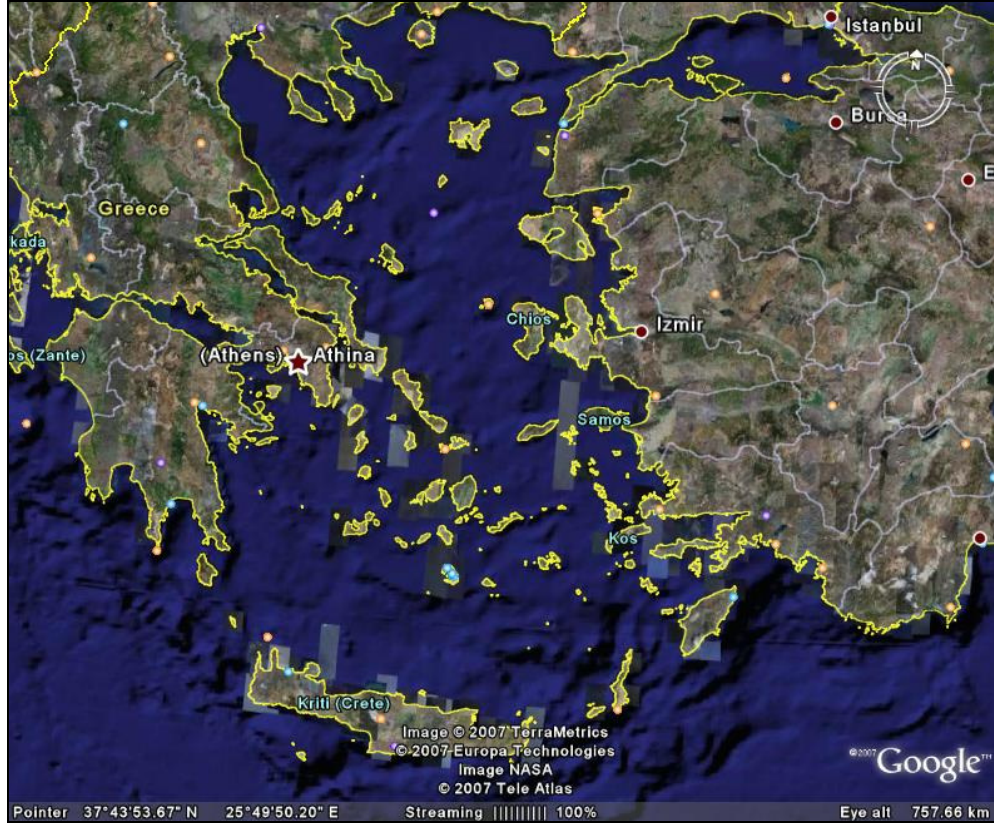
363 Numaralı Sakız Adası Tahrir Defterinin Son Sayfası

Ek: 3

19. YY Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti Sancakları²⁷⁷²⁷⁷ Yaşar, a.g.t., ek 1,

Ek: 4
Ege Adaları²⁷⁸

²⁷⁸ Erişim tarihi: 12 Haziran 2008, (Google Earth)

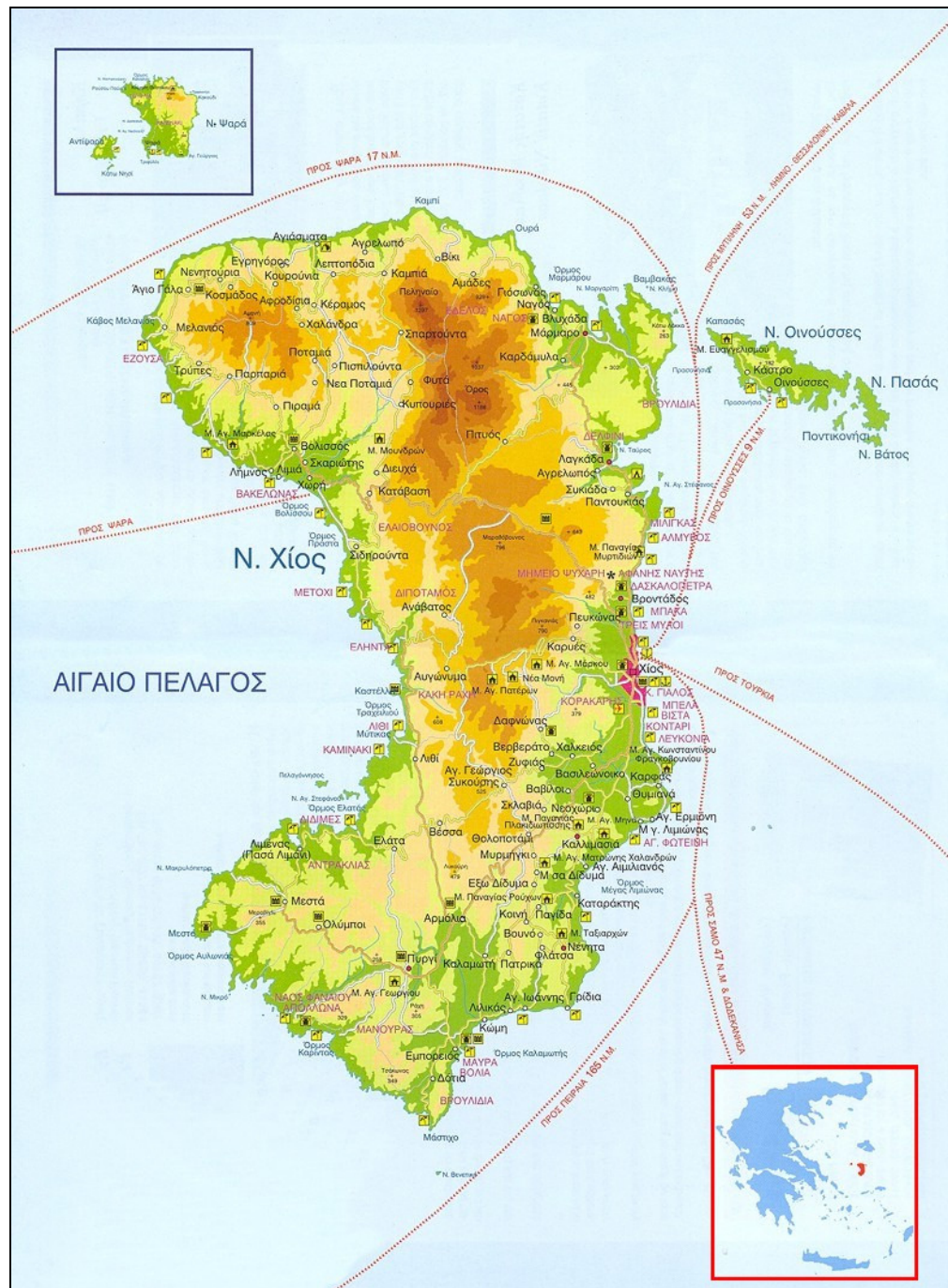
Ek: 5

Sakız Adası (Nasa)²⁷⁹

²⁷⁹ "sakız adası" Erişim tarihi: 12 Haziran 2008, <http://tr.wikipedia.org>

Ek: 6

Sakız Adası Fiziki Haritası (Rumca)²⁸⁰

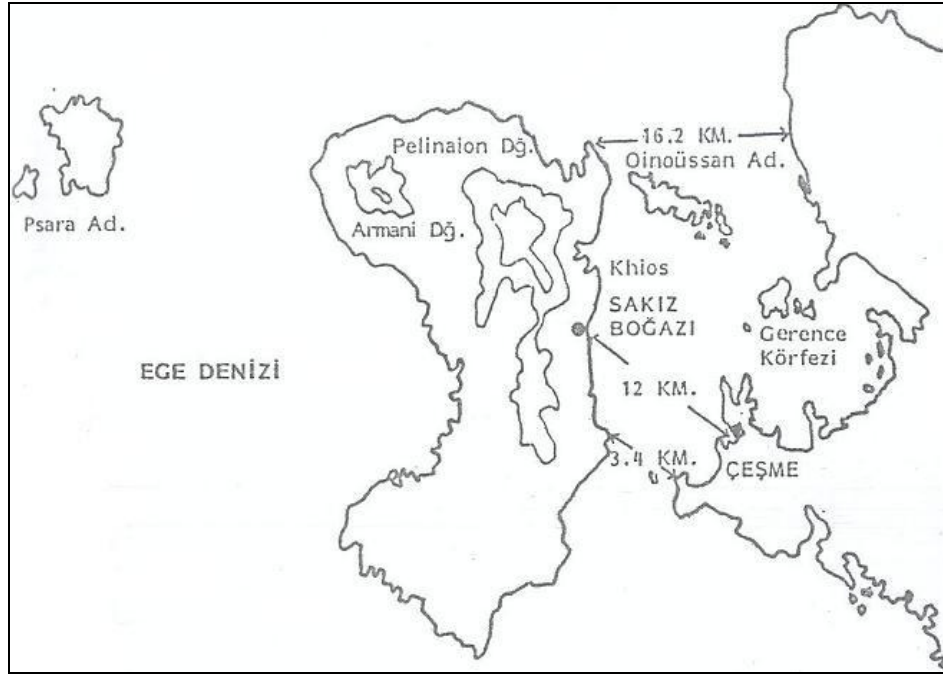
²⁸⁰ Erişim tarihi: 12.06.2008, http://www.chios.gr/guide/chios_island_mapxx.htm

Ek: 7

Sakız Adası Ayrıntılı Haritası²⁸¹

²⁸¹ “Sakız Adası Ayrıntılı Harita” Erişim Tarihi: 16 Haziran 2008
http://www.sakizadasi.net/?page_id=15

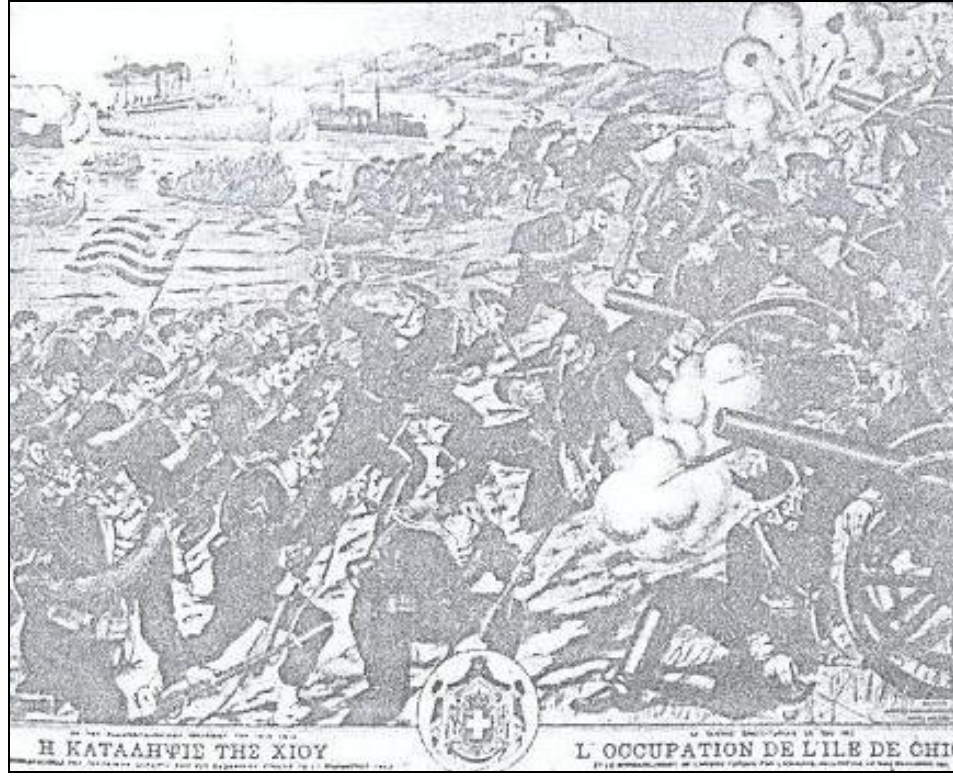
Ek: 8
Sakız Adası²⁸²

²⁸² Ateş, a.g.e., s.33

Ek: 9

1912 Kasım ayında Sakız Adasının kurtuluşunu anlatan popüler gravür²⁸³
(Ulusal Tarih Müzesi, Atina)

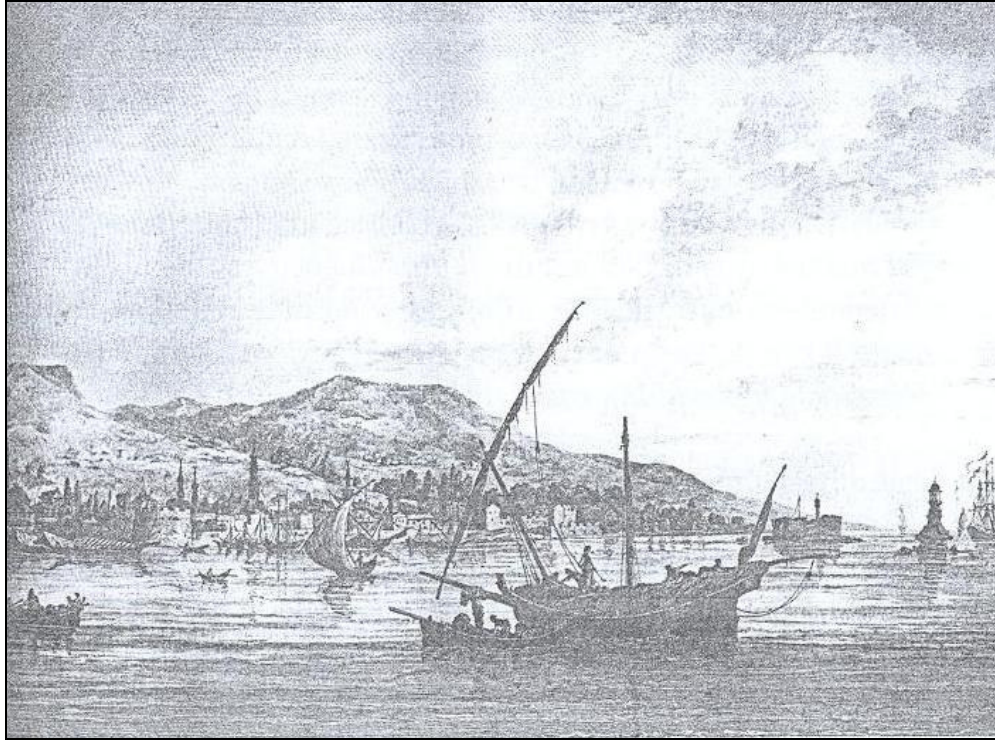
²⁸³ Clogg, a.g.e., s.110

Ek: 10
Sakız Adalı Kadınlar²⁸⁴

²⁸⁴ Arzu Etensel İldem, *Fransız Gezginlerin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar*, Boyut Kitabevi, İstanbul-2000, s.57

Ek: 11
Sakız Adası Limanı²⁸⁵

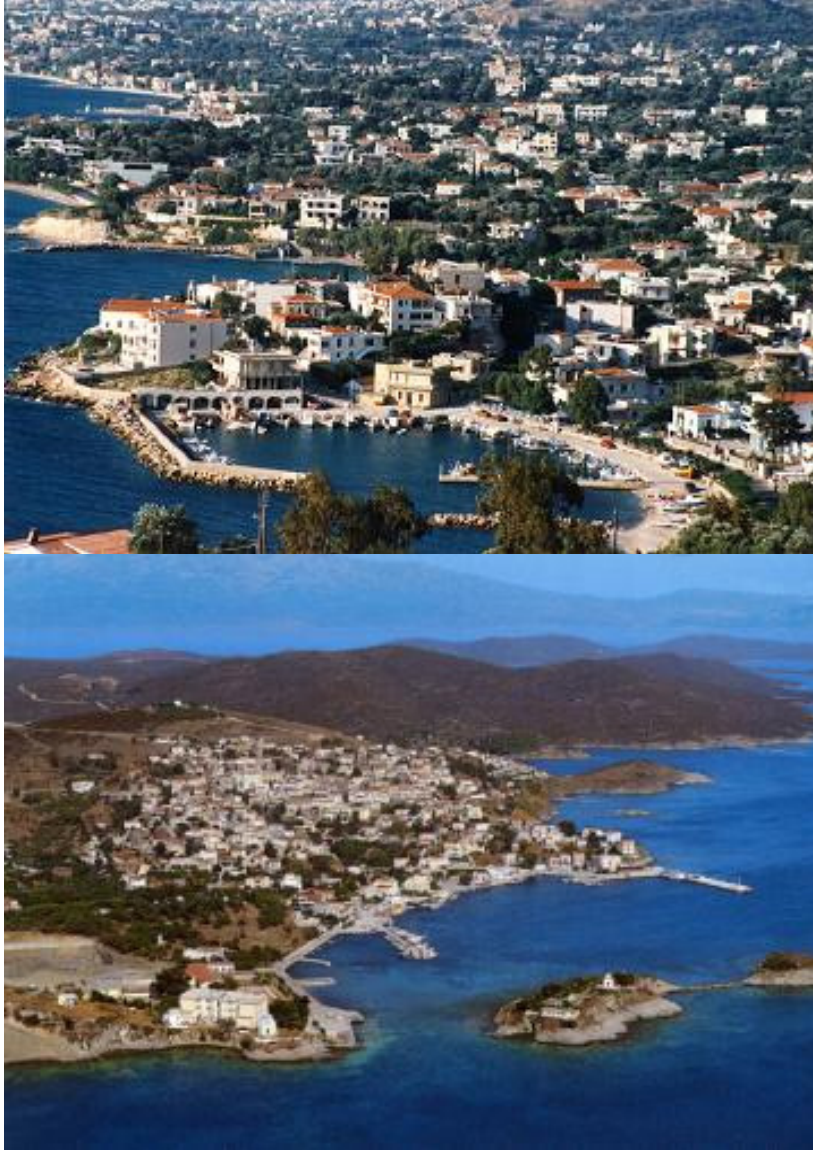
²⁸⁵ İldem, a.g.e., s.143

Ek: 12
Sakız Adası'ndan Manzaralar²⁸⁶

²⁸⁶ Erişim tarihi: 12 Haziran 2008, http://www.chios.gr/guide/1chios_ataglance3_grxx.htm

Ek: 13
Sakız Adasından Manzaralar²⁸⁷

²⁸⁷“Sakız Adası Resimleri” Erişim Tarihi: 16 Haziran 2008 http://www.sakizadasi.net/?page_id=17

Ek: 14
Sakız Ağacı-1²⁸⁸

²⁸⁸ “Sakız Ağacı”, Erişim Tarihi: 12 Haziran 2008, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Sak>

Ek: 15
Sakız Ağacı-2²⁸⁹

²⁸⁹“Sakız Ağacı” Erişim Tarihi: 14. Haziran 2008 <http://www.sakizadasi.com.tr/index.php?lang=tr>

ÖZET

KEKEÇ, Murat; 363 Numaralı (H.974 - M.1567 Tarihli) Tahrir Defterine Göre Sakız Adası; Yüksek Lisans Tezi; Ankara–2009

Tarih boyu Anadolu'ya hâkim olan devletlerin hâkimiyet mücadelelerinin önemli ve zor bir yönü olan Ege Denizi ve Ege Adaları hâkimiyeti, Osmanlı Devleti'nin de ilgisini çekmiş olmalı ki daha kuruluş döneminden itibaren burada yer alan adaları doğrudan ya da dolaylı olarak elde tutmaya çalışmışlardır. Elbette ki bu adaların varlığı bir devlet için vazgeçilmez öneme sahipti. Bu önem içindir ki Osmanlı Devleti de bu hassas coğrafyanın denetimi konusunda özellikle esnek bir politika gütmüştü. Bölgenin coğrafi ve etnik yapısı göz önüne alındığında bu uygulamanın bir zorunluluktan kaynaklandığı görülmektedir. Osmanlıların çoğunlukla Adalar Denizi ya da Cezayir-i Bahri Sefid (Akdeniz Adaları) isimleriyle tesmiye ettikleri bu coğrafi bölgenin önemli ve büyük adalarından olan Sakız Adası Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin bir sancağı olarak sınırlara dâhil olmuştu. Kanuni Sultan Süleyman'ın son dönemlerine tekabül eden bu fetih Osmanlı Devleti'nin bu ada üzerindeki 346 yıllık hâkimiyetini başlatmıştı. Devlet denetimi altına aldığı her bölge için uyguladığı vergi nüfusunu kayıt altına alma işini bu ada için de uygulamış ve adanın fethine müteakip ve fethinden hemen sonra olmak üzere bölgede yaşayan vergi nüfusunu tespit etmek üzere tahrir yaptırmıştı (1566 – 1567). Bu çalışmanın konusunu teşkil eden 1567 yılına ait tahrir defteri bölgede yaşayan vergi nüfusunu, nüfusun ödediği cizye miktarını bildirmektedir. Defterden adada o tarihlerde yaşayan yaklaşık insan sayısını, halkın ödediği vergilerden devletin elde ettiği gelir miktarını, adada yaşayan insanların etnik (Rum, İtalyan...), dini (Ortodoks, Katolik...) toplumsal (bey, kethüda...), medeni (dul, bekâr...), bedeni (ağma...), mesleki (değirmenci, tüccar...) durumlarını, geldikleri yerler (Venedik, İstanbul...) gibi adanın

o günkü Őartlarına dair birçok ipucunu bulmak mümkün olmaktadır. Osmanlı Türkçesinin “Siyakat” adı verilen yazı türüyle yazılmış bu kayıtların Őifrelerinin zlmesiyle Türk tarihinin önemli sayfalarından olan Osmanlı Tarihi daha da aydınlanacaktır. Her geçen gün sayıları artan bu tür çalışmalardan gelecekte güzel sonuçlara ulaşılacağı Şimdiye kadar yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır.

Anahtar Sözcükler:

1. Ege Denizi
2. Sakız Adası
3. Sancak
4. Cizye
5. Siyakat

ABSTRACT

KEKEÇ, Murat; According to the Cadastral Registry of the Island of Chios, No. 363; Master's Thesis; Ankara–2009

Control of Aegean Sea or Aegean Islands, which is an important and challenging issue for the states ruled in the Anatolia throughout the history, must have attracted the interest of the Ottoman Empire, because the Empire had also tried to directly or indirectly control the islands in the Aegean Sea. Definitely, controlling the said islands is crucial for any state. Thus, the Ottoman Empire followed a flexible policy for the control of this vulnerable region. Considering the geographical and ethical structure of the region, it was a compulsory result for the Ottomans. The Island of Chios, which is one of the important and the biggest islands of the region named as the Sea of Islands or Cezayir-i Bahr-i Sefid (Islands of Mediterranean) by the Ottomans, was conquered and became a sancak (province) of the Cezayir-i Bahr-i Sefid during the rise of the Ottoman Empire. Conquering of the island corresponds the last days of the reign of Suleiman, the Magnificent; the rule of the Ottoman Empire in the island lasted for 346 years. Just after the conquering of the island, the Ottoman Empire registered the tax population living in the island as it did for each region conquered (1566-1567). The cadastral registry of the year 1567, which is the subject of this thesis, provides information on the tax population in the island, the amount of lands owned by the tax payers and the amount jizya tax paid, a per capita tax levied on the empire's non-Muslim citizens. Providing important information on the approximate number of people living in the island in that year, the amount of income the Empire obtained from the tax population, and the origin (Greeks, Italians ...), religion (Orthodox, Catholic ...), status (bey, chamberlain (kethüda) ...), marital status, physical characteristics (blind ...), occupations (miller, tradesman ...)

of the people living in the island and the place they came from (Venice, Istanbul ...), the cadastral registry gives many clues on the living conditions of the era. Transcribing these registries, which were written in an orthographic language type which have specific rules and technique, called Siyakat, will enlighten the dark sides of the Ottoman history, an important era of the Turkish history. The studies carried out so far show that this type of studies will provide better results in the future.

Key words:

1. Aegean Sea
2. Island of Chios
3. Province - Sancak
4. Jizya
5. Siyakat – an orthographic language type which have specific rules and technique